Sigfrid Hansson

SKRÅTIDENS GESÄLLER

TIDENS FÖRLAG
Stockholm

STOCKHOLM
TRYCKERIAKTIEBOLAGET TIDEN
1930

Förord till den elektroniska utgåvan

Boken scannades från original i november 2012 av Bert H.

Företal.

Förliden höst hade jag nöjet att få hålla sex radioföredrag över ämnet Skråtidens gesäller. Det är dessa föredrag, som utgöra innehållet i denna skrift. Innan de befordrades till trycket företogos en del kompletteringar. Detta gäller särskilt skildringarna av gesällinvigningarna, livet på härbärgena och de förhållanden, som medverkade till gesällståndets förfall.

Äppelviken i april 1930.

Sigfrid Hansson.

I. Gesällståndets uppkomst och sociala läge.

Först med stadsamhällenas uppkomst skedde den arbetsfördelning, som möjliggjorde yrke* nas sociala utveckling och tillvaron av ett självständigt och relativt oberoende hantverkarestånd. Detta torde till en början huvudsakligen ha utgjorts av företagare. Löntagare inom detsamma voro först och främst lärlingarna, ehuru lönen huvudsakligen eller rent av uteslutande bestod av förmånen att åtnjuta kost och logi samt bliva försedd med nödiga beklädnadsartiklar. Den utlärde, vuxne arbetaren behövde antagligen inte vara anställd i en annans tjänst någon längre tid utan kunde räkna med att ganska snart »bli sin egen». Utsikterna därtill minskades först efterhand som antalet yrkesutövare ökades. De äldsta och skickligaste företagarna fingo givetvis ett övertag, när det gällde att tillgodogöra sig arbetstillfällena, vilket möjliggjorde för dem att utvidga sin verksamhet och öka antalet i deras tjänst anställda. På så sätt uppstod småningom en mera typisk löntagareklass inom hantverkareståndet. Uppdelningen av detta i lärlingar, gesäller och mästare var därmed given och sattes i system genom skråväsendet.Grundvalen för skråväsendet utgjordes av mästareämbetena eller kompanierna, som de ursprungligen kallades. Ämbetena utövade sin verksamhet i enlighet med de för dem utfärdade skråordningarna. Varje ämbete hade en sådan. Därjämte förekom en allmän skråordning, gällande för alla hantverksyrken. Sålunda utfärdade regeringen år 1669 Kongl. May:stz Allgemene Ordning och Skråå för Handtwärc-karne i Swerige och Finlcindh, vilken reviderades år 1720 och betitlades Kongl. Maj:ts förnyade Algemene Ordning och Skrå för Handvärckare i Swerige och Finland.

Syftet med skråväsendet var å ena sidan att främja yrkena och företagareintresset och å andra sidan att kontrollera det sistnämnda av omtanke om det allmännas och konsumenternas intressen. Företagarna förstodo att skickligt utnyttja de förmåner, som skråordningarna hade tillförsäkrat dem, och myndigheterna hade ofta mycket svårt att komma tillrätta med de ur allmänintressets synpunkt ganska oefterrättliga förhållanden, vilka blevo en följd av skråväsendets monopolistiska tendenser. Dessa gjorde sig gällande bl. a. i fråga om yrkenas rekrytering. Det var ingen lätt sak att bli upptagen i ett yrke på den tiden. S. k. lärlingsregulativ spelade då en mycket större roll än nu. I en av våra äldsta skråordningar — 1474 års skomakareskrå — hade föreskrivits, att ingen mästare fick sysselsätta mer än en lärling. Antalet mästare var naturligtvis inte stort, varförutsikten att komma i skomakarelära var synnerligen liten. Då regeringen utfärdade den allmänna skråordningen år 1669, försökte den underlätta tillträdet till yrkena genom att före-

SSonjl. Hu)!»

ailgemene

0<f)

MIMI

ginfonDfc

ecöCKfrpgtn/_

(wtf ©rorg tfttxU ftvcr ffaj %f)t 1669.

Titelbladet till 1669 års allmänna skråordning.

skriva, att det icke skulle vara en mästare förbjudet »att antaga och lära så många pojkar, som han efter borgmästares och råds omprövande hinner undervisa och förestå». Mästareämbetena torde emellertid icke ha fäst något större avseende därvid. Förbehållet angåendeborgmästares och råds beprövande eliminerades, då skråordningen reviderades år 1720. Då föreskrevs nämligen, att en mästare skulle äga rätt att antaga så många lärlingar, som han önskade och hann undervisa. Men ämbetena visste fortfarande råd, när det var fråga om att Reglera tillträdet till yrkena.

Under den katolska tiden gällde förresten det villkoret, att den, som ville lära »ett aktat yrke», skulle vara »född i äkta säng». Den äkta börden skulle styrkas med ett bördsbrev, utfärdat av vederbörande myndigheter. Utomäktenskapliga barn voro obönhörligt utestängda. 1 1474 års skomakareskrå hette det: »Det är det första, att ingen må vara broder i detta ämbete utan att han är äkta född», och med tanke på lärlingarna följde hotfullt: »Vilken någon pilt till gärning sätter, som ej är äkta född, böte 1 pund vax och give pilten orlov». Liknande föreskrifter forekommo i flertalet äldre skråordningar. Denna fördom mot de utomäktenskapligt födda kom även till uttryck i 1669 års allmänna skråordning, där det talades om »börd eller vitt-nesbrev, som genast lägges i lådan», d. v. s. mästareämbetets dokumentlista, så snart lärlingen hade antagits inför ämbetet. Ehuru 1720 års allmänna skråordning icke nämnde någonting om bördsbrev, varav man kan draga den slutsatsen, att man officiellt hade gått in för likställighet mellan utomäktenskapligt födda och dem, som voro födda inom äktenskapet, förekom det alltjämt, att de förstnämnda vägrades till-träde till yrkena. Regeringen såg sig sålunda nödsakad att så sent som 1752 i skrivelse till landshövdingen i Göteborg ålägga ämbetena att vid vite av 40 daler även antaga utomäkten-skapliga barn som lärlingar.

Det hjälpte emellertid icke, att bördsbrev kunde företes, därest fadern utövade »ett ringa aktat yrke». Som sådant betraktades icke blott skarprättarens och bödeldrängens utan även rackarens, d. v. s. hästslaktarens, och dödgrävarens. I Tyskland räknades ursprungligen även t. ex. musikanternas, herdarnas, tullvaktarnas, nattvakternas, skogsvaktarnas, domstolstjänarnas och linnevävarnas yrken till de ringa aktade. Men även hittebarn och judarnas barn voro utestängda. I Amsterdam var diamantslipningen länge ett ringa aktat yrke, vilket man frikostigt lät judarna taga hand om.

Under hela lärotiden, som utgjorde 3 till 5 år, stod lärlingen under mästarens husbondevälde. Han var medlem av

mästarens familj, men hans ställning påminde närmast om styvbarnets. Det var en hård skola han fick genomgå. Arbetsdagen var lång på »den gamla goda tiden», och för lärlingen var den i regel längst. Tidigt på morgonen skulle det nödvändiga förberedelsearbetet utföras, och sedan mästare och gesäller slutfört sitt dagsverke, återstod ofta mycket för lärlingen att uträtta. Otack var världens lön även på den tiden. Detta fick lärlingen i hög grad erfara. Mästarens uppfattning om den lämpligaste uppfostringsmetodenoch sättet för disciplinens upprätthållande var tämligen primitiv. Lärlingen var i bokstavlig mening allas strykpojke. Det gick så långt, att man i 1669 och 1720 års allmänna skråordningar nödgades uttryckligen föreskriva, att »ingen mästare, mindre hans gesäller, må uti dryckenskap eller eljest av blotta ondska slå och oskäligen hantera någon läropojke». Bland vuxna arbetskamrater aktades lärlingarna icke högt. Därom vittna de öknamn, som användes mot dem inom de olika yrkena. En rättskaffens gesäll fick inte umgås med en lärling utanför verkstaden eller fördriva fritiden i hans sällskap på gesällkammaren. Den, som nedlät sig därtill, ställdes till ansvar inför gesällskapet och bötfälldes. Så sent som år 1836 dömdes en medlem av skomakaregesällskapet i Stockholm att böta 1 riksdaler och 24 skillingar för »kortspel på verkstaden med lärgossar».

Den stränga ordningen härvidlag torde ha upprätthållits icke minst av omtanke om lärlingarnas egen välfärd. En bestämmelse i 1720 års allmänna skråordning om förbud för gesällerna att »locka drängar och pojkar med sig uti krogar och olovliga samkvämen», tyder därpå. Man såg å andra sidan mycket noga till, att lärlingarna icke togo sig fasoner, som icke överensstämde med deras blygsamma sociala ställning. Det gick icke för sig, att en lärling använde tobak i en eller annan form eller skrudade sig så som det endast anstod den, som hade kommit upp på den sociala rangskalan.Dylika förseelser beivrades skoningslöst och kunde t. o. m. åberopas, när lärlingen omsider skulle upptagas i gesällskapet. År 1724 fick sålunda en målaregesäll böta en halv karolin till gesällskapet för det han under lärotiden burit en — galonerad hatt. En kollega till honom dömdes att böta 6 daler kopparmynt för det han hade använt spatserkäpp, och en annan målaregesäll blev nödsakad att avstå 3 daler till de fattiga såsom straff för det han hade brukat manschetter och pung i håret, innan han blivit utskriven från läran.

Den utlärde vuxne arbetaren befann sig, trots att han åtnjöt betydligt större anseende än lärlingen, på en allt annat än avundsvärd social nivå. En bestämmelse i 1474 års skomakareskrå låter oss förstå, att den tidens skomakaregesäller, som visst icke tillhörde de mest ringaktades skara, inte värderades synnerligen högt — icke ens inom det yrke, som de utövade. På tal om mästareämbetets sammanträden och dryckesgillen hette det nämligen, att ämbetsbröderna fingo inbjuda vuxna familjemedlemmar och andra gäster men absolut inga skomakaregesäller. Dessa jämställdes med »beryktade kvinnor» och »sådan som ej är ett gott gille värd». Inom vissa yrken fingo visserligen gesällerna tillhöra ämbetena, men deras ställning inom dem torde ofta inte ha varit nämnvärt bättre än skomakaregesällernas. Det var först sedan gesällerna hade lyckats tilltvinga sigrätten att sammansluta sig i egna sällskap, som de förmådde att något så när hävda sitt anseende inför mästarna, myndigheterna och allmänheten. I vårt land synes detta ha skett ganska sent. Gesällskapen lära nämligen ha kommit till stånd först på 15- och 1600-talen; dock funnos sådana redan på 1400-talet inom vissa yrken, t. ex. sadelmakarnas.

Även sedan gesällerna på detta sätt hade höjt sig socialt, voro de långt ifrån fria arbetare. I likhet med lärlingarna stodo de under mästarnas husbondevälde. I 1669 års allmänna skråordning hade detta uttryckligen fastslagits, tv där hette det bl. a.: »En mästare äge i sitt hus så emot gesäller som pojkar och övrige husgesinn husbonderättighet, dock stadsens och ämbetets rätt oförkränkt». Att döma av detta stadgande jämställdes den yrkesutbildade vuxne arbetaren t. o. m. med tjänstefolket. Emellertid torde han, i motsats till lärlingarna och tjänarna, icke ha varit underkastad husbondens rätt att tilldela husaga. Kost- och logisystemet till-lämpades även för gesällernas vidkommande. »En gesäll äger att hava sin kista och våtsäck1 hos sin mästare och ej på annat rum», hette det i 1669 års allmänna skråordning. I denna hade även föreskrivits: »Ingen gesäll driste sig att ligga ur sin mästares hus utan mästarens lov och minne». Den som bröt mot denna bestämmelse fick första gången böta 1 daler silver-

1 Kappsäck.mynt till de fattiga, andra och tredje gången dubbelt; »kommer han oftare igen vare det straff underkastat, som borgmästare och råd pröva skäligt». Vid den revision av den allmänna skråordningen, som

företogs år 1720, bibehölls detta stadgande med den ändringen i fråga om bötesstraffet, att detta för första resan bestämdes till 2 daler silvermynt till ämbets-lådan och 16 öre till de fattiga. Upprepades förseelsen, fördubblades böterna. Motsvarande föreskrifter funnos i vissa gesällartiklar, d. v. s. gesällskapens stadgar. I ordning och bruk för snickaregesällerna i Stockholm av den 6 februari 1662 förekom sålunda följande bestämmelse: »En gesäll skall i rättan tid uti sin mästares hus sig inställa, nämligen klockan 10 om aftonen, men bliver han en natt ute, böte då en mark, bliver han flera nätter ute och vistas uti beryktade olovliga orter miste en hel veckolön».

Ursprungligen städslades gesällerna på ungefär samma sätt som tjänstefolket. Inom skomakareyrket voro — enligt 1474 års skrå — städsel- eller stämmodagarna förlagda till påsken och Mickaelsmässan den 30 september. I muraremästareskrået från 1487 hette det: »Den broder, som vill leja sig gesäller, må leja dem till Allhelgona dag, som av gammalt har varit sed. Den som däremot gör böte ett halvt pund vax». Och enligt skräddaregesällernas artiklar från 1629 voro »mästersvenners och lönedrän-

gars stämmo- och vandertid» fyra, nämligen fjärdedag påsk, S:t Johannis Baptiste dag, Mi-chaeli mässa och fjärdedag jul.

Gesäll som tagit städsla var skyldig att helt ställa sin arbetskraft till mästarens förfogande.

Skräddarnas skyddshelgon.

Ur en svensk skråordning från 1500-talet.

Om en gesäll slutade sin anställning utan mästarens goda minne, ådrog han sig straff och skadeståndsplikt samt löpte risken att icke bli anställd i en annan mästares tjänst. Därom stadgades bl. a. i 1669 års allmänna skråordning: »Ingen tage någon dräng eller gesäll an, som med sin förra husbondes eller mästares ominne är ur tjänsten gången, vid bot 2 daler silvermynti lådan och 3 mark till de fattige». I 1720 års skråordning skärptes bötesstraffet till 10 daler silvermynt till ämbetet, medan tributen till de fattiga alltjämt skulle utgå med 3 mark. Städs-lan för halv- eller helår kom efter hand ur bruk. Under 1700-talet och fram till tiden för skråväsendets avskaffande år 1846 torde gesällerna i allmänhet ha anställts pr 14 dagar. Det var i varje fall sed, att en vandrande gesäll, som erhållit arbete hos en mästare, icke fick fortsätta vandringen förrän två veckor förflutit i mästarens tjänst. Redan i hattmakarnas skråordning från 1622 förekom följande bestämmelse: »En mästersven skall hålla fjorton dagar ut hos en mästare, sedan må han alla söndagar orlov begära och mästaren honom sin tjänst uppsäga».

Över arbetsvillkoren ägde gesällerna, även sedan de organiserat sig, praktiskt taget intet inflytande. Försök till kollektivt uppträdande i lönepolitiskt syfte betraktades som uppror och otillbörligt ingripande i mästarnas »naturliga rättigheter». I vårt land torde ytterst få fall ha förekommit, som givit vid handen, att gesällskapen befattat sig med dylika angelägenheter. Skråordningarna tilläto det icke, och mästarna visste att med myndigheternas bistånd upprätthålla det husbondevälde, som man hade tillerkänt dem. Mästareämbetena hade t. o. m. sörjt för att detta blivit fastslaget i gesällskapens artiklar eller stadgar. I de ar-tiklar, som på sin tid stadfästes för Ogifta skomakaregesällskapet i Stockholm, förekom en så lydande bestämmelse: »Till det tjugusjätte, det skall ock ingen mästersven göra något uppseende eller något uppror emot sin mästare om arbetslön eller vad det helst vara kan, vilken sådant gör och man viss kunskap därom haver, skall han med sina medhjälpare bliva förvisad till åldermannen och de äldste». Däremot hade mästarna uttryckligen medgivits rätt att kollektivt reglera arbetsvillkoren. Det hette sålunda i 1669 års allmänna skråordning: »Ingen ämbetsmästare give sin gesäll mer uti veckolön än som av ämbetet med borgmästares och råds vetskap slutit är, vid bot av 3 daler silvermynt i lådan och 1 daler till de fattige, och gesällen som mera tager halve bot mindre». Dock ägde mästaren, »välförståendes i de ämbeten som det härtill varit övligt», att med gesällen överenskomma om betalning pr styck, eller som man numera brukar säga på ackord. 1720 års allmänna skråordning gav emellertid den enskilde mästaren fria händer även i fråga om tidlönens bestämmande, ty där föreskrevs följande: »Angående gesällernas dag eller veckolön samt kost stånde var och en mästare fritt med gesällerna därom att överenskomma

och tinga det bästa han kan och gitter».

Lönen utgjordes dels av kost och logi hos mästaren och dels av vissa kontanter. I fråga om den kontanta lönens storlek lämnas visserligen en del upplysningar i gamla handlingar,men det är knappast möjligt att bilda sig en uppfattning om densamma, som skulle kunna läggas till grund för en jämförelse med lönerna inom respektive yrken i våra dagar.1

»Sammanrotning» i lönepolitiskt syfte var för gesällernas vidkommande praktiskt taget omöjlig att åstadkomma. Såväl skråordningarna som gesällskapens artiklar innehöllo förebyggande bestämmelser. Gesällskapen fingo icke hålla sammanträden med mindre än att vederbörande mästareämbeten voro representerade. Beslut som fattades under andra omständigheter voro ogiltiga, och deltagarna i sådana sammankomster straffades med böter till de fattiga. I Samlingar till Göteborgs historia omtalas, att skomakaregesällerna i Göteborg år 1823 försökte undandraga sig något av det beroende, vari de befunno sig i sitt förhållande till mästarna och deras ämbete. De sammanträdde, trots att ingen mästare var tillstädes, och behandlade den då brännande frågan om förflyttning av gesällhärbärget. Mästareämbetet ingrep mot detta tilltag, gesällerna kallades inför ämbetets låda och bötfälldes efter att ha erhållit en skarp varning att »icke vidare sammanrota sig».

Vad här sagts om lönerna gällde även i fråga om arbetstiden. Denna var mycket lång, även

1 Författaren till det av Nordiska Museet utgivna stora arbetet, Det svenska tenngjutarehantverkets hislo-ria, har anfört en del uppgifter om gesällönerna under skråtiden.om man med avseende på densamma i allmänhet icke tillämpade så stränga bestämmelser som de, vilka funnos i sadelmakaregesällernas artiklar från förra hälften av 1400-talet. Enligt dessa skulle nämligen arbetet taga sin början klockan 3 på morgonen och fortsätta till klockan 9 på aftonen. Den gesäll, som icke inställde sig i arbetet i god tid, förlorade hela sin daglön. Men det torde ha varit vanligt, att arbetstiden sträckte sig från klockan 5 på morgonen till klockan 7 på aftonen, inklusive de korta måltidsrasterna. Denna arbetstid var föreskriven i t. ex. de stockholmska snickaregesällernas artiklar från år 1754. Där hette det vidare, att gesällen icke fick hålla längre än en halv s. k. frukosttimme. I de artiklar, som stadfästes för skräddaregesällerna i Stockholm 1629, bestämdes arbetstiden från klockan 5 på morgonen till klockan 10 på aftonen. Där får man även den intressanta upplysningen, att en gesälls (mästersvens) veckolön utgjorde 24 öre silvermynt.

Den långa arbetsdagen kompenserades emellertid av måndagsfirandet, som hade en viss benägenhet att sträcka sig ut över tisdagen. För de vandrande gesällerna neutraliserades den även av en mer eller mindre frivillig och långvarig sysslolöshet. Tillgången till arbete var för övrigt ofta ganska ojämn även på »den gamla goda tiden», vilket hade till följd, att man periodvis kunde förkorta arbetstiden.Betecknande för gesällernas beroende av mästarna är följande stadgande i 1669 och 1720 års allmänna skråordningar: »Den mästersven, som haver kost hos sin mästare och icke vill sig med det som huset förmår, när det är skäligt och försvarligt, åtnöja låta, vare åldermannens och bisittarnas villkorliga straff underkastad». Det förefaller som om gesällskapen ingenting hade att invända mot en sådan ordning. I artiklarna för skomakaregesällskapet i Stockholm hotades nämligen den gesäll, som »sin mästares mat, sängkläder, verkstad eller eljest vad uti huset vara kan föraktar», med gesällskapets onåd. Sådant skulle honom icke bliva »efterlåtit».

Trots det stränga beroende i förhållandet till mästaren, vari skrågesällen befann sig, var han mycket mån om att hävda det anseende, som han i egenskap av yrkesutbildad arbetare ansåg sig kunna göra anspråk på. Det var icke blott gent emot lärlingarna, som han höll på sin värdighet som »rättskaffens gesäll», även inom gesällståndet självt upprätthölls en rangordning, som det icke gick för sig att ignorera. En vandrande gesäll aktades sålunda högre än den, som hade slagit sig till ro i en verkstad. Han erbjöds alltid plats främst vid bordet under dryckeslagen i härbärgena och kunde t. o. m. göra anspråk på att bli anvisad arbete framför andra. Ännu så sent som i början av 1800-talet krävde vandrande skomakaregesäller, somanlände till Stockholm, att bofasta gesäller skulle avstå sina platser åt dem, vilket föranledde klagomål hos mästareämbetet. Inom de yrken, där hemliga invigningsceremonier forekommo — t. ex. inom snickareyrket — föraktade man rent av den, som icke hade underkastat sig dessa ceremonier. En gift gesäll var inom vissa yrken utestängd från gesällskapet och därmed

från de under skrårätten stående verkstäderna.

Tilltalsordet till en vandrande gesäll var monsieur. Användes tilltalsordet da uppfattades det som en förolämpning, som måste bestraffas. Skomakaremästareämbetet i Göteborg dömde en gesäll att böta 1 riksdaler banko till ämbets-lådan och 12 skilling till de fattiga för det han hade duat en vandrande kollega. Inom detta yrke hade i början av 1800-talet det franska tilltalsordet utbytts mot broder. I den klagoskrift, som då inlämnades till skomakaremästareämbetet i Stockholm med anledning av de vandrande gesällernas beteende mot de bofasta, krävdes »ansvar för dem som öppna gräl och väcka därmed säkert åtföljande våldsamheter för ordet du, emedan känt är att varje gesäll hälsas med titeln broder.» Ämbetet resolverade, att »ordet du mera betecknar en berömmelig sämja och enighet än något som synes kunna föranleda till kiv och tvedräkt». Emellertid förklarade ämbetet samtidigt, att den gesäll, som kunde finna ordet du förolämpande, icke bordeförvägras rätt att därom »å ort och ställe som vederbör laga åtal göra».

Såsom ett exempel på skrågesällernas finkänslighet må slutligen anföras följande, som inträffade i Göteborg år 1778.

Med anledning av kronprins Gustaf Adolfs födelse anordnades på myndigheternas initiativ stora festligheter, i vilka även hantverksämbe-tena anmodades att deltaga. Däremot komma gesällskapen icke i fråga vid detta tillfälle. Detta gick gesällernas ära för när. Gesällskapen uppvaktade mästareämbetena med energiska protestskrivelser. Snickaregesällerna klagade sålunda över, att de »under trummeslag blivit utropade bland den ringare hopen, ehuru vi» — som det hette i deras skrivelse — »av hederlige föräldrar och i äkta säng äro födde* med anständig ömhet uppfostrade och änteligen lärt ett hantverk, som till sin nödvändighet tjänar konungar i sina palais och de förnämsta herrar i sina hus, varför vi med tiden äro berättigade att bliva svenske borgare, såväl i hederlige och större städer som mindre än Göteborg, vilken likväl hittills varit berömd för lystert leverne och anständigt bemötande mot resande av hantverksklassen».

Gesällerna hotade att som protest mot förolämpningen begiva sig från staden. Saken anmäldes för magistraten, som dock icke lät sig imponeras av hotet. Den »tillsade» helt enkelt mästarna, »det var och en av dem sine gesäller sådant tillbörligen förhåller och tillika demmagistratens både varning och förundran, det de söka bibehålla den gode tanke som magistraten om dem haft och gärna än längre hysa vill, och således icke under en så otillbörlig pretext, som deras mästare funnit sig föranlåtna att tillkännagiva, visa sig motsträvige och försumlige att arbeta var i sin mästares verkstad». Magistraten uppmanade vidare gesällerna att besinna, att »ett vidrigt förhållande» icke allenast vanhedrade dem själva, »helst i en tid då hela riket är försatt i högsta glädje över konunga-tronens befästande och för vilken nådegåva den högste Guden både i ord och gärning bör beprisas», utan även var stridande mot lag och skråordning samt ofelbart skulle ådraga dem den »näpst som självsvåld och olaga sammansvärjningar hava med sig i följe».

De missnöjda snickaregesällerna i Göteborg fingo därmed låta sig nöja. Tiden var nu en gång sådan.II. Gesällskapens organisation och uppgifter.

I likhet med mästareämbetena bildades gesällskapen på yrkesgemenskapens grund. Gränserna för deras verksamhetsområden voro desamma som respektive yrkens. Gesällskapen voro annex till mästareämbetena och stodo under deras för-mynderskap. Även om man har anledning antaga, att det var gesällerna själva som voro mest angelägna att få dessa sammanslutningar till stånd, torde initiativen ofta, åtminstone formellt, ha tagits av mästareämbetena. Ursprungligen »skänkte», d. v. s. utfärdade ämbetena de artiklar (stadgar), som reglerade gesällskapens verksamhet. Senare förbehöllo myndigheterna sig rätten att få göra detta, naturligtvis i samförstånd med ämbetena. Myndigheterna utgjordes i många fall av magistraten i Stockholm, även när det var fråga om gesällskap på andra platser i landet, men på 1700-talet tog Kommerskollegium hand om saken.

De artiklar, som år 1638 utfärdades för sko-makaregesällskapet i Linköping, voro sålunda undertecknade av huvudstadens borgmästare och rådmän. De utgjorde av allt att döma en kopia av dem, som gällde för Ogifta skomakare-gesällskapet i sistnämnda stad. I ingressen till dem framhölls att det »märkeligen till gagn och välstånd leder, att gesällerna i tukt och redelighet förkovras och tillväxa» — »vilket förnämligen sker när aller

man med råd och äm-bets bisittare tillstå, att alle ordningar, oskick

Stockholms bokbindaregesällskaps artiklar jr ån 1726.

Författade på svenska och tyska språket.

Stockholms bokbindaregesällskaps sjuk- och begravningskassa.

och olag, som dem trycker — med god ordning och andre tillhörige medel, som ett välbeställt gille fordrar och kräver, hulpne och försörjde bliva».

Gesällskapens artiklar hade väsentligen karaktären av disciplinstadga. Mästarnas intressen voro i allmänhet väl tillgodosedda och omgärdade med mer eller mindre stränga straff-bestämmelser. Gesällskapen innehade visserligen i regel själva den rannsakande och dömande makten i fråga om beivrandet av förseelser mot artiklarna eller inom yrkena gällande bruk och sedvänjor, men i vissa fall hade mästareämbetena förbehållit sig densamma. Enligt skräd-daregesällskapets artiklar från år 1629 ålåg det sålunda »ålderknektarna med bisittarna», d. v. s. sällskapets styrelse, att rannsaka »mästersven-ner och drängar»1, som kommo från utländska städer eller den svenska landsorten, i syfte att utröna, huruvida de hade »lärt hos en ärlig mästare där som ett årligt samkväm eller gille hålles». Åsidosatte gesällskapets styrelse denna skyldighet eller försummade att se till, att den som icke uppfyllde nämnda villkor gav sig »på nytt hos en mästare i förbund», d. v. s. lät sig inskrivas som lärling hos »en ärlig mästare», då ägde ämbetet rätt att ingripa straffande. I skomakaregesällskapets artiklar från år 1638 hette det, att tvister gesäller emellan skulle behandlas inför gesällskapet, »men de saker, som för mästersvenner icke kan förlikas, skole

1 Ursprungligen kallades i vårt land en utlärd arbetare sven. Benämningen gesäll blev sedan den vanligaste. Den lånades från tyska språket. De allmänna skråordningarna talade om läro pojkar, lär odr ängar, löne drängar, gesäller och mästersvenner. De tre sistnämnda uttrycken torde ha varit synonyma. Möjligen har med mästersven avsetts en gesäll, som fullgjort de s. k. gesällåren och kvalificerat sig för mästerskapet.för åldermannen och de äldste bliva remitterade». En skomakaregesäll, som hade arbetat hos en s. k. frimästare, d. v. s. en mästare som icke tillhörde ämbetet, fick icke upptagas i ge-gesällskapet med mindre detta inhämtat åldermannens och de äldstes medgivande, vid vite av 3 daler. Ämbetet hade ävenledes förbehållit sig rätt att ingripa i det fall en gesäll gjorde »något uppseende eller något uppror emot sin mästare om arbetslön eller vad det helst vara kan». T. o. m. svårare förseelser, vilka enligt lagen skulle beivras inför allmän domstol, bestraffades av ämbetena. Vi finna sålunda en så lydande bestämmelse i skomakaregesällska-pets artiklar: »När två mästersvenner bliva sig emellan förtörnade och den ene stinger den andre med kniv eller eljest mördares gevär, i överdådig måtto, vare sig var det helst vara kan, uti broderskaps samkväm eller andre dryckesstuger, de skola bliva viste till Kammer Stugun och till Rätten och icke like väl desto mindre comparera för öppen ämbets låda och efter denna skrås artikel för sådana slags mål böta 1 mark uti lådan och sig broderligen förlika».

Sitt förmynderskap över gesällskapen utövade mästareämbetena även genom deras representanter i gesällskapens styrelser. Om vi fortfarande hålla oss till skomakareyrket finna vi, att mästareämbetet hade tillerkänts rätt att »nu och tillkommande tider» utse två av sina ledamötersom bisittare hos gesällskapet, »vilka över denna stadga noga inspektion och inseende hava skola* på det var och en måtte ske rätt». Gesällskapet utsåg självt två ledamöter i styrelsen, vilka benämndes åltgesäller eller commendanter. Dessa

Stockholms bagaregesällskaps låda från 1660-talet.

Nordiska Museet.

två jämte den äldste av bisittarna förvarade de tre nycklar till gesällskapets låda, vari sällskapets artiklar och övriga tillhörigheter förvarades. Det hade i skomakaregesällskapets artiklar uttryckligen bestämts, att den ene av åltgesäl-lerna skulle vara av svensk och den andre av tysk nationalitet. På 1600-talet var nämligen det tyska inslaget i detta gesällskap mycket starkt.Den äldsta av gesällskapets protokollböcker, som ännu finns i behåll och förvaras i Nordiska Museet, innehåller uteslutande tysk text. Det var först år 1685 som man började författa pro-kollen på svenska språket. Den äldsta av ålt-gesällerna fungerade som sällskapets ordförande, men han fick icke

»efter sitt eget huvud» sammankalla gesällerna, utan detta skulle ske på befallning av »deras förordnade förmyndare och bisittare», alltså av mästareämbetets representanter i styrelsen. Dessa skulle i sin tur hålla ämbetets ålderman å jour med det som skulle förhandlas. Den äldsta av bisittarna benämndes lådmästare och utövade ungefär samma funktion som en kassör i en nutida fackförening. Han sörjde för uppbörden av medlemsavgifterna, verkställde utbetalningar och höll reda på gesällskapets handlingar och dyrbarheter. Sedan skomakaregesällskapet förvärvat eget härbärge och egen fastighet, förordnade mästareämbetet därjämte en av sina ledamöter som härbärges-föreståndare och vice värd. Denne förestod också gesällernas krogrörelse och kallades krogfadersenare husvärd eller ombudsman.

Inom vissa andra yrken lyckades gesällskapen tilltvinga sig rätten att själva utse samtliga styrelseledamöter. Dessa torde ha valts för ett år i sänder. De voro åltgesällen, som inom snickaregesällskapet i Stockholm kallades ordgesäll, samt ett visst antal bisittare, av vilka en benämndes lådgesäll. Till åltgesäll kunde endast den utses, som hade fullgjort vandrings-plikten. Inom de större gesällskapen hade sekreteraresysslan i regel anförtrotts en av magistraten utsedd men av gesällskapet avlönad notarie. Vissa gesällskap utsågo själva sekreteraren, som då kallades skrivare och stod i tur att bli åltgesäll, då val av sådan skulle företagas.

Myndigheterna hade på detta sätt sörjt för att gesällskapens sammankomster stodo under deras kontroll. I de gesällskap, där mästareämbetena icke voro representerade i styrelserna, fingo i regel inga sammanträden hållas med mindre att en eller flera mästare voro närvarande. I 1720 års allmänna skråordning hette det: »Ingen sammankomst av gesäller bör ske med mindre tvenne mästare av samma ämbete till städes äro; sker det annars vare ogillt och böte gesällerne till ämbetslådan 6 daler silvermynt men till de fattige 2 daler silvermynt». Varje försök att sätta ämbetena ur spelet var dömt att misslyckas.

Därest arbetsförmedlingen icke hade överlämnats åt en av mästareämbetet utsedd krogfader eller omskådningsmästare, utövades i regel denna funktion av åltgesällen eller av en eller ett par omskådningsgesäller. Dessa benämndes också örtgesäller. Den som senast inskrivits i gesällskapet kallades unggesäll eller ungbroder. Han tjänstgjorde som åltgesällens springpojke och hade bl. a. i uppdrag att uppvakta gesällerna med inbjudningar till sammanträden. Slutligen kan nämnas den s. k. skänkegesällen. Denne fungerade som ceremonimästare vid krogfesterna.

Skråtidens gesäller. . ÖMästareämbetenas förmynderskap över gesällernas föreningsliv sträcktes inom vissa yrken så långt, att gesällskapen icke ens hade rätt att själva besluta om medlemsavgifternas storlek och sättet för deras erläggande. Detta var förhållandet inom t. ex. skomakareyrket i Stockholm. Där nödgades gesällskapet så sent som år 1840 vända sig till ämbetet med en anhållan om viss ändring i fråga om månadsavgifterna. Ämbetet svarade nej, »emedan man ej kan beräkna antalet av sjuka och döda, som kan inträffa på halvt eller helt år», och förklarade: »Det tillhör nu som förr lådmästaren tillika med åltgesällen och deputerade1 att bestämma månadsavgiften, som äldste lådmästaren alltid om-händerhar». För avgifternas erläggande svarade mästarna. Förmodligen drogos de av på lönen.

Avgifterna voro av flera slag. Den ordinarie kvartalsavgiften i kanngjutaregesällskapet i Stockholm benämndes upplcigspenningar. Den utgjorde från 1600-talets senare hälvt 2 öre silvermynt men ökades under 1700-talet till 6 öre silvermynt och 3 öre till fattigbössan. I skräddaregesällernas artiklar från 1629 hette det: »Mästersvenner och lönedrängar skola

1 Deputeradeinstitutionen inom detta gesällskap synes ha tillkommit i början av 1800-talet. Den förvandlades år 1830 till ett representantskap med befogenhet att fatta beslut å gesällskapets vägnar. Deputerades antal var 24, varav 16 »till staden anlända resande» och 8 i staden utlärda. I spetsen för dem stodo de 2 åltgesällerna.ock var månad hålla krogdag och erlägga sina tidpenningar, en sven 4 öre silvermynt och en dräng 2 öre —» Då en vandrande gesäll kom till en stad och upptogs i därvarande gesällskap, var han skyldig att erlägga inskriv-ningspenningar, vilka på 1600-talet i regel torde ha utgjort 4 öre silvermynt. 1 skomakaregesällernas artiklar hade föreskrivits, att en främmande gesäll skulle, sedan han erhållit arbete, »giva skrivpenningar 4 öre, och då skall hans namn inskrivas, och var sex månader tidpenningar 8 öre och stolpenningar 1 öre i lådan in lägga».

Snickaregesällernas artiklar från år 1662 innehöllo en så lydande bestämmelse: »Så skall ock ordgesällen av de främmande gesällerna avfordra inskrivningspenningar, när deras namn uti boken bliver antecknat, nämligen 4 öre, så ock var och en gesäll stichtpenningar efter deras gamla bruk och sedvana 6 öre». I dessa artiklar talades även om lådpenningar, vilka utgjorde 2 öre. Dessa erlades »var månad eller sammankomst» och användes till understöd åt sjuka kolleger. Enligt de artiklar, som år 1754 utfärdades för samma gesällskap, skulle låd- och inskrivningspenningarna utgå med tillsammans 16 öre silvermynt. Sedan senaste kvartalet till staden anlända gesäller skulle erlägga »till lådan 8 öre silvermynt i inskrivningspenningar och 2 öre uti fattigbössan».

Inskrivningspenningar krävdes varje gång gesällen kom vandrande till staden, om bortvaron hade räckt över ett fjärdedels år.Det förekom också s. k. skyltpenningar. Dessa erlades av nyvordna gesäller och användes för anskaffande av skänkebägare eller väl-kommor. I samband med gesällinvigningarna eller — där sådana ceremonier icke forekommo — gesällintagningarna anordnades kalas, som krävde särskilda, ofta ganska stora kostnader, vilka naturligtvis bestredos av den nyvordne gesällen. En eller ett par veckolöner måste i vanliga fall offras för detta ändamål.

Ciesällskapens inkomster utgjordes för övrigt till stor del av bötesmedel. Böter i form av straff för förseelser mot skråordningarna och gesällartiklarna voro mycket vanliga. Det förefaller som om de stränga disciplinära bestämmelserna ofta hade tillkommit lika mycket med tanke på att förse gesällskapen och mästareämbetena med inkomstkällor som av omsorg om god ordning. På 13-, 14- och 1500-talen var det vanligt att böterna erlades in natura. Vax och öl spelade härvidlag en stor roll; vaxet användes till ljus i gillesstugorna och härbärgena samt på skyddshelgonens altare i kyrkorna, och ölet förfriskade man sig med under gillena. Hur »rättskaffens» en gesäll än var, torde han knappast ha kunnat undgå att råka i kollision med straffbestämmelserna. Han behövde inte göra sig skyldig till så pass svåra förseelser som att okväda sin mästare eller bära hand på någon av sina arbetskamrater för att bli ställd till ansvar »inför öppen låda». Han behövdeendast komma för sent till ett sammanträde, uraktlåta att hörsamma kallelsen till ett sådant eller försumma att infinna sig till en begravning inom ämbetet. Om han tillstod sig att umgås med lärlingar, utövare av »föraktade» yrken

Skomakarnas skyddshelgon,

S:t Crispinus och S:t Crispinianus. Italiensk fajansplatta från Louvremuseet.

eJler hos s. k. frimästare anställda arbetare, riskerade han ävenledes att få böta till lådan eller till de fattiga. En allt för djärv kurtis med mästarens hustru eller dotter kunde inte blott rendera honom böter, utan t. o. m. »hans ärliga namn» äventyrades, vilket innebar att han uteslöts ur brödraskapet och avstängdes frånyrket. Mycket bättre gick det icke för den, som lät sig »uti hemblige och otuktige horehus finna låta». En verkligt unik bestämmelse förekom i skomakaregesällskapets artiklar från år 1638, ty där hette det ordagrant: »Vilken mäster-sven uppå gatan eller marken varder rivandes hår utav svinen och en annor mästersven ser det och icke giver tillkänna, kommer det uti dagsljuset skole de böta vardera 1 mark.»1 På tal om svin — man tolererade ej heller något griseri vid dryckesborden. Den som drack mer än han tålde eller i varje fall kunde behålla för sig själv dömdes att böta till lådan. Följande notiser ur Ogifta skomakaregesällskapets kassabok för åren 1836 — 1842, alltså tiden omedelbart före skråväsendets avskaffande, giva oss en ganska god inblick i dessa förhållanden:

Av gesällen Dahlström för uteblivande vid kvartalet 24 skilling.

Av gesällen Friberg för kortspel på verkstaden med lärgossar 1 riksdaler 24 skilling.

Gesällen Kart för uraktlåtenhet att komma på Petterssons begravning 24 skilling.

Gesällerna Sundquist och Berg rörande en tvist om en kniv vardera 24 skilling.

1 Denna bestämmelse torde ha tillkommit mindre av hänsyn till de på »gatan» eller utanför verkstaden rotande svinen än av omtanke om de näringsidkare, som hade monopol på försäljningen av svinborst. Sådan användes ju av skomakarna, då de sydde sulorna fast vid ovanlädret på skorna.Gesällen Wallander för uraktlåten sjukvakt 24 skilling.

Gesällen Lindqvist för förseelse vid kvartalet (litet rusig) 36 skilling.

Gesällen Lundgren för olovligt spel 1 riksdaler 24 skilling.

Gesällen Carlsson för okvädinsord mot ålt-gesällerna och gesällskapet 1 riksdaler.

Gesällerna W. Andersson och N. Andersson, Eklund och Jägerholm, som sällskapat med lärlingar 1 riksdaler 24 skilling vardera.

En annan inkomstkälla utgjordes av auktioner på avlidna medlemmars kvarlåtenskap. I fråga om understödet åt sjuka hade föreskrivits i snickaregesällernas artiklar från år 1662, att sådant understöd skulle återgäldas till lådan. »Men» — hette det vidare — »kallar Gud honom i samma sjukdom och hans frändes släkt eller arvingar icke gitta bemälte kläder inlösa, då säljas hans kläder efter mätzmannaorden till lådans och begravningens betalning». Och i Ogifta skomakaregesällskapets räkenskaper från år 1836 meddelas t. ex., att 6 riksdaler 27 skilling hade influtit efter avlidne gesällen Wahlin »för dess försålde kvarlåtenskap». Året därpå fick gesällskapet mottaga 9 riksdaler och 36 skilling såsom arvsmedel efter gesällen Dahlström.

Av dessa notiser kan man även draga vissa slutsatser i fråga om den ekonomiska standard, som kännetecknade gesällståndet. Flertalet ogifta gesäller, åtminstone de yngre, torde knappastha förfogat över andra tillgångar än de kläder, som de gingo och stodo i.

Något släkttycke med vår tids fackföreningar hade gesällskapen knappast. Fackföreningarnas huvudsakliga uppgift är ju att bevaka sina medlemmars intressen med avseende på förhållandet till arbetsgivarna. Skråtidens arbetareorganisationer voro praktiskt taget urståndsatta att ägna sig åt sådana uppgifter. Dock förekom det, att konflikter uppstodo mellan gesällskapen och mästarna, vilka både i fråga om orsaker och karaktär kunna jämföras med vår tids arbets-konflikter. Begreppet strejk var visserligen okänt på den tiden, men arbetsvägran och kollektiva viljeyttringar i form av planmässigt iscensatta arbetsinställelser forekommo då och då. Det tyska skråväsendets historia är ganska rik på sådana. Även danska gesällskap till-grepo åtgärder av detta slag för att hävda sin rätt gentemot mästare och myndigheter. I kapitlet »Skrågesällernas syn på äktenskapet» omnämna vi en strejk, som förekom inom snickareyrket i Köpenhamn i mitten av 1700-talet. Syftet med den var att tvinga mästarna att avskeda några gifta gesäller. En annan strejk inträffade i samma stad år 1733. Den gången var det några tyska stenhuggaregesäller, som nedlade arbetet vid Kristiansborgs slott. En del andra byggnadsarbetare gjorde gemensam sak med dem eller, för att använda ett modernt uttryck, sympatistrejkade. Myndigheterna in-grepo, läto häkta de ledande och utfärdade err förordning, vari »slika upprorsmän» hotades med »icke blott fängelse, rapshus och arbete på fästningen» utan även — i svårare fall — med livets förlust. År 1794 utbröt en strejk inom timmermansyrket i Köpenhamn, omfattande 3- a 400 gesäller. Anledningen var, att en mästare hade nekat två tyska gesäller »avskedssedel», då de önskade begiva sig från staden. Missnöje rådde även i fråga om daglönen, som gesällerna önskade få höjd. Även vid detta tillfälle in-grepo myndigheterna. Med militärens hjälp tvingade man gesällerna att återgå till arbetet. Icke mindre än 122 av dem dömdes till vardera fyra månaders straffarbete på fästningen. Kungen lät emellertid »nåd gå för rätt» och förvandlade straffet till förvisning. Sedermera upphävdes straffet helt och hållet för dem, som voro födda i landet, d. v. s. voro danska medborgare.

I vårt land torde dylika »sammanrotningar» ha varit ganska sällsynta under skråtiden. Det inträffade emellertid år 1718, att stenhuggaregesällerna i Stockholm uteblevo från arbetet fem dagar, emedan deras mästare hade vägrat dent löneförhöjning. Stenhuggareämbetet anmälde detta för Ämbetskollegium, som »i anseende till deras nu betygade stutsighet» fann »skäligt dem med arrest att belägga». Gesällerna föllo tillfoga inför detta ingripande från myndigheternas sida, varefter de på mästarnas förböner förskonades från straffet. År 1761 strejkade gju-tarna vid Huskvarna faktorier. Anledningen var även i detta fall missnöje med lönen. Tack vare ett energiskt och skickligt bistånd av den kände publicisten och juristen Per Johan Höppe-ner undgingo de att bli dömda för myteri och uppror, d. v. s. det straff som deras arbetsgivare påyrkade och som Krigskollegium, till vilket arbetarna hade vänt sig med sina klagomål, helst torde ha sett att de blivit ådömda.

1 stället för att tillgripa arbetsnedläggelse i vanlig mening försökte gesällskapen komma tillrätta med förmenta

eller faktiska missförhållanden genom att förmå sina medlemmar att begiva sig ut på vandring och förhindra invandring av främmande gesäller. Härvidlag använde man sig av s. k. skymfebrev, d. v. s. bojkottmeddelanden som sändes till gesällskapen såväl inom som utom landet. Effekten av en sådan »skymfning» blev oftast synnerligen kraftig. Skymfebreven användes även mot gesäller, som förbrutit sig mot inom yrkena gällande skick och sed. Varje gesällskap förfogade över någonting, som man kallade svarta boken eller svarta tavlan. Den som fick sitt namn antecknat där var praktiskt taget urståndsatt att försörja sig, till dess han sig omvänt och bättrat samt blivit tagen till nåder hos gesällskapet. Härom yttrar Lundell i sitt bekanta arbete Om hantverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation: »Förseelsen måtte hava varit huru ringa som helst, så blev dock den, som vandrade ur staden innan han medelst böter förliktsig med samfundet, av sådan orsak skymfad eller ansedd för vanfrejdad, vilket hade till följd, att hans namn inskrevs i den s. k. svarta boken, att skrivelser avsändes till andra städers brödraskap om hans vanfrejd, vilken dessutom av vandrande gesäller allestädes förkunnades, och att ingen ärlig gesäll vågade arbeta tillsammans med den skymfade, förrän denne på detta sätt tvingats att gottgöra sin förseelse och återigen upptagits i samfundet». Samme författare skildrar gesällskapens ingripanden mot mästarna så här: »Då t. ex. en gesäll med eller utan skäl blev missnöjd med sin mästare och denne ej genast ställde honom tillfreds, så skymfades mästarens verkstad, d. v. s. alla gesällerna och således även de, som ej personligen hade någon del i tvisten, lämnade verkstaden och förbjödo alla andra gesäller i staden att arbeta hos den sålunda skymfade mästaren till dess saken blivit inför skrået undersökt och förlikt. Den gesäll, som icke hörsammade ett sådant förbud, blev i sin ordning skymfad. Stundom fick misshälligheten en vida större och betänkligare utsträckning, ja till och med en politisk betydelse, i det ett helt ämbete eller en hel stad på samma sätt skymfades om t. ex. alla ämbetsmästarna gemensamt eller ock magistraten angående gesällerna fattat ett för dessa misshagligt beslut. Kunde man ej i godo förlikas, så övergåvo gesällerna verkstäderna, tågade i massa ur staden och skrevo till sina brödraskap i andra städer, att ingen gesällfinge antaga arbete i den övergivna staden. Mästarna tvingades härigenom ofta att i närbelägna städer underhandla med de utvandrade gesällerna om deras återvändande och om upphävandet av interdictet».

Syftet med gesällskapen var likväl närmast att samla de yrkesutbildade arbetarna till kamratligt umgänge och att göra det möjligt för dem att bistå varandra under sökandet efter arbete, vid sjukdom eller då de råkade i nöd på grund av ålderdom o. s. v. Härbärgesrörelsen och den till densamma förknippade arbetsförmedlingen (omskådningen) var den icke minst viktiga. Arbetsförmedlingen hade som sagt i vanliga fall anförtrotts omskådningsmästaren eller en eller ett par omskådningsgesäller. Inom vissa yrken funnos både omskådningsmästare och omskåd-ningsgesäll, vilka i så fall samarbetade. Därest två omskådningsgesäller funnos, brukade den ena ha hand om arbetsförmedlingen för s. k. skänkte gesäller och mästare, medan den andre skulle hjälpa de s. k. oskänkte till rätta. En skänkt gesäll var förmer än en oskänkt och höll sig för god att ha någonting gemensamt med en, som tillhörde sistnämnda kategori, liksom han naturligtvis ej heller gärna ville arbeta hos en oskänkt mästare. Vari skillnaden mellan den skänkte och oskänkte bestod har man inte lyckats att tillfullo utröna. Ursprungligen torde den haft med vandringstvånget och vandrings-understödet att göra. Antagligen spelade denskaffare äro efterskickade, är det att bese staden eller är det att dricka ett glas vin med en hederlig mästare och gesäll, eller är eder begäran att bekomma 14 dagars arbete hos en hederlig mästare, så kan han giva mig sådant tillkänna.

Den främmande: Med gunstig tillåtelse. Får jag äran berätta, vad stadens skärskådande vidkommer är redan skett, men med hederliga mästare och gesäller dricka ett glas vin kan ock ske, vad ännu icke skett är, men för denna gång är min begäran att bekomma 14 dagars arbete, och om mig sådant vederfares vore det mig kärt.

Omskådningsmästaren: Med gunstig tillåtelse. Vad mig och en annan ärlig gesäll vederfarits skall ock eder vederfaras.

Omskådningsgesällen: Med gunstig tillåtelse. De främmande gesäller varder arbete tillsagt.

Omskådningsmästaren: Med gunstig tillåtelse. Får jag äran berätta, att jag varit ute på eder begäran och efter min förmåga från den äldste mästaren och till den yngste, vilka alla betacka. Är nu börsen väl försedd och skorna i

gott stånd, så är det lätt att resa. Emellertid låter mästare N. N. tillsäga 14 dagars arbete; såvida han vill med en hederlig mästare vara nöjd, får jag lyckönska honom därtill.

Då omskådningsgesällen överantvardade den omskådade till mästaren, vilket kallades inbring-ning1, yttrade han: »Med gunstig tillåtelse. Får jag äran överlämna denna gesäll på mästarens tillsägelse. Jag hoppas han är med honom nöjd».

Omtanken om de sjuka hade kommit till uttryck redan i de tidigaste skråordningarna och gesällartiklarna. Sadelmakaregesällernas skrå från början av 1400-talet innehöll sålunda bestämmelser om hjälp åt sjuka. Yrkesbröderna förpliktades att skjuta samman nödiga medel i detta syfte. Om en yrkesbröder dog, skulle brödraskapet sörja för hans begravning och bestå honom med två själamässor, för vilka varje broder skulle bringa offer. Enligt skräddare-gesällernas artiklar från år 1629 skulle, för den händelse en gesäll eller lärling låg svårt sjuk, tvenne gesäller vaka över den sjuke »var natt så länge han är sjuk», och om sjukdomen varade så länge, att det blev besvärligt för den sjukes mästare att hysa honom, skulle åltgesäl-len tillse, att han erhöll vård på annat håll. :»Är» '— hette det vidare — »den sjuke fattig och han behöver hjälp, så skola bröderna re-partisefa, var sven 4 öre och var dräng 2 öre; behöves mera hjälp så skall tagas utur lådan och givas honom». Efter tillfrisknandet skulle

1 Inom klensmedsyrket yttrade omskådningsgesällen, då inbringning ägde rum: »Med förlov, mästare! Vill jag anförtro denna främmande gesäll; giver mästaren honom skarpa filar och vetebröd och låter honom länge sova, lärer mästaren nog få en bra gesäll av honom. Farväl]»hjälpen återbetalas; »dör han så betalas av hans kläder; haver han intet efter sig, så give för Guds skull, och ålderknekten skall bröderna tillsäga, att de göra förskott till hans begravning». I samma gesällartiklar hette det, att ålderknekten skulle meddela bröderna, när den döde skulle begravas, med skyldighet för dem att följa den avlidne till griften. Försummelse härvidlag straffades med böter av 1 daler silvermynt. I snickaregesällernas artiklar från år 1662 förekom följande bestämmelse: »Och när som en gesäll dör, så skola både mästare och mästersvenner följa honom till jorden, och den som inte kommer utan laga förfall skall böta 1 mark; alla de som bliva bebådade att bära den döde gesällen till jorden, som äro utan förfall och icke komma, de skola utan nåd böta 1 daler, men uti besmittelige sjukdoms tider skola de sig efter magistratens order rätta».

Ogifta skomakaregesällskapet upprättade redan år 1674 ett sjukhem, Skomakare Gesällernas Krank-Kammare. Denna inrymdes sedermera i härbärget. Gesällskapet avlönade en sjuksköterska eller, som hon i äldre handlingar kallas, krankmoder. För kostnadernas bestridande ut-togos särskilda avgifter av gesällskapets ledamöter. De sjuka erhöllo kostnadsfri vård och därjämte ett mindre kontant understöd. På 1830-talet vände sig detta gesällskap till Kungl. Sera-phimer Lazarettet med en vördsam anhållan att få mot en årlig avgift förfoga över tio sjuksängar på lasarettet, för de av sällskapets med-

Skräticlens gesäller. 4lemmar, »som för in- och utvärtes sjukdomar eller åkommor blivit besvärade». Lasarettsdirek-tionen avslog emellertid denna anhållan.

Förutom till sjuka utbetaltes understöd åt nödlidande. Dessa kallades gratialister. Det var

Ogifta skomakare gesällskapets fana från 1718.

Nordiska Museet.

i regel mycket blygsamma belopp, som utbetalades till dessa olyckliga människor. Skomakaregesällen Wahlin, som hade legat sjuk på härbärget, fick sålunda år 1839 nöja sig med ett understöd av 7 riksdaler såsom »bidrag till brunnsdrickning för sju veckor».Slutligen bör kanske nämnas, att gesällskapen i likhet med andra korporationer togos i anspråk för vakt- och sanitetstjänst i krigs- och farsots-tider. Ogifta skomakaregesällskapet förständi-gades år 1714 att inom sig välja »kapten» och »övrige kompanieofficerare». För att bestrida de därmed förenade utgifterna inrättades en »kompanilåda». Även ledes anskaffades en praktfull kompanifana i blått med Karl XII namnchiffer, riksvapnet och den romerska krönta örnen i guld. Över riksvapnet med den kungliga kronan lyste den stolta sentensen: Si t probus, sit felix, ut Magnus ille lator Aquilce. (Må han vara rättfärdig och

ha lyckan med sig som den store örnföraren!)

Till »minne av den försakelse av enskilda fördelar, av det nit för konung och fosterland samt huvudstadens bevakning och ordningens vidmakthållande inom densamma, vårföre gesällskapet enligt förmåga sig utmärkt», erhöllo gesällerna tillåtelse att behålla och nyttja fanan — som de förresten själva hade fått betala med 543 daler 6 öre kopparmynt — även sedan militär- och vakttjänsten upphört. Den vajade sedan åtskilliga gånger utanför Ogifta skomakare-gesällskapets härbärge. Numera förvaras den i Nordiska Museet tillsammans med Stockholms bagaregesällskaps likaledes »ärekrönta» kompanifana.III. På tröskeln till gesällskapet. Invigningsceremonier.

Den som ville bliva erkänd som en »rättskaffens gesäll» skulle inte endast ha lärt yrket ordentligt utan även kunna förete bevis för att han i enlighet med inom yrket gällande skick och sed blivit såsom rättskaffens gesäll erkänd och upptagen i brödraskapet. Gesällbrevet, i högstämda ordalag avfattat och med vederbörande mästareämbetes sigill försett, var härvidlag oundgängligt, men det var icke nog. Det fanns någonting som man kallade Handwerks-Gebrauch und Gewohtiheiten och utan att vara förtrogen med dem, kom man inte långt. Dessa hantverksbruk och sedvänjor höllos strängt hemliga och utgjordes av regler för umgänget yrkesbröder emellan. Med dem hade inom gesällskapen införts ett slags frimureri, som hade både roande och allvarliga poänger. Utlärlingen kom i beröring med dem redan på tröskeln till gesällskapet. Det var icke bara att infinna sig med gesällbrevet i fickan och anhålla att få sitt namn inskrivet i »brödraskapets bok». Inom de yrken, där man satte pris på att vara riktigt ziinftig, d. v. s. skråmässig, gick man mycket högtidligare till väga.s. k. gesällinvigningen en viss roll härvidlag. Till denna återkomma vi längre fram.

Omskådningen var mycket betydelsefull ur gesällskapens synpunkt. Den möjliggjorde kontroll över såväl arbetstillfällena som de arbetssökande och mästarnas förhållande till gesäl-

Malmö muraregesällskaps låda och prestav från 1700-talet.

Malmö murarefackförening.

lerna. Omskådningsgesällerna utsågos i regel för en tid av en månad i sänder. Vid omskådningen gick man i allmänhet tillväga på så sätt, att mästarna tillfrågades i tur och ordning, från den äldste till den yngste, varvid dock ämbetets ålderman och bisittare hade företrädesrätt till den arbetskraft som utbjöds. Proceduren försiggick under mycket högtidliga former. Då en vandrande snickare- eller instrumentmakarege-säll anlänt till t. ex. Uppsala, hälsades han av omskådningsgesällen, som därvid yttrade: »Med gunstig tillåtelse. Till det första. Vill främmande snickare- eller instrumentmakarege-säller, som lust haver sig omskåda låta, täckes de sätta sig vid detta bord; vad mig och en annan ärlig gesäll är vederfarligt skall ock eder vederfaras».

Detta anförande »uppklappades» tre gånger, d. v. s. det upprepades för andra och tredje gången. »Uppklappningen» tillgick på så sätt, att åltgesällen stötte sin klappholtz i bordet, innan han lämnade ordet åt omskådningsgesällen. Denna klappholtz utgjordes av en kort stav, som användes under förhandlingarna i stället för klubba och symboliserade ordförandens värdighet och myndighet.

Mästareämbetet var vid dylika tillfällen representerat av omskådningsmästaren, som hälsade främlingen så här: »Med gunstig tillåtelse. Var välkommen på hantverks vägnar!»

Därefter utspann sig följande dialog mellan å ena sidan omskådningsmästaren och omskådningsgesällen och å andra sidan den arbetssökande främlingen.

Den främmande: Med gunstig tillåtelse. Jag har äran att avlägga tacksägelse och även anmäla från mästare och gesäller mycken hälsning på hantverks vägnar.

Omskådningsmästaren: Med gunstig tillåtelse. Vad är eder begäran, emedan jag och min med-f>emf

Pr&itn&ne ilii^erfå ta re

'{, åföfrman, SMfirtare «& fam»^ gsdjtare

I > **

%

$>tt fcefll#* <5n*Bfare Ämbetet

»ti

©»$' dJtapcHJtetxn IVUtmA.

ff.

Ifkt genom UttA hpna fclro- «$ ©$Uff«§rtf Mttec-iiötf/ at aftKRfnmb (StatMarc ©cfaifcri ^ l/åt rtL, fina Wro-.tr «tit*r tet ra åm&rtet utflöt wf> tm %öfu?rr k^r^t fcnvte åfhmtor, tet hmim <— fcärfhifcctf i £dran frfe&fgat Wifint <«• fftifuxn fcm //. ^ 1 /i^/£ (h$ tttfrt Érnbrtc* SÄft SBtoter %rrfo>nt* w$ .ft&ifWrfamc SJWfiateii ^;rr a^ rrt a j z „------0<$ är w?é ten /#, &/t/y

på famma Mit df«r IW fatixé för en tirflfg ftt-ftUI férfiarrtU i o# flmt öfttwmcmu&e ©cf»\lf itnfccr £dre«£f' Ko fty tv4l D<t» nfccUgen fMftft od) feigm mifml ur m mm §b6 aUom fem UBcfcttWr til tet Jnffhl rccomn/enders.

|» &Mrm«a ir<fjo mtbtv wefc 3mt*Sig»Jiet 0$ \ubp-Wrllg UHfcttfhlft befrdftrttr, fen* t Malmö fcffl

%&&

gtt Xafa\H i^n

$4 &?t Eoffiae Cnftfarf C* »ägnar &drjtö&f$

{ Tit J. ft

icZs» £lj.yeåér

\

Gesällbrev, utfärdat av snickareämbetet i Malmö 1798.

Nordiska Museet.En utlärling i timmermansyrket i Köpenhamn t. ex. måste deltaga i åtskilliga ceremonier, innan han kunde göra anspråk på att bliva betraktad och behandlad som en rättskaffens gesäll. Sedan han förfärdigat sitt gesällstycke (arbetsprov), hade han att anmäla detta för vällovliga timmermansämbetet, varefter gesällstycket granskades av en kommission, bestående av en magistratsperson, en medlem av konstakademien och ämbetets ålderman. På onsdagen förevisades det på rådhuset. Blev det godkänt, skulle utlärlingen nästföljande dag infinna sig hos åldermannen för att bliva »ud-slettet av Laerlingenes Protokol og blive ind-skreven i den Bog, hvori samtlige retskafne Svendes Navne findes». Men denna utskrivning var endast en försmak av inskrivningen i gesällskapet, berättar Nyrop i sitt intressanta arbete Kjobenhavs Tommerlav. Samtliga lärlingar, som hade lärt ut under kvartalet, gingo skrudade med sina förskinn och med tre knappar knäppta i rocken i procession under åltgesällens ledning till gesällskapets krog vid Adelgade, där de mottogos med musik. Där trakterades de med smörgåsar och brännvin och där fingo de mottaga var sin stoppade kritpipa, ty nu först hade de lov att röka. Senare på dagen, då de äldre gesällerna kommo från sitt arbete, fingo de nyblivna gesällerna tillåtelse att lägga av förskinnen — »og nu gik det los med Punch». Dagen därpå på förmiddagen måste utlärlin-garna ånyo infinna sig på krogen. Då fingode bjuda på frukost och erlägga en viss avgift för att få lov att kyssa »krogsystern» — i regel krogfaderns tjänsteflicka — ty nu voro de vuxna. De hade därjämte att betala 1 riksdaler för att få lära gesällskapets hemliga Gruss, d. v. s. ett formulär till det samtal, varmed

Timmermännens gillessal, Adelgade 27, Köpenhamn. Efter en teckning från 1880-talet.

de såsom vandrande gesäller skulle legitimera sig. Först nästföljande dag, på lördagen, blevo de upptagna i brödraskapet, där de fingo dricka ur välkomman, d. v. s. den stora dryckeskannan.

Nu voro mästare och gesäller församlade inför »öppen låda». Ämbetets ålderman och bisittare, åltgesällen och gesällskapets övriga funktionärer voro iklädda sina förskinn. Utlärlingarna, även de skrudade med förskinn och med tre knappar knäppta i rocken, uppehöllo sig utanför lokalen. I tur och ordning knackade de tre gånger pådörren och släpptes in en och en. De hälsade församlingen sålunda: »Med Gunst og Forlov at traede frem for

samtlige aerbare Mestere og Svende for aaben Lade». Utlärlingen hade därefter att besvara vissa frågor angående sitt namn, namnet på den mästare, hos vilken han varit i läran, namnen på ämbetets ålderman, bi-sittare m. fl. Sedan han erlagt den föreskrivna inträdesavgiften och fått sitt namn inskrivet »i Protokollen» yttrade åltgesällen: »Med Gunst og Forlov, eftersom Du nu er indskreven i den Bog, hvori alle retskafne Svendes Navne staa, byder jeg Dig herved en /Eresdrik af den aerbare Velkomst, en til Dig selv og en til at skaenke bort». Åltgesällen lyfte av locket på välkomman, drack, lade det på igen och räckte därefter välkomman till den nyvordne gesällen. Innan denne drack, höll han ett litet tal enligt följande formulär: »Med Gunst og Forlov, eftersom den aerbare Velkomst er bleven mig anprae-senteret i den kongelige Residensstad Kjoben-havn, tager jeg mig den Frihed at tage en Aeresdrik af den». Han höjde bägaren och slutade med ett vivat för ämbetet och gesällskapet.

Sedan samtliga utlärlingar på detta sätt blivit högtidligen introducerade, anordnades bal på krogen, och denna fortsatte »til den lyse Morgen».

Det är icke bekant, om de svenska timmer-mansgesällerna invigdes lika högtidligt som deras köpenhamnska kolleger. Man har likväl an-ledning att tro det, ty de inom yrkena gällande bruken och sedvänjorna voro i viss mån internationella. De invigningsceremonier, som forekommo inom t. ex. snickareyrket, användes I varje fall såväl i t. ex. Tyskland och Danmark som i vårt eget land. Dessa ceremonier kallades behyvling. På tal om vandrande, arbetssökande gesäller heter det i snickaregesällernas artiklar från år 1662, att de skulle tillfrågas om de hade »förskänkt sitt namn», och om så icke var förhållandet skulle de icke anvisas arbete med mindre de lovade att »på första förfrågan sig behövla låta».

Pseudonymen Onkel Adam (C. A. Wetter-bergh) låter oss i en av sina »genremålningar» från 1840-talet få en inblick i livet inom ett svenskt snickaregesällskap vid tiden omedelbart före skråväsendets avskaffande. Först få vi stifta bekantskap med en lärling, som står i beredskap att bliva upptagen i vällovliga snickareämbetet, d. v. s. låta sitt namn inskrivas i ämbetets lärlingsmatrikel. Pojken var den dagen ovanligt rödkindad, och hans anlete sken som en blankskurad kopparflaska. Denna hyns egendomliga beskaffenhet härrörde sig — berättar Onkel Adam — från en såptvätt, som kamraterna på verkstaden låtit övergå pojkens ansikte. De hade velat »skura bort bondfysionomien». På vägen till mästareämbetets sammankomst befann sig lärlingen i tvenne nyvordna gesällers sällskap. De hade fyra år tidigare undergått samma procedur som han, och nu väntade demen annan, icke mindre hårdhänt. De skulle utskrivas från mästareämbetet och därefter infinna sig hos gesällskapet för att låta sig behyvlas. Tyvärr låter Onkel Adam oss endast få en blek aning om hur behyvlingen tillgick. Man lade — berättar han — ynglingen på en bänk och mätte honom med en tumstock, strök honom med en kimrökssudd över kroppen och t. o. m. över näsan, om måttet kom att sluta härvidlag, varefter man kantade honom, hyvlade honom och behandlade honom som en oarbetad planka.

Dessbättre ha andra författare och forskare ägnat detta intressanta ämne ett mera ingående studium. Såväl i den danska som tyska skrålitteraturen finns ett rikligt material, med vars hjälp vi kunna göra oss en ganska trogen föreställning om gesällinvigningsceremonierna inom olika yrken. Ett alldeles särskilt intresse erbjuda de Ceremonial politica, som konrektorn i Altenburg, Fridericus Frisius, publicerade i början av 1700-talet. Av allt att döma utfördes behyvlingen icke överallt efter samma ceremoniell — snickaregesällskapet i Stralsund lär sålunda ha ägt ett betydligt förnämligare än det som användes av motsvarande gesällskap i andra städer — men vi kunna utan tvekan acceptera Frisius som vägledare, när vi nu gå att göra oss förtrogna med de egendomliga och mystiska sedvänjor, som hundratals år vidmakt-höllos inom snickareyrket.Först böra vi kanske likväl notera, att be-hyvlingen sannolikt ledde sitt ursprung från en helt annan värld än snickaregesällernas. Antagligen hade uppslaget hämtats från universiteten. Där underkastades förr i tiden de unga adepterna en »reningsprocedur» av precis samma beskaffenhet som den, vilken snickaregesällerna nödgades utstå. Studenten betraktades som en mycket lågt stående varelse, när han stod i beredskap att göra sin entré till den akademiska världen. Han infördes iklädd en djurhud med horn i pannan och stora betar i munnen. Det var denna »djuriskhet», som han skulle befrias från, innan han fick överskrida tröskeln till vishetens tempel. Han kallades också depositurus, d. v. s. den som skulle befrias från det djuriska. Sedan ett tal hållits till honom, uppmanades han att »stånga hornen av sig», varefter betarna ut-drogos. Och så följde behyvlingen med hjälp av snickareverktyg.

I snickaregesällskapet figurerade vid motsvarande tillfälle en »präst», en »klockare» och tvenne »faddrar». Ynglingen avkläddes och lades på en bänk eller på golvet. Dessförinnan hade han uppmanats att göra sig kvitt det öknamn, som användes mot lärlingarna inom yrket. Dessa kallades gemenligen »Kuhschwantz» (kosvans1) eller »Kuhschlussel» (konyckel). »Prästen» skrev

1 Kosvans lär ha varit benämningen på en såg, som numera brukar kallas fogsvans.begynnelsebokstaven i dessa ord på en svart tavla och anmodade ynglingen att stryka ut tecknet med sitt hår. Ynglingen skulle svara, att hans mästare icke hade lärt honom att arbeta med huvudet, varefter han skulle avlägsna tecknet med högra handen. Diverse, speciellt

Behyvling i Nurnberg på 1600-talet.

för behyvlingsceremonierna förfärdigade snickareverktyg kommo därefter till användning. Den av Onkel Adam omtalade kimröksudden var anbringad på den ena delen av en passare. »Prästen» lät till de närvarande mästarnas och gesällernas stora förnöjelse denna vandra utefter den arma »kosvansens» kropp, varvid kimröksudden kom flitigt till användning. Ynglingens läromästare övervakade noga, att intet fusk förekom. Sedan man hållit på en stund med behyvlingen i syfte att förvandla »trästocken» tillen »arkitektonisk pelare», verkställde mästaren en omsorgsfull besiktning och yttrade: »Pelaren är inte riktigt rak och gagnar till intet», varpå »prästen» tog en handfull kimrök, strök denna över ynglingens ansikte och gjorde honom »sålunda helt svart».

Man har svårt att förstå meningen med denna minst sagt ovänliga behandling. Frisius anför ett par sentenser på tyska och latin, som avse att förklara densamma. Per angusta, ad augusta, heter det, vilket ju kan översättas ungefär så här: »Genom bitterhet till upphöjelse». Eller: Wer zu Ehren kommen will muss zuvor auch Leiden viel. (Den som vill vinna ära måste dessförinnan också lida mycket.) Eller: Ein Lehr-ling sehr viel leiden muss, bevor man ihn be-streicht mitt Russ. (En lärling måste utstå mycket lidande, därför bestryker man honom med kimrök). Man hade härvidlag tagit »de gamla hedningarna» som auktoriteter, ty de »plågade mycket sina ungdomar och läto andra på allehanda vis göra spe av dem, då de fördes till vishetens tempel».

Den s. k. prästen utvecklade denna sens moral ytterligare i sin »invigningspredikan», en underbar harang på vers och prosa. Han var nu skrudad i en mässhake. Hans »predikan» tycks ha varit så grovkornig, att den gode Frisius icke ansett sig kunna stå till svars med att återgiva vissa partier ur densamma. Den var uppdelad i tre kapitel. Det första handlade om »kosvansen», som presenterades som en råbarkad, dumoch lat persedel, en som icke hade förmått att göra någon människa glad med sitt arbete vid hyvelbänken och i vars händer den s. k. skrubb-hyveln alltid passat bäst. Han var därjämte en feg stackare. Detta hade »prästen» med egna öron hört, då han under sin morgonpromenad utanför stadsporten lyssnat på den unge mannens jeremiader över de fruktansvärda saker, som väntade honom i samband med upptagningen i brödraskapet. Ynglingen hade vid detta tillfälle haft en ung kvinna i sitt sällskap. Åt henne hade han anförtrott, att man med en stor yxa skulle giva honom många hårda slag. Vad ännu värre var, man skulle med ett skarpt järn »avhugga grenen från kroppen», om inte en skön jungfru ingrep och lade ett gott ord för honom. Det andra kapitlet i »predikan» handlade om gesällvandringarna och den härlighet, som väntade ynglingen ute i världen. Själv hade »prästen» vandrat vida omkring och även besökt Sachsen, »där jungfrurna växa på träd», och om han hade tänkt sig för, skulle han ha tagit en en av dem med sig till den arma ynglingen. I det tredje kapitlet skildrades snickareyrket som det förnämligaste hantverk, man kunde tänka sig. Yrket symboliserades av fem pelare. Den första av dessa kallades Toscana. Den »är oss snickare väl bekant, bär en tung börda, liksom en mur och är grov som en bonde». Den andra kallades Dorica och kunde »liknas vid en tapper hjälte, som just skall strida på fältet». Jo-nica var den tredjes namn. »Den skall samman-sättas av sju delar, dess gestalt och proportioner liknas vid en kvinnsperson». Därefter kommer Corinthica, »som överträffar de andra tre. Den har ett sirligt utseende som en ljuv liten jungfru. Den skall göras av åtta delar och har en skön prakt». Och så till sist ha vi Composita, »som är sammansatt av nio delar. Dess subtilitet kan inte liknas vid någon människas. Den har alldeles riktigt mottagit sitt namn efter en utsträckt orm. Om man ställer Corinthica under* passar Composita på den, men ställer man Jo-nica under, då skall Corinthica passa på den».

»Här äro nu de fem pelare nämnda, som ära oss snickare väl bekanta», utlät sig »prästen» vidare. »Kejsare,

kungar, furstar och herrar kunna icke undvara snickaren, ty då en herre skall bygga ett slott och föra skön jungfrur dit in, och det icke är väl gjort av snickaren, så är det visserligen en dålig prakt. Ingen glädje att finna där inne, ty allt står öppet fram och bak. Därför min käre kosvans låt dig betänka och låt skänka i en kanna öl åt N. N. Rillus, rallus* prillus, prallus, alter, walter! Detta är alldeles främmande ord. Man finner dem icke i Psaltaren, utan de stå skrivna i den dystra dikten — —. Därför, I mästare, om nu detta inte behagar eder, så giv oss en pung med pengar* så draga vi ut på vida fältet, där de vackra blommorna stå och de ljuva små jungfrurna gå* och där hjortarna springa omkring och de små skogsfåglarna sjunga. Är inte detta en vacker lek?»Sedan »prästen» slutat sin »predikan», skulle utlärlingen erinras om att snickare förfärdigat ett sirligt vapen åt Carolus IV, uppdelat i fyra fält med en krona i mitten och med en dubbelörn i det första och det tredje fältet samt med ett krönt lejon i det andra och fjärde fältet. Ceremonierna slutade med, att en av »faddrarna» höjde en linjal över utlärlingens huvud, varvid denne skulle springa upp från bänken eller golvet och slå linjalen ur »fadderns» hand. Han skulle springa runt i lokalen från vänster till höger, »för läromästaren, läro-mästarinnan och för alla vackra jungfrur». »Prästen» sporde därefter den behyvlade om dennes namn och yttrade: »Du har hetat N. N. under bänken, nu skall du heta N. N. över bänken», varpå han gav ynglingen en örfil, beledsagad med en uppmaning: »Detta skall du tåla av mig men icke av någon annan!»

Nu var »kosvansen» vorden en rättskaffens gesäll. Under valthornens klang fördes han in i yrkesbrödernas krets, rentvagen och iklädd sina nya kläder. Sedan åltgesällen »uppklappat» trenne gånger, fick ynglingen dricka heders-drycken ur »den ärbara välkomman» och därefter mottaga Grussen. Såväl de vid tillfället närvarande främmande gesällerna som de ny-invigda fingo rita sina tecken på bordet, vilka i regel torde ha föreställt snickareemblem.

På vissa platser företogs ett dop av den behyvlade gesällen. Det namn som han därviderhöll skulle han hålla väl i minnet tillika med de hemliga namnen på sina »faddrar», för att om så erfordrades uppgiva dem vid besöken på härbärgena. Namnen voro av allt att döma s. k. smeknamn. Sådana forekommo även inom andra yrken. Nyrop omtalar sålunda, att typogra-

»Lådskrivarens skål, åldermannens skäl, hela brödraskapets skål!»

Scen från en gesällinvigning i Stockholm på 1840-talet. Teckning av J. W. Wallander.

Nordiska Museet.

ferna brukade i samband med den s. k. posta-lationen giva sina kamrater benämningar, som angåvo deras karaktärsdrag. En av honom omnämnd typografgesäll hedrades med benämningen »Hurtig, kristlig och flitig». Ävenledes förekom att de behvvlade kröntes. Kröningen verkställdes av en ung kvinna, och kransen hade ofta förfärdigats av törnen. Man roade sig ock-

Skråtidens gesäller. 5så med ett slags kortspel. Ursprungligen figurerade vid dylika tillfällen en person som harle-kin eller pajas.

Över behyvlingsceremonierna vilade, som vi finna, en sällsam komik. Men de saknade ingalunda en allvarlig mening. Gesällskapet togo dem i varje fall icke enbart från den humoristiska sidan. För dem hade behyvlingen en praktisk betydelse. Man ansåg helt enkelt, att den gesäll, som icke låtit sig behyvlas, var en mindervärdig yrkesbröder. Detta var särskilt fallet i Tyskland. Eftersom förbindelserna mellan de tyska gesällskapen och motsvarande sammanslutningar i Skandinavien voro mycket livliga, visade det sig nödvändigt, att t. ex. de danska och, vi ha anledning förmoda, även de svenska gesällskapen vårdade sig om att upprätthålla inom respektive yrken gällande bruk och sedvänjor. När myndigheterna i Danmark år 1682 in-grepo för att avskaffa »det främmande herraväldet» över det danska hantverket och utfärdade en förordning, vari behyvlingen förbjöds, framkallade detta allvarliga bekymmer bland såväl mästarna som gesällerna. Det dröjde ej heller länge förrän höga vederbörande funno sig nödsakade att återskänka Köpenhamns snickarege-sällskap rätten att företaga behyvling. Saken var nämligen den, att främmande gesäller drogo sig för att söka arbete i de städer, där behyvlingen var avskaffad. Och de danska obehyv-lade gesällerna »blevo överallt föraktade ochförhånade, varför

de trots förbudet reste till Malmö, Hamburg, Rostock eller Lubeck för att låta sig ståndsmässigt behandlas». Behyvlingen borde därför lika gärna få ske i Köpenhamn, vilket också myndigheterna slutligen medgåvo. Efter hand fingo även snickaregesällskapen i en del danska landsortsstäder behyvlingsrätt.

I en beskrivning över skråväsendet i Helsingör lämnas en del intressanta upplysningar om behyvlingens betydelse. Det berättas där, att Helsingörs snickareämbetes ålderman år 1694 begav sig till Stralsund för att inköpa nya skråartiklar i syfte att göra det möjligt för inom snickareämbetet i staden utlärda ynglingar att »bliva behyvlade och gjorda till ärliga gesäller, så att de kunde bliva aktade och befordrade på vilken plats och vilket ställe de än måtte komma». De helsingörska snickaregesällerna hade nämligen vägrats arbete, när de besökte tyska städer, därför att de icke undergått be-hyvling på övligt sätt. Men ämbetet i Helsingör erhöll de åtrådda artiklarna endast på villkor, att det icke skulle låta andra ämbeten få del av dem utan stralsundsämbetets samtycke. När därför några gesäller i Hälsingborg en tid därefter togo sig före att tillämpa dessa artiklars straffbestämmelser och i enlighet med dem verkställde behyvling, uppstod tvist mellan det helsingörska och det hälsingborgska ämbetet. Det förstnämnda klagade hos snickareämbetet i Köpenhamn och Malmö över, att man i Helsingör »hade gjort Gewohnheit av den Gebrauch», somhelsingörsämbetet godhetsfullt hade ställt till hälsingborgsämbetets förfogande. Kontroversen mellan de båda ämbetena slutade med, att det hälsingborgska ämbetet stämdes att stånda till ansvar inför snickareämbetet i Köpenhamn, som avkunnade en dom, vilken gick ut på, att man icke skulle akta och ära ämbetet i Hälsingborg eller »befordra» dess gesäller, förrän det hade förlikt sig med ämbetet i Helsingör. Att denna dom var allvarligt menad framgår därav, att helsingörsämbetet åren 1663 och 1664 straffade gesäller, emedan de hade arbetat hos »oärliga mästare i Hälsingborg».

Behyvlingen förekom icke i t. ex. Holland, England och Frankrike. Snickaregesäller, som anlände från dessa länder till Tyskland, Danmark eller Sverge, blevo följaktligen icke upptagna i brödraskapen, med mindre än att de läto inviga sig på övligt sätt.

Motsvarigheten till behyvlingen voro smedernas nyckel- eller sömbett, tunnbindarnas slip-ning, bokbindarnas examination och typografernas postulation eller deposition.

Om »nyckelbitandet» hette det i en svensk »hantverksordning» för klensmedsgesällerna, att om någon deltog i gesällskapets kvartal, »som icke förut har varit vid hantverksbruk och ordning», skulle han stiga fram till bordet »och bita axet av nyckeln eller ställa sig så med gesäller och unggesäller in, så vilja vi vara ho-nom behjälpliga». Hur man för övrigt gick tillväga vid dylika tillfällen är höljt i dunkel.

Enligt Frisius kallades tunnbindarelärlingen Ziegenschurtz med anspelning på de getskinns-förkläden, som användes inom yrket. Det av honom anförda ceremoniellet för gesällinvignin-

Bokbindareverkstad på 1700-talet.

Efter J. S. Halles Werkstätte der heutigen Kiinstc, Brandenburg 1762.

gen erbjuder icke något större intresse, jämfört med t. ex. det som användes vid behyvlingen. Vi skola i stället göra en titt hos ett bokbindare» gesällskap, som är i färd med att verkställa en examination med en nybliven gesäll.

Här börjar ceremonien med att salt och bröd sättes på bordet. Var och en av de tillstädes-varande, med undantag av den som skall examineras, smaka på detta. Den sistnämnde kal-las pachant. På frågan, varför han inte får smaka på saltet och brödet, skall han svara, att han ännu icke är examinerad. Han utklädes därefter som en harlekin, varefter gesällerna ställa upp sig i två led. Varje gesäll har en grytsked i högra handen. Den unge mannen skall »springa gatlopp». En gesäll går först mellan de båda leden, bärande en hink, som fyllts med glöd, på vilka kastas pappersbitar som rökelse. Därefter träder en annan gesäll in i lokalen iklädd en stor kappa, under vilken han döljer barberareverktyg. »Pachanten» uppmanas att sätta sig på en stol för att låta sig bar-beras. Stolen är försedd med endast tre ben. Gesällerna rycka den undan, och den stackars »pachanten» nödgas finna sig i att gång på gång få sätta sig vid sidan om densamma. Äntligen kan »barberaren» ta i tu med rakningen. Offret tvålas in med kimrök, skrapas med en stor rakkniv av trä och får därefter sitt hår pudrat med gips o. s. v.

Nästa akt börjar med, att en annan gesäll infinner sig, även han iklädd en stor kappa. Han visar »pachanten» en stor rund träklots och anmodar honom att inbinda den i vitt svinläder med grönt snitt, hörn och spännen. Nu sätter »pachanten» sig på klotsen och underkastas en lång examination om hur en bok skall bindas. Under tiden roa sig de övriga gesällerna med att försöka välta klotsen och kasta densamma omkring i lokalen, varvid »pachanten» måste leta reda på den och återigen anbringa den undersig. Varje gång han kastas av klotsen utropa gesällerna: »Gesellschaft zur Arbeit», och innan ynglingen får sätta sig måste han »springa gatlopp» under grytskedarna.

När så examinationen om bokbinderiet slutförts , bjudes »pachanten» välkomman för att

JA- -

»Dritf ingen», scen från en gesäll invigning i Stockholm på 1840-talei.

Teckning av J. W. Wallander.

Nordiska Museet.

dricka examinatorns skål. Detta är emellertid lättare sagt än gjort, ty då välkomman sättes till munnen passa gesällerna på att stöta till ynglingen. Sedan skålen druckits inträder en tredje gesäll, försedd med en bräda, på vilken alfabetet skrivits i vild oordning. Det gäller nu för »pachanten» att så snabbt som möjligt stryka ut bokstäverna i den rätta ordningsfölj-den, varvid gesällerna slå honom över fingrarna. Det är emellertid tillåtet för »pachanten» att med rocken stryka ut de bokstäver, som återstå sedan han lyckats att med handen stryka ut några i rätt ordningsföljd. Därefter bäres en bräda fram, på vilken »do re mi fa sol» upptecknats i noter. »Pachanten» skall sjunga efter noterna, ackompanjerad av gesällerna, som samtidigt dra honom i håret. Ännu en bräda fram-bäres, försedd med inskriptionen: »O wo stehet nur mein Kopf, Kopf mein nur stehet wo O». Denna ramsa skall »pachanten» sjunga upprepade gånger, och så ofta ordet Kopf nämnes skall han böja sitt huvud mot brädan, ty i annat fall slå gesällerna honom med grytskedarna.

Examinationen slutar med, att varje gesäll ger den unge mannen två gåtor att lösa. Här några exempel:

Vilka äro de bästa bokstäverna i en bok? Svar: De svarta eller också de böjda.

Vad är den största orätt och dock ingen synd? Svar: Att draga en högerhandske på vänster hand.

Vad åstadkommer boken när den står på ett bord? Svar: En skugga.

Vilket är det fuktigaste och det bredaste vattnet? Svar: Dimman.

Var tog Adam sin första sked? Svar: Vid skaftet.

Hur många söm brukas till en väl beslagen bok? Svar: Intet.

Varför sätter man en tupp och inte en höna påkyrkospiran? Svar: Därest man satte en höna däruppe, skulle äggen falla ner och slås sönder, och då kunde bokbindaren inte få någon äggvita.

Sedan ynglingen löst gåtorna på ett mer eller mindre tillfredsställande sätt, får han kläda om sig och hälsas därefter välkommen i gesällskapet med ett tal. Han får trycka varje närvarande mästares hand, förses med en krans på huvudet och placeras i mästarnas krets vid dryckesbordet. Välkomman är fylld med vin och gör nu sin rund bland bröderna. Alla dricka den nyvordne gesällen till, och slutligen höjes en skål för ämbetet.

Inom typografyrket benämndes som sagt invigningsceremonierna postulation eller deposition. De erbjuda intresse bland annat därför, att vi återfinna såväl behyvlings- som barbe-rarescenerna. Nils Wessel har i Svenska typografernas historia publicerat en översättning av ett tyskt ceremoniel, som antagligen i huvudsak använts även i vårt land. Under dessa ceremonier figurerade följande personer: Monsieur Virvelvind, Prologus, Depositorn och dennes dräng, Cornuten eller hornbäraren, två vittnen, Läromästaren och Epilogus. Huvudrollerna spelades av »Cornuten» (öknamn på den, som icke blivit eller låtit sig invigas till gesällvärdigheten), depositorn och dennes dräng. »Cornuten» var iförd en underlig kostym och hade på huvudet en hög hatt av läder, försedd

med alle-handa symboliska figurer. Framtill på hatten hade ett par stora bockhorn anbringats och baktill hängde en lång rävsvans, varpå fästs några bjällror. Den övriga delen av kostymen var en imitation av den kostym, vari den medeltida fantasien föreställde sig djävulen, dock med den skillnaden att »cornuten» hade svansen placerad i nacken samt att bockfoten fattades. Dessutom var »cornuten» svartmålad i ansiktet och insmord med ett illaluktande ämne.

Ceremonierna började med att monsieur Virvelvind framträdde och hälsade de närvarande med ett kort tal, vari han raljerade om Baccus och Venus. Prologus höll därefter ett allvarligare tal, vari han erinrade om boktryckarekonstens förnäma plats bland yrkena. Därefter infann sig Depositor och dennes dräng. De kommo överens om, att det »måste vara ett snuskigt djur i närheten», varefter drängen sändes ut att taga reda på »cornuten». Ett ganska grovkornigt replikskifte fördes nu mellan Depositor och drängen om »den behornade», som uppmanas att spela kort och tärning med sina båda plågoandar. Då »cornuten» ville ta in korten, slog drängen honom på fingrarna, varefter han knuffades ned från bänken. Följde så en scen, som starkt påminner om behyv-lingsceremonien inom snickaregesällskapen. Diverse verktyg buros in av drängen, nämligen hyvlar, borr, cirkelpassare, yxa, tumstock, filar och raspar. »Cornuten» tvingades att lägga sig pä bänken, där han rullades våldsamt från denena sidan till den andra. Följande konversation mellan drängen och Depositor förekom under det behyvlingen försiggick:

Drängen: Käre, mästare, här är det alltsammans. Ska vi hyvla honom tunnare?

Depositor: Hugg med yxan bort alla överflödiga utväxter, så skall jag släthyvla efteråt. Sträck ut kräket, så att jag kan komma åt med tumstocken!

Drängen: Ja, det är sannerligen mycket som måste bort. Fy fan, så många knastar och grenar! Pass på din gynnare, nu skall jag göra en kula av ditt huvud!

Depositor: Skynda på, hit med cirkeln! Lägg honom på tvären, så kommer jag bättre åt!

Drängen (fattar nytt tag i »cornuten» och drar honom fram och tillbaka på bänken): Håll dig lugn, cornut! Du skall icke tro att det är slut än.

Depositor: Ja, det är ett stort svin, som måste omhyvlas grundligt. Hjälp mig dräng, så att det blir ordentligt!

Drängen: Jag skall nog göra mitt bästa, mäster, jag skall sannerligen behandla honom så, att alla människor skola dö av skratt. (Rycker och sliter i »cornuten»).

Depositor: Nu måste jag ta fram släthyveln, så skola vi putsa vår behornade vän.

Drängen: Mäster, här ha vi huvudkulan, ska vi inte göra en kägla av den?

Depositor: Nej, jag vet annat råd, vi måste först putsa fingrarna på honom. Hit genast med fil och rasp, så skola vi göra klorna en smulasnyggare på honom! (De fila hårdhänt naglar och fingrar på »cornuten»).

Depositor: Vänd om honom, upp med skinkorna! Där finns visst ännu plats för åtskilliga märken av hårda nävar.

»Cornuten» vändes hastigt om, med kraftiga slag bearbetades bakdelen, och då han med händerna sökte värja sig, fick han hårda slag på fingrarna av drängen.

Därefter utspelades barberarescenen, varpå de vid masken fästade betarna avlägsnades. Slutligen slog Depositor av hatten på »cornuten» med en yxa och uppmanade honom att avlägga gesälleden. Sedan detta var gjort, örfilades ynglingen och därefter framträdde de båda vittnena och läromästaren. Vittnena yttrade därvid till mästaren: »Min herre! Vi ha här en ung man, vilken villigt utstått allt, som seder och bruk kräva. Vi bedja därför, att han måtte av eder frigivas och erhålla förmaning och underrättelse om hur han i sin följande levnadsvandel skall skicka sig». Läromästaren svarade: »Skall ske, sedan han avlagt sin bekännelse». »Cornuten» avlade nu en sådan, vari han framställde sig som en mycket vilsekommen och lastbar människa. Läromästaren höll därefter ett förmaningsta!y vari han varnade den unge mannen för övermod och gav honom goda levnadsregler. »Verka flitigt som bina, och vad du kan förtjäna, tag väl reda på detta. Det man har tungt förvärvat, kan ibland bli lätt

fördärvat, i synnerhet på vin och kvinnor. Du skall icke gapa, likt enförälskad apa, på din herres fru och ej heller på hans döttrar. Du skall icke genom skvaller och lömskt förtal söka hetsa herrskap och gesäller mot varandra, ej heller gesällerna mot varandra inbördes. Du måste därför betvinga din mun, ty ett löst förfluget ord kan ofta komma mycken olycka åstad». Ynglingen uppmanades vidare att göra ett gott arbete, söka redligt sällskap, gå flitigt i kyrkan och alltid hålla sig till det rätta och förfäkta sanningen.

Därpå begärde läromästaren att få veta, vilket tänkespråk vittnena ämnade giva den nye gesällen. Då han erhållit upplysning därom, tog han en krans av rosmarin eller lager och satte den på gesällens huvud och yttrade: »Härmed konfirmerar och inviger jag dig, N. N., i härvarande höglärda boktryckerisällskaps namn till en ärlig gesäll. Din symbol eller ditt tänkespråk är» etc. Vittnena och övriga närvarande tryckte ynglingens hand och önskade honom lycka. Invigningsceremonierna avslutades med ett tal av Epilogus.

Särskilt i slutet av skråtiden förekom det ganska ofta, att utlärlingarna inom detta yrke drogo sig för att låta sig postuleras. De nödgades i så fall finna sig i att bliva behandlade som »cor-nutar». Fingo de arbete, måste de betala s. k. cornutpengar till de postulerade. Pengarna användes för inköp av öl, brännvin och tobak. Vidare måste »cornuten» bjuda på öl, när någon vandrande gesäll besökte tryckeriet. Till ochmed lärlingarna föraktade honom. De voro icke skyldiga att gå hans ärenden eller att putsa hans skor. »Cornuten» kunde visserligen undgå dessa obehag genom att underkasta sig depositionen, men detta var ofta en ganska dyr historia.

Liksom det mesta som kännetecknade skråsedvänjorna, var postulationen av allt att döma ett tyskt påhitt. Men tyskarna förstodo att utnyttja densamma även utanför sitt eget lands gränser. En dansk boktryckare och bokhandlare riktade år 1782 ett angrepp mot Köpenhamns typografer för det dessa icke vågat avkasta sig »det tyska oket». De våga, framhöll han, endast resa till Tyskland för att icke bliva bestraffade av sina konstbesläktade, när de återvända hem, och »de måste hålla på att ingen holländsk, engelsk, fransk eller svensk boktryckaregesäll må få arbete hos oss, förrän de låta sig befallas att stå en viss tid i förbund i Köpenhamn som lärling lik alla dem, som ha lärt i ett av de danska eller norska provinsialboktryckerierna». Samtliga »cornutgesäller» i Köpenhamn klagade år 1794 inför en med anledning av den stora timmermansstrejken tillsatt kunglig kommission över den behandling, som de voro utsatta för. Enligt denna klagoskrift måste en lärling arbeta sex å sju år, innan han kunde betraktas som utlärd. Det hjälpte inte, att han var aldrig så duktig i facket, ty han betraktades som »cor-nut» ända till dess han låtit underkasta sig depositionen. Som sådan fick han väl uppbära gesäl-lön, men han måste varje halvår betala 2 riksdaler och dessutom varje kvartal s. k. Anfugtnings-penningar, vilka belöpte sig till 6 riksdaler om året. Dessa summor användes utav de postulerade gesällerna för inköp av dryckesvaror. Det förekom också, att postulanterna delade dem sinsemellan. »Alla som lärt i provinserna (Soroe undantaget) samt de svenska, som komma här till staden, måste, även om de äro aldrig så duktiga gesäller, stå i förbund, det är: fortfarande anses som lärlingar, trots att de i många år arbetat som dugliga gesäller», hette det i denna klagoskrift.

Härav synes framgå, att postulationen icki var genomförd överallt i vårt land. Att den förekom, har Nils Wessel lett i bevis i ovan åberopade arbete och i den minnesskrift, som utgavs med anledning av Typografiska Föreningens i Stockholm 80-årsjubileum år 1926.

Inom vissa yrken benämndes invigningsceremonierna kröningar. Detta var förhållandet inom t. ex. vitgarvareyrket, där för övrigt ceremonierna utgjorde en parodi på en döpelseakt. Enligt Frisius voro vitgarvarna i Tyskland uppdelade i tvenne »huvudskrån», det rösslerska och det rhenska. Det fanns egentligen en tredje kategori vitgarvare, som emellertid icke spelade någon större roll, »so man die Erferters nennet». De s. k. rösslerska gesällerna vandrade i Ungern, Böhmen, Österrike och Sverige, medan de rhenska vandrade i Danmark, Sachsen, Bran-denburg, Luneburg, Pommern, Preussen och Schweiz.

Låt oss kasta en blick på de rhenska vitgar-varegesällernas invigningsceremonier! Där liksom i snickaregesällskapen figurerade gesäller som präst, klockare och faddrar. Ceremonierna började med, att den gesäll, som hade blivit tilldelad klockarens roll infann sig med en nedtrampad sko på sin vänstra fot och med denna sko, som han tog av sig inför det församlade gesällskapet, slog han på »das klingende Schallen», en klocka

eller några bjällror, som han höll i sin vänstra hand. Med sin högra fot stödde han sig därvid på en stol. Sedan han med sin sko och sitt klingande instrument äskat ljud tre gånger, uppenbarade sig »prästen» i syfte att »döpa» den unge gesällen. — I för bigående kan nämnas, att lärlingarna inom detta yrke kallades »judar». — »Prästen» passerade genom lokalen, låtsade sig icke se »juden», vädrade ut över församlingen och utropade: »Fy, fy hur här stinker! Här måste vara en jude, ty här luktar som speck av ett svin, en hebre och ingen från Latin. Det måste vara en jude i rummet. Var sitter den främmande jude, som vill låta döpa sig?» Juden-utlärlin gen skulle nu giva sig tillkänna, varefter »prästen» fortsatte: »Är du en stinkande jude, som nu vill ge dig in i det ärliga gesällståndet och låta döpa dig?» Efter det jakande svar, som han därvid erhöll, utlät han sig vidare meden harang på vers av bl. a. ungefär följande innehåll: »Eftersom du nu ärligt och redligen efter hantverksbruk och sedvänjor har utstått dina läroår, så vilja vi också uppfylla vår plikt och göra dig till en ärlig gesäll och döpa dig. För den skull ha vi kommit hit, att vi här mätte förrätta vårt uppdrag och lära dig, hur du nu skall göra dig fri från det oordentliga liv, som du har fört under dina läroår, och lära dig att föra ett annat liv, vars tio bud, artiklar, jag vill läsa för dig, vilka du har att flitigt hålla och taga i akt. Men om du inte håller dem, så kommer du att få smaka på. Därför måste du flitigt taga dig i akt, så att du inte hädanefter säger: Jag har icke vetat det. Lär dig väl och var tålig, annars blir pungen din ihålig!»

»Prästen» examinerade därefter utlärlingen i de tio buden och lade därvid i anslutning till varje budord ut texten med anspelningar på gesällivet och förklarade gesällernas rättigheter och skyldigheter. Han inskärpte hos den unge mannen, att denne skulle tjäna sin mästare trofast, att han skulle hålla sitt ärliga namn i ära, vårda sig om ett gott uppförande, att han endast i undantagsfull skulle arbeta på söndagarna, att han skulle vörda och akta de äldre gesällerna o. s. v. Det var mycket, som den unge gesällen skulle lägga på minnet. Framför allt skulle han vinnlägga sig om att upprätthålla yrkets anseende. Han fick följaktligen icke umgås med personer, som utövade »ringa

Skråtidens gesäller. 6aktade yrken». Han fick icke vissla, äta eller dricka på gatan eller andra offentliga platser, icke uppträda med oborstade eller osnörda skor eller oknäppta byxor utanför arbetsplatsen. Han fick icke utföra lärlingssysslor, såsom t. ex. vedhuggning, ej heller borsta skor eller passa barn för mästaren, köra en kärra genom staden o. s. v. Han fick under inga omständigheter göra sig skyldig till vanhedrande brott eller umgås med personer, som hade gjort sig skyldiga till sådana. Under utläggningen av texten till det sjätte budet underströk »prästen» särskilt, att gesällen icke fick »sova hos sin mästares hustru», ty det skulle »kosta honom så mycket som hans ärliga namn». Däremot riskerade han icke detta, om han höll sig till »Jungfrau-tochter oder Magd», d. v. s. mästarens dotter eller tjänsteflicka. Hos dem kunde han »der Liebe Lust zu geniesen». För övrigt förmanades den unge mannen att icke vara rävaktig och icke uppträda som tallriks-slickare eller ögontjänare.

Sedan »prästen» avslutat sina utläggningar med en längre parodi på fastlagspredikan, framträdde en av de gesäller, åt vilka faddrarnas roll anförtrotts. Denne höll ett kort tal på vers. Därefter delgavs den från »judendomen» frälste ynglingen de inom yrket gällande Ge-wohnheiten, sammanfattade i icke mindre än 30 artiklar. Enligt dessa skulle gesällen noga giva akt på sitt uppförande, så att han icke bröt mot inom yrket gällande skick och sed. När hanrörde sig ute bland människor, skulle han ha alla knappar knäppta i sin rock, halsduken fick icke hänga utanpå rocken, skjortlinningarna fingo icke sticka fram under rockärmarna, stropparna skulle vara nedstuckna i skorna, händerna skulle hållas under hatten, då denna var avtagen, eller på knäna, därest hatten hade placerats på ett bord. Gesällen fick icke le eller skratta så, att tänderna blevo synliga o. s. v.

Ursprungligen torde invigningsceremonierna, åtminstone inom vissa yrken, ha varit betydligt primitivare än de nu skildrade. I ett arbete om det norska skråväsendet lämnas en del intressanta upplysningar om hur man behandlade gesällerna i Bergen på 14- och 1500-talen. De ceremonier eller lekar, som då brukade anordnas, lära ha införts av tyska hantverkare, vilka på den tiden behärskade yrkena i nämnda stad och stodo under de tyska hansaköpmännens beskydd. Följande lekar forekommo: Ravelspil-let, Domspillet, Fordomspillet, Trybochenspil-let, Bichtspillet, Predikenspillet, Rökspillet och Barskerspillet.

Ravelspillet förekom inom skomakare-, gar-vare- och guldsmedsyrkena. Man gick därvid tillväga på så sätt, att

ynglingen kastades i en pöl, bemängd med avfall, kalk, hår och all sköns orenlighet. När han försökte kravla sig upp ur smörjan, passade åskådarna på att överösa honom med smutsen. Efter att äntligen ha befriat sig från detta lidande, under-kastades han en antagligen lika grym renings-procedur, varefter han upptogs i gesällskapet.

Domspillet försiggick på ungefär samma sätt men synes ha varit garvarnas och skomakarnas specialitet. Det utfördes i garveriet, där ynglingen först doppades i garvluten för att därefter torkas med kalkade hudar.

Under Fordomspillet stoppades offret ner i en tunna, vilken fyllts med tjära, kalk, sillake och hår, och med denna vidriga smörja »tvättades» ynglingens mun!

Trybochenspillet förefaller ha varit mindre motbjudande för den som gjordes till föremål för detsamma. Men härvidlag synes man återigen ha farit ganska vårdslöst fram med heliga ting. Leken utfördes till »jungfru Marias ära». Under densamma buro »de äldsta skomakarna» ett träbeläte genom staden upp till den gata? där bordellerna funnos, och besudlade där be-lätet med orenlighet. Sedan det förorenade be-lätet gömts, gällde det för ynglingen att leta reda på och rentvå detsamma, för att därefter under pukor och trumpeter återbörda det till höga vederbörande i mästareämbetet.

Skomakarna, som torde ha utgjort det betydelsefullaste skrået på den tiden, roade sig även med Predikenspillet, som för övrigt också kallades skomakareleken. Denna ägde rum på själva påskdagen, då skomakarna drogo i procession till S:t Margaretakyrkan. Där förpassade sig en av dem upp i ett träd, varifrån han höllen »predikan», vilken huvudsakligen utgjordes av skvallerhistorier om stadens fruar och unga kvinnor.

Om Barskerspillet meddelar åberopade författare endast, att det tillgick på så sätt, att ynglingens ansikte smordes in med exkrementer från kattor och hundar, varefter han rakades med en träkniv.

Mera behöver man ju ej heller veta för att kunna bilda sig en uppfattning om den tidens råbarkade människor och deras primitiva nöjen,

Dessbättre förädlades sederna även inom gesällskapen. Så småningom avskaffades de mera omständliga invigningsceremonierna. Under skråväsendets senaste år torde man i vårt land ha nöjt sig med korta välkomsttal. Åltgesällen inom svarvare- och blockmakaregesällskapet i Stockholm hälsade sålunda inträdessökande utlärlingar med dessa ord: »Den som vill fästa en värdig länk i vår samhällskedja, den vare broderligen välkommen; men vi fordra även att I hädanefter gören eder värdige vår gemensamma vänskap och förtroende. Den bjuder jag eder i alla dessa mina bröders namn, om I troget fullgören vad ärans och dygdens lagar bjuda; försvaren med värdighet helgden av vårt gemensamma bästa, och skänken eder själva medvetandet av väl fullgjorda plikter. Varen noggranna i valet av edra vänner. Följen medelvägen vid alla edra handlingar och skriden aldrig till ytterligheter, given var människa denaktning hon förtjänar och överlämnen efterdö-men som hedra den redliga medborgaren».

Åltgesällen överlämnade därefter en käpp til! varje utlärling och fortsatte: »Här lämnas eder en käpp i eder hand. Den är en sinnebild såväl av högheten som fattigdomen. Den bäres såväl av den som styr staters och människors öden som av den, vilken fattigdomens hela börda trycker. Uti eder hand har den blivit lämnad' såsom ett bevis på eder värdighet och för att, i händelse 1 någon gång lik vandraren nödgens söka edert bröd inom eller utom gränsen av ert fosterland, och då eder fot av mattighet stapplar, I må genom denna finna ett stöd. Avlägg nu här inför detta samfund eder förbindelse, och måtte den sedan alltid vara eder helig; så vilja vi med vänskap omfatta eder som trofasta bröder».

Lärlingarna lade därefter två fingrar på gesällskapets matrikel och avgåvo följande ed: »Jag N. N. lovar och försäkrar vid allt vad hederns och ärans lagar bjuda, inför detta samfund och uppå denna matrikel, som innebär så många rättskaffens gesällers namn, att jag med yttersta förmåga skall på ett hedrande sätt söka att förvärva mina mästares förtroende och välvilja samt mina medbröders vänskap och tillgivenhet, flitig och arbetsam i mitt kall, redlig i mina handlingar, trogen försvarare av samhällslagens bestånd och mina utskylders riktiga fullgörande. Allt detta lovar jag uppriktigt ochsannfärdigt, så sant jag vill bära namn av en rättskaffens gesäll».

Därefter dracks hedersdrycken av välkomman, varvid åltgesällen bl. a. yttrade: »Söken att likna våra fornfäder,

som av vänskapens hand emottogo bragebägaren och tömde den, då de ville besegla utförandet av sina heliga löften!»IV. På vandringar och i härbärgen.

Gesällvandringen betraktades såsom ett mycket viktigt led i strävandena att förkovra yrkena. Syftet med densamma var nämligen framförallt att bereda de unga männen tillfälle att fortsätta yrkesutbildningen. På Gustav Vasas tid var gesällvandringen till och med obligatorisk. En

svensk gesäll skulle ha vandrat minst två år, ^ mr

om han ville räkna med att en gång bli upphöjd

till mästares rang och värdighet. Då 1669 års allmänna skråordning utfärdades, fastslogs emellertid att vandringen skulle vara frivillig. Det skulle stå utlärlingen fritt att stanna kvar på den plats, där han hade tillbringat sin lärotid, och »när gesällen haver sin tid hos mästaren uthållit, vare icke förpliktat, som här uti somlige ämbeten skett är, emot sin vilja att vandra av staden utan söke sig arbete hos vilken mästare han behagar». I samma skråordning stadgades, att »vill någon gesäll vandra, skall han taga pass av ämbetet och giva till lådan en halv daler silvermynt och till skrivaren i skrivarelön och betale papperet».

Utfärdandet av vandritigspass förutsatte myndigheternas tillstånd från fall till fall. På 1700-talet skulle Höglofl. Kongl. Stats-Canceliets tillstånd sökas av vederbörande mästareämbetes ålderman. Denne utfärdade därefter passet, vari skulle intygas, att gesällen icke häftade i skuld hos sin mästare, »varken för Kongl. Maj:ts och Kronans contribution eller någon annan gäld», och att »icke heller, det ämbetet vitter-ligt är, något annat ligger i vägen, som honom uti dess resa hinderligt vara kan».

Med vandringspassen torde man ursprungligen ha avsett att underlätta vandringarna genom att göra det möjligt för de vandrande att kunna legitimera sig, då de önskade komma t åtnjutande av myndigheternas och kollegernas: hjälp och understöd. Sedermera lade myndigheterna huvudvikten vid att medelst passtvånget komma åt de missförhållanden, som upp-stodo till följd av arbetslöshetens tilltagande bland gesällerna. Enligt ett år 1812 utfärdat kungligt påbud om obligatoriskt passtvång för vandrande gesäller skulle passen vara tryckta och utfärdade antingen av statsministern för utrikes ärendena, överståthållareämbetet i Stockholm, kungl. befallningshavande eller »vederbörande magistrater i de städer, där landshövdingarna ej residera». Den gesäll, som befanns sakna pass och icke kunde av tre trovärdiga personer i orten erhålla intyg om att han var välkänd, skulle anhållas och genast förpassas till vederbörande kungl. befallningshavande, borgmästare eller kronobetjänt. År 1824 föreskrevs bland annat: »Avviker utan laga skälden passtagande vägen, som honom blivit föreskriven, bör han genast häktas och med fångskjuts återsändas till den ort, varifrån han blivit förpassad». Slutligen, år 1844, utfärdades Kongl. Maj:ts nådiga förordning till inskränkande och ordnande av gesällvandringen. Enligt denna ålåg det gesäll, som i syfte att söka arbete önskade erhålla vandringspass, att anmäla sig hos ämbetets ålderman. Pass finge icke vägras, därest gesällen arbetat tre månader på orten, och därest han där icke kunde erhålla arbete. Passet utfärdades endast för viss resa. Gesällen fick icke avvika från den utstakade vägen eller »genom tiggande eller pockande söka skaffa sig mat eller härbärge eller på annat sätt besvära allmänheten, ej heller utan laga skäl uppehålla sig längre på resan än i passet finnes utsatt». Skedde något sådant, var gesällen »förfallen att såsom passlös behandlas». Den förnärmade eller besvärade ägde att i passet därom göra anmärkning. Gesällen var skyldig att för detta ändamål uppvisa passet vid vite av 3 riksdaler 16 skilling banco. Vid framkomsten till den i passet angivna bestämmelseorten skulle han genast anmäla sig hos vederbörande myndighet och inom 48 timmar hos ämbetets ålderman. Samma förordning föreskrev, att gesällen skulle, förutom med vandringspass, utrustas med en gesällbok, i vilken uppgift skulle lämnas om yrke, namn, ålder, födelseort och föregående anställningstid.För att underlätta vandringarna förpliktades ämbetena ursprungligen att bistå de vandrande med s. k. skänk eller tärepenning. Det var brukligt att mästarna i tur och ordning undfägnade dem med mat och husrum. Gesällskapen togo sedermera hand om saken och inrättade härbärgen, varvid likväl mästarna i vissa fall voro skyldiga att bestrida kostnaderna för de arbetssökandes underhåll. Dessa torde i allmänhet icke ha varit särskilt betungande, ty man tillät icke någon längre tids uppehåll i staden, därest arbete ej kunde uppbringas. I regel synes underhållet ha varit begränsat till två dygn. De artiklar, som år 1629 utfärdades

för skräd-daregesällskapet i Stockholm och år 1744 förnyades att även gälla för skräddaregesällerna i Norrköping, innehöllo en så lydande bestämmelse: »En mästersven eller lönedräng, som här i staden vill arbeta hos en mästare, han skall inte vara längre utan mästare än en natt; går han inte på härbärget och låter krogfadern förskaffa sig en mästare, så skall han för var natt han inte varit i härbärget, giva straff två mark silvermynt». Inom skomakareyrket i Stockholm gällde ännu så sent som i början av 1800-talet den bestämmelsen, att en. vandrande gesäll, som icke lyckats erhålla arbete, skulle ha förpassat sig utanför tullarna senast tre dygn efter ankomsten till staden.

Med hänsyn till gesällvandringarnas betydelse för yrkesutbildningen, satte man stortvärde på att de utsträcktes över landets gränser. Merendels ställdes färden söderut — till Tyskland, skråväsendets förlovade land. Tack vare det starka tyska inslaget i de svenska yrkena — tyska språket var inom vissa svenska gesällskap jämbördigt med modersmålet — underlättades vandringarna i nämnda land. Men färden gick ofta ännu längre, till Österrike, över Schweiz och Italien med den heliga graven i Jerusalem som mål. I en tysk gesällvisa heter det:

Låt oss i tyskars vida land en tur nu samman gå — igen om frankers, schwabers land, igenom Schweiz också:

Vi till Tyrol, till Steiermark, till Ungarn glade dra; där trivas vi vid sång och id, och glädjens frukt vi ta.

Men tröttna vi i Ungarns land, gå vi i Böhmen in och sen till Sachsen, där var mö är grann i håg och skinn.

Även det ogästvänliga Ryssland lockade. Gamla vandringspass berätta sålunda om svenska gesäller, som besökt icke blott S:t Petersburg utan även Moskva och Odessa.

Om man finge tro de visor, som de vandrande gesällerna brukade sjunga, var det en avunds-En vandrande gesäll.

Av Friedrich Riickert, 1788—1866.värd tillvaro, som de unga männen förde. Verkligheten var emellertid säkerligen en helt annan än den, som skildrades i visorna. Men man hade behov av romantik och poesi även på den tiden, och de äldre gesällerna och mästarna gjorde vad de kunde för att de unga männen skulle, då de första gången begåvo sig ut i världen, känna sig rika på illusioner. När t. ex. en tysk smedgesäll skulle begiva sig ut på sin första vandring, samlades mästare och gesäller i smedjan, sedan skymningen fallit på. Den äldste gesällen satte blåsbälgen i gång, och så snart kolen börjat glöda, infördes den unge kollegan i kamratkretsen, varvid man i ett tal till honom skildrade de äventyr och stämningar, som vandringen skulle skänka honom. När han kommit ut genom stadsporten, skulle han taga tre fjädrar i sin hand och blåsa dem upp i luften. »Den ena flyger tillbaka över stadsmuren, den andra fladdrar över stadsgraven, men den tredje flyger rakt ut i det okända.» Under sin vandring skulle han passera ett torrt träd och få höra tre svarta korpar skrika: »Han drager bort, han drager bort». Ynglingen skulle tryggt fortsätta sin vandring och tänka som så: »Ni svarta korpar, ni skolen dock ej bringa mig ett enda ont budskap!» Han skulle också passera en väderkvarn, som skulle mana honom att vända om, men han skulle gå sin väg framåt och säga: »Kvarn, gå du vid vindens sång, jag vill gå min egen g'ång!» Och slutligen skulle han stöta på tre gamla käringar, som skulle till-ropa honom: »Unge gesäll, akta dig för skogen, ty vindarna svepa där våta och kalla!» Men han skulle icke bekymra sig därom utan svara: »I den gröna skogen sjunga fåglarna för ung och gammal; jag vill visa mig glad med dem». Om han påträffade ett päronträd skulle han skaka det sakta och ej taga upp alla päronen, som fallit ned, ty efter honom kunde en annan god gesäll komma, som ej vore lika stark som han, och han gjorde honom då en väntjänst, om han lämnade några frukter kvar på marken. Därest han kom till en brunn och kände sig törstig, skulle han lägga ifrån sig ränseln, innan hade lade sig ned att dricka. »Behåll den icke på ryggen, ty medan du drickande lutar dig över brunnen, kan ränseln taga överbalans och rycka dig med sig i djupet. Men lägg den dock ej alltför långt ifrån dig, ty då kan någon komma och snappa bort den, och så är du utan ränsel. Och när du dricker, håll dig själv snygg och brunnen ren, ty efter dig kan komma en annan god gesäll, som också gärna vill dricka». Det kunde ju också hända, att han, då han närmade sig en stad, påträffade en galge. Han skulle då icke sörja eller fröjda sig över, att en man hängde i densamma, men han skulle vara glad över att han nu närmade sig »en säker stad». Innan han gick in i staden, skulle han sätta sig ned vid vägen och vila och taga på sig ett par skor — man räknade nämligen med, att han under vandringen skulle gå barfotad.Efter att direkt ha uppmuntrat gesällvandringarna, fingo mästarna slutligen erfara, att gesällerna förstodo att utnyttja dem i strid mot deras intressen. Gesällskapen blevo lätt, trots mästarnas och

myndigheternas ivriga bemödanden att förhindra det, härdar för »sammanrot-ningar», och det kunde hända, att missnöjet utlöste sig i ett mer eller mindre planmässigt avfolkande av verkstäderna. De missnöjda gesällerna sade upp sina platser och begåvo sig ut på vandringar. Den danske komediförfattaren Holberg hade sin uppmärksamhet riktad på dessa förhållanden, då han karakteriserade gesällerna som de enda samhällsmedlemmar som inte kunde tvingas. »Andra undersåtar» — skrev han — »äro bundna till en viss plats, som de icke utan svårighet kunna lämna, men hant-verkskarlarna ha ingen varaktig bostad, intet visst hem eller fädernesland. När de hota med dessertion, måste man veta, att det är deras allvar, och deras mästare måste giva sig på nåd och onåd, om de inte vilja se sitt arbete och sin näring lidande. Ty dit en gesäll beger sig där är hans fädernesland, och när han på aftonen kommer till ett främmande land och rike, har han på morgonen strax arbete igen. De äro de enda människor, som utan kostnader kunna göra utländska resor och med tomma händer kunna flacka omkring i hela världen, blott de ha så många skillingar, som de kunna betala i ett par krogar på vägen». Holberg hade sitt eget lilla patent mot dessa, enligt hansmening, orimliga förhållanden. Han förordade nämligen »en allmän konvention mellan alla platsers och länders myndigheter i reglerande syfte»!

Så länge det fanns gott om arbetstillfällen, kunde måhända vandringarna vara till gagn med avseende på yrkesutbildningen och till glädje för de unga, äventyrslystna gesällerna. Men de fingo ett tvivelaktigt värde, efter hand sorn svårigheterna att erhålla arbete ökades. Så blev förhållandet i samma mån som gesällståndet växte i snabbare tempo än förvärvsmöjlig-heterna. Mästareämbetenas monopolistiska och konserverande näringspolitik hade arbetslöshet till följd, och för många gesäller blev vandrings-tiden därför längre än som var lämpligt och försvarligt. 1 stället för att fostras till dugliga yrkesmän och nyttiga samhällsmedlemmar, förvandlades många av dem till håglösa, nödställda vagabonder. Bettlande och pockande drogo de fram genom landet. Efter att ha varit nyttiga för såväl yrkena som deras* utövare, urartade gesällvandringarna på så sätt till att bliva en tunga för allmogen, på vilken försörjningen av de arbetslösa landsvägsriddarna övervältrades.

Trots alla vedermödor, som den vandrande gesällen nödgades utstå, försökte han se ljust och glatt på tillvaron. Den romantik, varmed man i gesällinvigningstalen omspann vandringarna, ville man inte gärna avstå ifrån. Den

Skråtidens gesäller. 7odlades flitigt i gesällpoesien långt efter det polisförordningarnas brutala prosa hade förkvävt det mesta av frihetskänslan och sorglösheten hos »Landeveiens frie Drenge», för att citera en dansk visa.

Nu til Morgen kan jeg packe Alle mine Sager ind,

Ta?er jeg Randselen paa Nacke, Vandrer ud med frejdigt Sind;

Vandre langt och vandre laenge. Landevejens frie Drenge Finde överalt et Hjem.

Det var visserligen ofta en proletär i detta ords verkliga bemärkelse, som drog fram på landsvägarna, beroende av mer eller mindre givmilda medmänniskors nåd och ständigt riskerande att råka i kollision med de stränga förordningarna, men själv kände han sig kanske likväl som en friboren man eller, som det heter i en visa:

GesälPn kring världen vandrar uti sitt yrke lärd; den som kring världen vandrar han är en man av värld.

Gesällvisornas romantik harmonierade som sagt föga med verkligheten. Följande strofer ur en bekant svensk visa torde rätteligen böra tolkas som ett uttryck för en bister ironi:På vägen, på vägen gesällen vandrar fram, så trägen, så trägen i både rök och damm.

Kommer man sedan till en stuga bönderna stå i rader och buga, blott man är en vandrande gesäll.

Baronen, patronen,

som uppå herrgårn bor,

och prästen, förresten,

som annars är så stor,

kröker ryggen uti vinkel

och tar fram sin bästa finkel,

blott man är en vandrande gesäll.

Vandringstraditionen upprätthölls inom vissa yrken långt sedan skråväsendet avskaffats, ty som en svensk bokbindaregesäll en gång kvad:

När vårsolen tittar på dammiga ränseln, då kommer i benen den sprittande känseln, och hjärtat det bultar, och blodet det glöder, ty fritt ibland blommor går luffen åt söder.

. En svensk kopparslagaregesäll har berättat, att han så sent som i mitten av 1890-talet vandrade från stad till stad. Då han anlände till en verkstad, hade han att iakttaga vissa från skråtiden härstammande sedvänjor. Han skulle taga plats strax innanför dörren, ha tre knappar knäppta i rocken, hålla sin käpp i högra handen men omedelbart flytta den över i denvänstra. Med högra handen skulle han taga av sig huvudbonaden och utropa: »Landsaufenhalt», vilket betydde ungefär »Uppehåll på vägen!» De i verkstaden sysselsatta kollegerna skulle svara: »Qelt!» (Gillas!), varefter de — den äldste först och den yngste sist — skulle gå honom till mötes för att skaka hand med honom. Sedan främlingen framfört en hälsning från mästarna och gesällerna i den stad, som han senast hade besökt, bjöd den yngste gesällen honom att taga plats på en stol med orden »Var betäckt!». Unggesällen hade vidare att »bringa Grussen på den resande». Detta skedde under något egendomliga ceremonier. Unggesällen grep nämligen tag i sitt vänstra öra med den högra handen. Främlingen skulle göra samma åtbörd och säga: »Lycka å hantverkets, mästarnas och gesällernas i____ stad vägnar. Mästarna och gesällerna låta vänligen hälsa å hantverkets vägnar». Unggesällen besvarade hälsningen sålunda: »Jag säger tack till mästarna och gesällerna i ... stad. Var också välkommen å hantverkets vägnar!»

Sedan främlingen legitimerat sig som en »rättskaffens gesäll», skulle han deltaga i namno ni-drickningen. Detta tillgick på så sätt, att främlingen drack samtliga »arbetsstående», d. v. s. de gesäller som voro sysselsatta i verkstaden, till i tur och ordning, varvid den »arbetsstående» skulle med sin vänstra hand hålla främlingen i dennes högra öra, medan främlingen med sin högra hand höll i den »arbetsståendes» vänstraöra. Sedan båda druckett, skedde presentationen enligt ett på tyska språket avfattat formulär, som översatt till vårt språk hade ungefär följande lydelse:

Den »arbetsstående»: — »Får jag lov?»

Främlingen: — »Tillåtes».

— »Alltså med gunst, min käre koppargosse, hur än ditt ärliga och rättskaffens namn?»

- »Alltså med gunst, N. N. från N. N.-stad.

— »Han skall leva, N. N. från N. N.-stad.

— »Väl bekomme!»

— »Hjälp dig Gud, N. N. från N. N.-stad!»

Ceremonien slutade med, att de presenterade

slogo i bordet med högra handens avigsida och utropade: »Soll leiben!» (Han må leva!) eller: »Sims leibin!».

Inga lärlingar fingo vara närvarande vid »namnomdrickningen» och naturligtvis ännu mindre yrket obehöriga.

Liknande ceremonier forekommo då en gesäll anlände till härbärget som arbetssökande. Härbärgena voro inom vissa yrken inrymda hos ämbetets ålderman eller hos omskådningsmästaren. Inom andra yrken ägde gesällskapen själva sådana. Ogifta skomakaregesällskapet i Stockholm förfogade sålunda redan år 1674 över en gård, belägen på den tomt, där fastigheten nr 4 Vallingatan nu finns. I denna gård hade sällskapet sin krankkammare (sjukstuga) förlagd. År 1763 lät gesällskapet uppföra ett stenhus på tomten men avyttrade detta år 1781 efter att haförvärvat en fastighet i hörnet av Lilla Nygatan och Schönfeldts gränd. Där var detta gesällskaps härbärge inrymt ända till år 1836.

Utanför härbärgena voro skyltar upphängda, försedda med respektive yrkens emblem. För ordningen i gesällskapens egna härbärgen svarade en krogfader, i regel en gammal mästare. Denne hade världshusrättigheter, vilka flitigt utnyttjades vid kvartalen, d. v. s. gesällskapens sammanträden, som merendels hade karaktären av dryckesgillen. Sammanträdena höllos »inför öppen låda», som det hette. Varje gesällskap ägde nämligen en låda eller kista, i vilken dess värdehandlingar och andra tillhörigheter förvarades. Medan gesällskapet var församlat, skulle locket vara öppet på lådan. Nycklarna till densamma förvarades i regel av tre personer, ålt-gesällen, lådmästaren eller lådgesällen och en av bisittarna. Samtliga ledamöter skulle vara tillstädes vid sammankomsterna. De sammankallades av unggesällen. Enligt karduansmakare-gesällernas artiklar skulle unggesällen framföra sitt ärende i följande högtidliga ordalag: »Alltså med gunst broder, som vi i morgon vilja hålla vår vanliga krogdag, så kan jag inte underlåta att i åltgesällens namn bjuda dig därtill, att halv tolv vara på härbärget, punkto tolv skola alla vara där, vid straff till görandes. Alltså med gunst, jag har talt ut». Om någon utan laga förfall uteblev från sammanträdena, dömdes han att böta till lådan eller till de fattiga. I skomakaregesällernas artiklar från 1638 hette detbl. a.: »När broderskapen bliva stämde och någon av deras medlem bliver borta utån förlov och haver icke dess högre förfall och orsak eller enskyllan böte 4 öre.» Samma straff ådrog

Skräddare i Nurnberg på 1400-talet.

sig unggesällen, om han vägrade att efterkomma åltgesällens befallning eller glömde att invitera någon av ledamöterna.

Det dugde inte att komma tillstädes hur som helst. Den skomakaregesäll, som gick till dryckesgillet iklädd arbetsförkläde och utan kappa eller krage »eller varder eljest funnengå barfotad över rännstenen», fick ävenledes böta 4 öre. Han fick ej heller träda inför »öppen låda» med värja vid sidan; för säkerhets skull omhändertogos alla livsfarliga vapen av en av dörrvakterna. Brödraskapet skulle »tuktigt, ärligt och fromt sitta och dricka», till dess åltge-sällen gav order om uppbrott, och »då skall de gå saktmodeligen hem; den det icke gör böte 2 mark». Särskilt strängt straff ådrog sig den, som överföll åltgesällen med otidigheter eller bar våld på krogfadern, krogmodern eller hans folk eller »vem där uti huset vara kan».

I gesällartiklarna hade man nästan förutsett allt, som kunde men icke borde få inträffa under eller i samband med dryckesgillena. Följande föreskrifter i skräddaregesällernas artiklar från 1629 hade sin motsvarighet i flertalet gesällartiklar och skråordningar:

»Ingen sven eller dräng skall varannan giva i gillet öknamn eller med ohövliga ord skälla varandra, vid 2 daler silvermynt straff.»

»Vilken sven eller dräng, som slår annan blå eller blodsår i gillet, böte 6 daler silvermynt, dock stadens rätt oförsummad.»

»Den sven eller dräng, som överflödigt dricker så att han kastar opp eller gör något ohövligt stycke i gillet, den skall böta 1 daler silvermynt.»

»Vilken sven eller dräng, som begynner något spel, antingen med kort eller tärning i gillet, bötar 6 öre silvermynt och får ändå ej spela.»»Den sven eller dräng, som spiller öl på bordet eller golvet mer än han med sin hand kan täcka, bötar 4 öre silvermynt för varje gång han det gör.»

Härbärgesskylt från 1784.

Har tillhört snickaregesällskapet i Hälsingborg.

Nordiska Museet.

Då gesällerna voro bänkade »inför öppen låda», voro de placerade med hänsyn till rang, värdighet och ålder. Om gesällskapet gästades av en vandrande gesäll, skulle denne placeras främst. Åltgesällen presiderade och öppnadesammanträdet genom att stöta klappholtzen tre gånger i bordet, varefter han utropade: »Gehör gesällskap, kvartal kommer att hållas!». Sedan han hållit ett kort tal, föredrogos gesällartiklarna och

kvartalspengarna erlades. Under sammanträdet ägde förorättade ledamöter att framföra sina klagomål mot mästare och arbetskamrater, varvid gesällskapet utövade doms-rätt. De skulle därvid iakttaga ett värdigt uppträdande, bära kappan på båda axlarna och icke utfara med otidigheter eller uppträda trotsigt.

Främlingar och nyblivna gesäller ägnades särskild uppmärksamhet. Under mer eller mindre omständliga ceremonier fingo de dricka »heders-drycken» ur välkomman. Denna utgjordes i regel av en ganska stor, konstnärligt arbetad kanna av silver eller tenn. På denna hade anbringats s. k. skyltar eller plåtar, vilka skänkts av nyblivna gesäller, framför allt av mästaresöner. Skyltarna voro ofta så löst påhängda, att man endast med svårighet kunde dricka ur välkomman utan att någon av dem föll av. Det brukade förekomma, att böter utkrävdes för varje skylt som tappades. Skyltarna voro försedda med givarnas namn, och på somliga förekommo-även andra inskriptioner. Stockholms bokbindaregesällskaps välkomma, som numera ägesav Bokbindaregesällskapets sjuk- och begravnings-kassa, är försedd med icke mindre än 24 skyltar. Den äldsta daterar sig från år 1640. En annan utgöres av en jubileumsmedalj med Fredrik I bild på framsidan och Gustav Vasas och GustavII Adolfs bilder på baksidan. Den bär för övrigt följande inskription:

Gustaf der I war unversagt

Hatt Chrisstiern und den Pabst verjagt 1521 Gustaf Adolf dariiber Jubilirt 1621 Friedrich Bezeigt das Sweden noch Floriert 1721 Andreas Kidron.

Åldermannen Gustaf Nybohm skänkte år 1722 en skylt, omkring vilken äro infattade tio stycken förgyllda nödmynt från Karl XII:s dagar. På denna läses följande:

Då Mars han giorde oss ofrid.

Et sådant mynt gick på den tid från Åhr 1715 till 1719 inclusive förährat af Å(l)dermannen Gustaf Nybohm A:o 1722

En tysk gesäll vid namn Tobias Erlitz hängde år 1750 en skylt på denna välkomma, försedd med följande inskription:

Aus Sachsen gebohren In Leipzig Gesell,

Die Schweden geschworen,

Da Kiigeln liefnschnell.

Tobias, dein Engel Mich folg alle stund.

Schlaghammer, Pressbengel,

Lauff wett mitt dein hund.Fyra år senare lät en annan gesäll gravera följande på en skylt, som han överlämnade till bokbindaregesällskapet:

Natt och Dag Jag täncker på Falsa, Hefta, Skiära, Slå Öfwerdraga och Förgylla Kläder mig och Prästens hylla.

En av de yngsta skyltarna på samma väl-komma är prydd med ett av Oscar II :s jubi-leumsmynt. Denna skylt skänktes år 1901 av fyra gesäller, O. A. Lundell, A. J. Olander, C. E. Utter och W. O. Alkvist. På baksidan äv densamma läses:

Tider komma, tider gå Andra släkten kring dig stå Dock i alla tiders längd Du är ändock densamma.

Invigningsceremonierna, varom förut berättats, spelade naturligtvis en stor roll vid de s. k. kvartalen. Då och då forekommo särskilda festligheter med anledning av, att härbärgesskylten skulle flyttas. I de fall härbärgena voro inrymda hos ämbetets ålderman eller hos åltgesällen företogos skyltflyttningarna i samband med att en ny ålderman eller åltgesäll utsetts. Gesällskapets ledamöter tågade då i procession genom staden för att hämta skylten och flytta den till det nya härbärget.C. Nyrop skildrar i sitt arbete, Haandvaerks-skik i Danmark, några sådana tillställningar. Han berättar sålunda, att snickaregesällerna i Köpenhamn år 1724 ställde till ett stort upp-

Stockholms bokbindaregesällskaps och bagaregesällskaps väl kom ma från 1600-talet.

Stockholms bokbindaregesällskaps sjuk- och begravningskassa. Generalkonsul Jean Jahnsson, Stockholm.

tåg, då de flyttade sin skylt från härbärget vid Ciraabrodretorv till deras nyförvärvade fastighet vid Gronnegade. De drogo genom gatorna med musik, varvid en del gesäller voroutklädda som turkiska officerare och fäktare, vildmän o. s. v. Fyra gesäller föreställde de fyra årstiderna, en figurerade som bonde och en som bondkvinna, och dessa tillsammans med mästare och gesäller bildade en ram omkring »de fem Söjler og alt Lavstöjet». De fem »söjlerne» voro pelare av trä, som symboliserade snickarekonsten.

Dessa ceremonier nådde sin kulmen för snickaregesällskapets vidkommande år 1770, då sällskapet anbringade en ny skylt utanför sitt härbärge vid Qronnegade. Storartade arrangemang hade då vidtagits. Man hade t. o. m. låtit trycka en illustrerad beskrivning över ceremonierna, vilken utgavs i en dansk och en tysk upplaga. Enligt denna skulle gesällerna samlas i härbärget, varifrån de skulle i procession tåga genom stadens huvudgator och tillbaka till härbärget.

Processionen uppdelades i fyra avdelningar. I téten sågs »den flygande Mercurius», efter honom kommo musikanter samt tvenne gesäller, den ene föreställande en major och den andre en kapten. Närmast efter dem följde en gesäll, bärande en måttstock, och en fanjunkare, bärande sällskapets fana. Efter fanbäraren kommo tvenne gesäller klädda »i anstaendig Dragd». Dessa gesäller hade i uppdrag att vid skyltens upphängande hålla orationen, d. v. s. ett tal författat på vers. Bakom dem syntes tvenne gesäller bärande den teckning, efter vilken skylten hade förfärdigats, och så kommo tolv ge-säller bärande skylten samt ytterligare tolv gesäller, som skulle avlösa bärarna, när så erfordrades. Följde så ett antal gesäller bärande verktyg och med hattarna prydda med blåa fjädrar, vilka hade förfärdigats av hyvelspån, samt en herde och en herdinna, en liten Cupido samt fyra personer, symboliserande årstiderna.

I den andra avdelningen av processionen buros de fem pelare, vilka avsågo att förhärliga snickareyrket och som man brukade lovsjunga under behyvlingsceremonierna. Om dessa symboler hette det i orationen:

»Den förste Säule, som af os Toscana kaldes, Baer Konge Tusco Navn, som den opkaldet har: Den meget gamtnel er, men dog den ey för-

aeldes.

See! Bondens Styrke her det vidner meget klar.

Den anden Dorica, Kong Doris Navn den

baerer,

fra Macedonien har sin Oprindelse.

Med rette man den med et Heltenavn baerer; thi som en Hercules den standfast sig laer see.

Den tredie Jonica, af Javan er en Navne Som Konge vaeret har udi Achaja Land.

Men den ey heller her maae som Erindring

savne;

Thi Skiönhed, ^Erbarhed, den viser for hver

Mand.En smuk Corinthica den Fierde er i Tallet, Som deyliget Jomfrue hun her viser sig en-

hver;

Isaer Scamocius, som hende ud af Vallet Sig eene har udvalgt som den, der deyligst er.

Composita fra Rom (hun Femte) er opfunden, Derfor hun viser sig udi en Romersk Drägt; Thi hendes Helte-Moed med Tapperhed för-

bunden

Her viser Ålderdom i störste Ziir og Pragt.

Den första pelaren bars av en gesäll, som var klädd i spansk bonddräkt, den andra av en gesäll, klädd i harnesk, och en tredje av en gesäll, som till hälften var klädd i kvinnodräkt och till hälften i mansdräkt. Den, som bar den fjärde pelaren, var ikládd romersk jungfrudräkt, och den femte pelaren bars av en gesäll, som var klädd i romersk mansdräkt. Framför respektive bärare gingo mästaresöner, vilka buro de teckningar, efter vilka pelarna hade förfärdigats. I denna avdelning av processionen figurerade vidare tvenne vildmän, som buro en ärepyramid, »Hands Kongelige Majestaet aller underdaanigst tilegnet». Vidare syntes en portal buren av åtta lärlingar, vilka voro klädda i vita västar, blåa förkläden och med stråhattar på huvudet.

Bland dem, som bildade den tredje avdelningen i processionen, märktes fyra gesäller, som voro övade i fäktningskonsten och hade till uppgift att på de förnämsta platserna i staden givauppvisningar i sina färdigheter. I denna avdelning bars även gesällskapets låda, framför vilken fyra gesäller gingo, föreställande de fyra världsdelarna: Europa, Asien, Afrika och Amerika. 1 slutet av avdelningen bars gesällskapets välkomma och dess silverbägare.

I den sista avdelningen syntes bl. a. den gesäll, som hade i uppdrag att verkställa behyvlingen av de nyvordna gesällerna, vilka ävenledes deltogo i processionen. Sedan denna återvänt till härbärget och skylten blivit upphängd utanför detsamma, hölls orationen på danska och tyska språket. I denna prisades snickareyrket i högstämda ordalag, varjämte kungligheten blev föremål för en hyllning, som långt överträffade den som ägnades yrket.

Du Skildt! som vi i Dag med Frvd her ophaengt

haver,

Du est et Vidnesbyrd for Efterkommerne:

At Store Christian, vor Konge, det saa laver, At Dennem her alt Got og intet Ont skal skee.

Inom andra yrken lyckades man antagligen icke överträffa snickaregesällerna i dessa stycken,- men man gjorde så gott man kunde, när det gällde att sprida glans och ära över hantverket. I den procession, som Köpenhamns rep-slagaregesäller anordnade, då de år 1772 flyttade sin härbärgesskylt från åldermannens bostad vid Kultorvet till gesällskapets egen fastighet vid Frederiksbergsgade, bars sålunda »et stor Orlogsskib med full Takelae samt et min-

S kr åtidens ges ii ller.

8dre Skib» med i processionen. Det var också brukligt, att gesällskapen uppvaktade varandra vid dylika tillfällen, och de försummade ej heller att betyga vederbörande .mästareämbeten sin aktning genom att göra honnör utanför åldermannens hem eller ämbetets gilleshus. De uppvaktande svarade med saluter. När Köpenhamns smeder åren 1776 och 1779 tågade förbi timmermännens härbärge saluterades med kanonskott, varvid mästareämbetets medlemmar t. o. m. hade mött upp i uniform.

Men — säger Nyrop — »efter den sode Kloe kommer altid den sure Svie». Köpenhamns magistrat fann sig slutligen föranlåten att fästa konungens uppmärksamhet på, att de storartade tillställningarna åstadkommo åtskilliga olägenheter. De vållade icke allenast att arbetet försummades utan drogo också orimliga kostnader. Snickaregesällernas skyltflyttning år 1749 hade dragit en kostnad av över 1,000 riksdaler, en summa, som torde ha avsevärt överskridits, då samma sällskap arrangerade sin ännu mera storartade tillställning år 1770. Gesällerna hade på detta sätt åsamkat sig skulder, som de nödgades dragas med många år. År 1780 ingrepo myndigheterna mot detta slöseri och dekreterade, att framdeles skulle skyltflytt-ningarna försiggå i all stillhet utan musik, dans, fäktningar och skottlossningar. Processionerna skulle välja den kortaste vägen, och förutom åldermannen, bisittarna, lådmästaren och åltge-sällerna skulle endast så många gesäller deltaga,som erfordrades för transporten av skylten, gesällskapets låda och övriga tillhörigheter.

Att skyltflyttningarna icke förty fortforo att vara mycket uppskattade folknöjen framgår av en skildring, från år

1840, då skomakaregesäll-skapet i Odense flyttade sin härbärgesskylt. I den procession, som då anordnades, deltogo 70 gesäller, vilka gingo i två led med dragna sablar, på vilka spetsats med färgade band omlindade citroner. Under musik från pukor och trumpeter bars skylten av fyra vitklädda skomakarelärlingar med färgade band i hattarna. Efter skylten buros gesällskapets låda och välkomma. Processionen drog förbi flera överhetspersoners bostäder och övriga gesällskaps härbärgen, där deltagarna trakterades med vin ur sällskapens välkommor. Anländ till det nya härbärget, där skylten skulle upphängas, hälsades processionen av »krogfadern». Sedan skylten blivit upphängd, uppträdde en gesäll, gjorde salut med sin sabel och slungade den på sabelns spets sittande citronen ut bland åskådarna, som voro omkring ett par tusen. Gesällen höll därefter en s. k. skyltpredikan, vari han humoristiskt och sarkastiskt utlät sig om ämbetenas och särskilt skomakareämbetets betydelse. Han uttalade sällskapets tack till myndigheterna för det dessa givit tillstånd till skyltflyttningen och prisade gesällskapets skyddspatron, Hans von Sagen, hela kungligheten och även åskådarna. Han utbringade fjorton skålar, varvid skålen för konungen fick följande lydelse:Kongen naae den hoje Alder,

Thronen staae til Verden Falder!

Held og al Velsignelse Skaenkes af den Hoieste!

Orationen slutade med, att samtliga gesäller saluterade med sina sablar och slungade citronerna ut bland åskådarna.

Under en liknande tillställning, som klensmederna i Odense hade anordnat i början av 1800-talet, nödgades oratorn tömma icke mindre än tolv glas vin och för varje glas utbringa en skål, en för konungen, en för drottningen, en för myndigheterna, en för mästarna och deras »madamer» o. s. v. Om han därefter gick eller föll ner från stegen minns jag inte, skriver en gammal gesäll i sina memoarer. Men han erinrade sig med glädje, att den fest, som anordnades i gesällhärbärget, varade — tre nätter och tre dagar.V. Skrågesällernas syn på äktenskapet.

Numera torde inte ens den mest inbitne ungkarl betrakta den gifte mannen som en mindervärdig individ. Han tycker väl på sin höjd, att familjeförsörjaren är beklagansvärd. Skråtidens gesäller voro ingalunda lika överseende som vår tids ungkarlar. Lika strängt, som de vandrande gesällerna höllo på tilltalsordet monsieur, lika omsorgsfullt vårdade de sig om att hålla ungkarlslivet i ära.

När skomakaregesällerna i Stockholm döpte sitt brödraskap till Ogifta skomakaregesällskapet, ville de tydligen markera, att i deras krets fingo inga gifta gesäller tolereras. Och dit kommo ej heller några sådana. En gift sko-makarégesäll utestängdes icke blott från brödraskapets sammankomster; han kunde inte räkna med någon hjälp från detsamma, om han på ett eller annat sätt råkade i trångmål, utan gesällskapet medverkade istället direkt till hans ofärd. De ogifta gesällerna vägrade nämligen helt enkelt att arbeta kamrat med honom. Deras »Ziinf-tighet» förbjöd dem att vistas på den verkstad, där en gift kollega var sysselsatt. Den gifte gesällen ställdes i nivå med fuskaren-&f)7?-hasen och fick lida samma öde som denne. För sökte han draga sig fram i yrket såsom bönhas eller, som man även brukade säga, bönås, utsattes han för en hänsynslös förföljelse, och han hade därför ofta ingenting annat att göra än att söka sin bärgning inom arbetsområden, där skråtvånget icke blivit genomfört, eller att falla det allmänna till last.

Oviljan mot de gifta gesällerna torde deras ogifta kolleger till en början ha delat med mästarna. Dessa hade ju varit måna om att tillförsäkra sig husbondevälde över sina arbetare, vartill kom, att det s. k. kost- och logisystemet rent av förutsatte, att gesällerna icke hade försörjningsplikter emot andra. Även myndigheterna torde ursprungligen ha hyst den uppfattningen, att äktenskapet borde vara förbehållet dem, som hade lyckats utbyta gesälltiteln mot mästarevärdigheten. Så småningom kommo emellertid myndigheterna underfund med det orimliga i att förhindra gesällerna att bilda familj, eftersom flertalet av dem icke hade den ringaste utsikt att bliva mästare. Myndigheterna ingripo också slutligen mot förföljelserna mot de gifta. I 1720 års allmänna skråordning infördes en så lydande bestämmelse: »Hädanefter vare ingen förment, som här till dags dato skett är, att vara gesäll som in- eller utom ämbetet gifter är».

Effekten av detta ingripande från myndigheternas sida tycks likväl inte ha blivit den åsyftade. År 1755 klagades sålunda över »den för-därvliga ovana, vilken såsom lag uti hantverke-rierna blivit inristad, att den gesäll, som träder i gifte, bliver av sina kamrater hatad och anses som oförtjänt till mästerskaps vinnande». Och i sitt arbete Om hantverksskrån, näringsfrihet

Fransk skoflickareverksiad. Gravyr av Abraham Bosse.

och arbetets organisation, beskriver Lundell gesällernas ställning vid tiden omedelbart före skråväsendets avskaffande så här:

»En yngre gesäll saknar väl icke arbetsförtjänst, så länge han förbliver ogift och kan vandra från en ort till en annan, men svårigheterna tilltaga med åren. Träder han, misströstande om mästerskapet, redan såsom gesäll i gifte, då tvingas han nästan att hemligen utöva sitt yrke för egen räkning, emedan mästarnaoch de ogifta gesällerna nu icke gärna vilja erkänna honom; men då blottställer sig också fuskaren för lagens stränghet och för ämbetets oblidkeliga förföljelser. Så snart han icke längre kan eller får arbeta, måste den offentliga fattigvården vanligen åtaga sig honom» ...

Säkert är, att Ogifta skomakaregesällskapet icke tog någon hänsyn till bestämmelsen i 1720 års allmänna skråordning. De gifta skomakaregesällerna nödgades slutligen — antagligen i nytten av 1700-talet — söka sin tillflykt till ett av dem själva med nådigt tillstånd bildat brödraskap, men de fingo icke befatta sig med yrket i annan mån än detta gällde skoflickeri, d. v. s. reparationsarbeten, och barnskotillverkning. Flertalet av dem torde ha varit anställda hos s. k. frimästare och fabrikörer, vilka i rättsligt hänseende stodo under hall- och manufakturrätten.

Det var först sedan skråväsendet hade avskaffats, som de gifta togos till nåder av de ogifta inom detta yrke. Detta skedde i samband med Ogifta skomakaregesällskapets ombildande till sjuk- och begravningskassa år 1847. Då föreskrevs i stadgarna, att »en som är förent vid kassan kan gå in i äktenskap eller ock bliva vad han behagar och vill (utom militier) och är ändå kvar vid kassan».

Ehuru skomakaregesällerna i Stockholm synes ha varit ensamma om att i namnet på sitt brödraskap deklarera denna ovilja mot äkten-skapet, befunno de sig härvidlag i gott sällskap med gesällerna på andra platser och inom åtskilliga andra yrken. Det kan inte råda något tvivel om, att det var tyskarna som angåvo tonen. De visade sig också ha makt att upprätt» hålla »ordningen» både i sitt eget land och i andra länder.

Uttryckligt förbud mot att sysselsätta gifta gesäller förekom sålunda i en del tyska skråordningar. Detta var t. ex. förhållandet inom barberareyrket i Liibeck (1370) och Hamburg (1455). I skråordningar från 1500-talet återfinnas liknande bestämmelser för garvare och handskmakare. I fråga om svarvareyrket hade föreskrivits, att den gesäll, som gifte sig innan gesällåren gått till ända, skulle vara förlustig hantverket. Han skulle aldrig kunna bli tagen till nåder i gesällskapet och aldrig komma i åtnjutande av mästarerättigheter. Ännu på 1800-talet gällde den regeln inom tunnbindareyrket i Liibeck, att en gift gesäll skulle avstå sin ar-betsanställning åt en ogift, om denne krävde det. Inom andra yrken hade man därjämte utfärdat förbud för gesällerna att arbeta tillsammans med kvinnor, rättare sagt tjänsteflickor. Detta var förhållandet inom t. ex. bokbindareyrket. »Die Gesellen sollen neben keiner Magd arbeiten», hette det i ett »dekret», som utfärdades inom detta yrke år 1701. Där föreskrevs så strängt straff som två dagars och två nätters fängelse för den, som överträdde förbudet. Samma ordning upprätthölls inom gördelmakare-facket i Tyskland. (»Neben einer Magd nit ar-beiten»).

Gifta gesäller tolererades naturligtvis ej heller inom skomakareyrket på andra sidan Östersjön. Och förhållandet var detsamma i Danmark. Åldermannen i Helsingörs skomakaremästareäm-bete anförde år 1739 klagomål över, att en ämbetsbroder trots upprepade varningar behöll en gift gesäll i sin tjänst, vilket hade haft till följd, att främmande gesäller höllo sig borta från ämbetet. År 1745 voro trenne mästare i detta ämbete anklagade för liknande förseelser. Ämbetet resolverade den gången, »att samtliga ämbetsbröder skulle se till, att de av ämbets-gesällerna, som uppehöllo sig i staden, kunde åtnjuta arbete i deras verkstäder, så att de unga människorna icke hänföllo till lediggång, ty det måste anses rätt och billigt, att en (ogift) gesäll har preferens för en Wiberkarl».

In på 1800-talet modifierades detta förhållande på så sätt, att de gifta gesällerna fingo arbeta i verkstäderna men voro skyldiga att, som det hette, »rykke stol» för de ogifta, d. v. s. de skulle placeras nedanför dem vid verkstadsbordet.

Bland t. ex. vagnmakarna, smederna och glasmästarna i Danmark tåldes ej heller gifta gesäller. Inom målareyrket ställdes de gifta tillsammans med f. d. soldater och liknande inkräktare i yrkena, vilka rättskaffens gesäller vägrade att arbeta kamrat med.

C. Nyrop omtalar, att år 1657 anförde Köpen-hamns bokbindaremästare klagomål över, att en av stadens boktryckare hade anställt en bokbindaregesäll, mot vilken bl. a. kunde riktas den anmärkningen, att han var gift. De köpen-hamnska tunnbindaregesällernas artiklar från år 1678 voro ej heller nådiga mot de gifta ge-* sällerna. År 1794 voro alla Köpenhamns bagaregesäller ogifta; »en gift Svend var ikke agtet imellem dem». Och i vitgarvareyrket gällde den regeln, att en gift gesäll alltid måste rymma fältet för den ogifte; »naar selv en ganske ung, ogift Svend kom til at arbejde sammen med en gift, kunde han forde dennes Plads og Vaerk-toj».

De köpenhamnska vitgarvaregesällerna voro förresten ett mycket förnämt släkte i jämförelse med deras yrkeskolleger i andra danska städer. De betraktade sig nämligen som »reinske», d. v. s. de tillämpade de Handwerks-Gebrauch und Gewonheiten, som gällde för vitgarvareyrket i Rehnlandet; Enligt Frisius voro, såsom tidigare omnämnts, vitgarvaregesällerna uppdelade i två »vandringssällskap», den rhenska och det rösslerska. Egentligen lär det ha funnits icke mindre än sju sådana: Landstädter, See-städter, Rheinisch, Schwäbisch, Rössler, Erfur-ter och Franzosen. I Danmark voro gesällerna inom detta yrke uppdelade i två sällskap, det »reinske» och det »beutlerske». Nyrop håller före, att det sistnämnda var detsamma som man i Tyskland benämnde Landstädter. Nog av — de »reinske» höllo sig för mer än de »beutler-ske». Det kunde inte falla en »reinsk» gesäll in att arbeta tillsammans med en »beutlersk». Det är inte osannolikt, att de svenska vitgarvare-gesällerna stodo i klass med de sistnämnda, och det är inte bekant, huruvida dessa hade samma syn på äktenskapet som de rhenska vitgarvare-gesällerna.

Det hade däremot snickaregesällerna. De voro oförsonliga fiender till äktenskapet. I Köpenhamn iscensatte de t. o. m. en allmän strejk på 1700-talet, bl. a. därför att mästarna hade tagit några gifta gesäller i sin tjänst.

År 1747 inlämnade snickaremästareämbetet i nämnda stad en skrivelse till magistraten, vari det klagades över, att gesällerna »icke ville arbeta på den verkstad, där en gift gesäll står och arbetar». Mästarna hade därför nödgats »hyra flera onödiga rum till verkstäder för att ställa de gifta för sig själva, vilket faller mycket kostbart och besvärligt, och har mästaren således måst tolerera, att mången gång de ogifta gesällerna gått från honom». Mästarna hade därför ofta varit ur stånd att tillmötesgå kundernas önskemål och på så sätt gått miste om arbete och inkomster. Myndigheterna tycks ha stått handfallna inför detta oefterrättliga förhållande. Mästarnas klagomål hade i varje fall ingen effekt den gången. De upprepades åren 1777 och 1780. Sistnämnda år vände sig mästareämbetet direkt till konungen och anropade honom om ett påbud, att ogifta skulle vara skyldigaatt arbeta tillsammans med de gifta kollegerna. Sedan magistraten hade beretts tillfälle att yttra sig i ärendet — gesällerna hade även i andra avseenden »undertryckt» mästarna — ingrep regeringen slutligen i mars 1781 med ett reskript, vari påbjöds att alla snickaregesäller, gifta och ogifta, skulle utan åtskillnad utgöra ett sällskap, i alla avseenden aktas lika och anses lika goda samt åtnjuta lika skrårättigheter och hava en gemensam »låda», i vilken de alla och deras hustrur och barn skulle vara lika delaktiga. Samtidigt ålades gesällerna att icke vägra att bära sådana verktyg som hammare, hyvel, stämjärn, såg o. s. v. från verkstaden till den plats i staden, dit de beordrades för att utföra arbete för mästarens räkning. Gesällerna hade nämligen hållit sig för goda att själva transportera sina verktyg från den ena platsen till den andra; sådant var lärlingsgöra och anstod inte en rättskaffens gesäll. Detta maktspråk från regeringens sida besvarade de ogifta gesällerna med — strejk. Gesällskapet returne-rade det kongl. reskriptet till ämbetets ålderman med det beskedet, att det icke var översatt till tyska språket, varför gesällerna inte kunde förstå detsamma! Större delen av de strejkande begåvo sig omedelbart på vandring, och gesällskapet sörjde för att inga främmande gesäller kommo till staden. Det uppvaktade även konungen med ett genmäle mot mästareämbetets klagoskrifter. Genmälet nedlades — för att citera gesällskapets skrivelse — »for

Kongens helligeFodder og af Naade o g Mildhed blomstrende Naade-Trone» under förhoppning, att det kungliga reskriptet skulle återkallas, så att de ogifta gesällerna »fremdeles maatte nyde de Rettig-heder og Friheder, de i hundrede Aar havde nydt». Ingenstädes i utlandet hade gifta och ogifta gesäller gemensam »låda». Reskriptets vidmakthållande skulle få de värsta följder för yrket. De danska gesällerna och mästaresönerna skulle icke på någon plats, där det fanns Zunft-mässiga skrån — d. v. s. framför allt i hela Tyskland — bliva erkända som »giltiga», och de utländska gesällerna, som togo arbete i Köpenhamn, skulle bli straffade i sina hemorter och aldrig få lov att bli mästare.

Ett par månader senare, medan strejken ännu pågick, sände gesällskapet en ny skrivelse till »Vor allernaadigste Arve-Konge og Herre». Till denna skrivelse hade fogats ett intyg från icke mindre än 17 mästare, vilka gjorde gällande, att mästareämbetets framställning hade avlämnats utan deras vetskap och gillande. Det hjälpte inte att ämbetet mönstrade över 50 mästare till förmån för kravet på reskriptets vidmakthållande — regeringen slog till reträtt, försökte skjuta över skulden för den vidtagna åtgärden på magistraten och upphävde det kungliga påbudet. Detta skedde den 16 november 1781. Strejken hade då pågått nära åtta månader. Över 200 gesäller hade deltagit i densamma.Om vi nu återgå till förhållandena i vårt eget land, finna vi, att oviljan mot de gifta gesällerna även gjorde sig gällande inom t. ex. bagareyrket. I en av överståthållaren och magistraten år 1659 utfärdad »gillesordning» för bagareämbetet i Stockholm föreskrevs sålunda, att ingen mästersven fick gifta sig eller hyra gård eller hus, förrän han förlikt sig med ämbetet och blivit, i enlighet med skråets innehåll, en rättskaffens ämbetsbroder. De i början av 1600-talet utfärdade bestämmelserna för linvävareämbetet i Karlskrona innehöllo förbud för mästare att »giva något arbete eller befordra den gesäll, som sig uti äktenskapet begivit», vid vite av 3 daler silvermynt.

Författaren till det stora arbetet om Stockholms kanngjutareskrå framhåller, att även inom kanngjutareyrket i vårt land torde den gifte gesällen ha utgjort ett undantag. Hos kanngju-tarna i Stockholm var i varje fall ingen gift gesäll anställd. Samma författare erinrar om en supplik från krukmäkareämbetet i Stockholm till Ämbetskollegium år 1689, vari detta ämbete säger sig icke kunna underlåta »att tillkännagiva, huru ett stort antal missbruk uti kruk-makareämbetet sker, i det att nu på kort tid sig fyra gesäller hava gift, som sina hustrur hava förut belägrat men sedermera sig till mästare göra låtit». Ty begära vi ödmjukeligen — hette det vidare — att ingen gesäll av vårt ämbete sig gifta får, förrän han sig med ämbetet haver förlikt och mästerskap vunnit.Härav torde man kunna draga den slutsatsen, att oviljan mot de gifta gesällerna inom detta yrke närmast härledde sig från mästareämbetets obenägenhet att mottaga nya ledamöter. Myndigheterna synas icke ha beaktat ämbetets hemställan om förbud för gesällerna att gifta sig. En gift gesäll uppträdde inom yrket tre år därefter, ty då klagade en mästare över att ämbetsbröderna hade vägrat honom en gift gesäll, vilket Ämbetskollegium beordrade en av stadens rådmän »att låta rätta».

Hur skall man förklara de ogifta gesällernas ovilja mot de gifta kollegerna?

Lundell framhåller, »att en orsak till den allmänna ofördragsamhet, som inom brödraskapet visades ogifta gesäller» var »nitälskan för ge-sällivits frihet och självständighet, som ej borde lida något intrång utifrån» ... »Äktenskapet ansågs nämligen» — yttrar denne författare — »icke blott såsom den sannolika följden av ett brott mot skrånas kyskhetsregler utan även såsom ett hinder för en gesälls självständiga utkomst, enär den gifte gesällen, som svårligen var i tillfälle att ombyta vistelseort, ej vågade göra gemensam sak med de vandrande bröderna i upprätthållandet av gesällernas oberoende ställning till mästarna».

C. Nyrop har kommit till samma resultat som Lundell. »Det var ju» — säger han — »något väsentligt för gesällen att icke vara bunden till en bestämd plats. Ju mindre han var det, dessstörre motståndskraft var han i besittning av gent emot mästarna och myndigheterna, och det ogifta ståndet måste därför vara typiskt för skrågesällen.»

Man skulle alltså kunna säga, att skrågesällerna framför allt såg på äktenskapet från fack-föreningstaktisk synpunkt. Men man får kanske likväl inte underskatta kyskhetssynpunkten. Under skråväsendets tidigaste skeden spelade den säkerligen en mycket stor roll, trots det ofta skabrösa sätt, varmed man t. ex. i gesällinvigningstalen

roade sig med att behandla det erotiska, och trots det livliga intresse för »det svaga könet», som hade kommit till uttryck i gesällvisorna. I skomakaregesällernas artiklar från år 1638 talades ju sålunda ett mycket hotfullt språk mot den som sig »uti hemblige eller otuktige horehus finna låta». Den lät gesällskapet »stadstjänaren» lägga vantarna på för att »eftersom brottet kan vara stort till personligen plikta». De tyska smedgesällerna lära, då de första gången skulle begiva sig ut på vandring, ha fått mottaga en så lydande förmaning av ålt-gesällen med tanke på besöken i gesällhärbärgena: »Sedan skall herr fader värd låta visa dig din bädd. Då pigan lyser på den, så att du blir den varse, skall du önska henne en god natt och säga henne, att hon måtte i Guds namn genast gå sin väg, ty du vill redan sova.»

Något »kvinnohat» torde lika litet ha dikterat gesällartiklarnas kyskhetsbestämmelser som ge-

Skråtidens gesäller. 9sällernas ståndpunkt i äktenskapsfrågan. Mästarna och myndigheterna synas i varje fall icke ha vågat förlita sig på något sådant. Därom vittnar t. ex. följande bestämmelse i 1474 års skomakareskrå: »Nu kan någon gesäll inom vårt ämbete bedraga eller förföra någon i vårt ämbete varande broders dotter, syster, hustru eller piga, då skall ingen sådan gesäll arbete giva, förrän han haver sig förlikt med målsägaren, bättrat sitt brott vid vite av ett pund vax, stadens rätt oförsummad». Och de rhenländska vitgarvare-gesällerna lades särskilt på hjärtat, att icke »sova hos sin mästares hustru», vid risk att förlora sitt »ärliga namn». Men å andra sidan drevos de ogifta gesällerna av sin motvilja mot äktenskapet till att betrakta den gifte kollegan som en stackare, som »en vilde», eller, för att citera ett på den tiden flitigt använt skällsord, som en »Weiberkerl» (kvinnokarl).

När skrågesällen äntligen kommit så långt, att han stod inför möjligheten att bli mästare, ändrade han radikalt sin syn på äktenskapet. Detta var i vanliga fall oskiljaktigt förenat med mästarevärdigheten. Inom vissa yrken hade t. o. m. uttryckligen föreskrivits, att tillträde till mästareämbetet endast lämnades den som var gift eller lovade att gifta sig inom en viss tid. Odense tunnbindareskrå från år 1551 innehöll sålunda en så lydande bestämmelse: »Den som tunnbindareämbetet hädanefter vill vinna han skall vara en ordentligt gift person». Och i deköpenhamnska guldsmedernas skrå från 1496 hade föreskrivits, att den guldsmed, som blev mästare, skulle inom år och dag gifta sig. Samma villkor gällde inom snörmakareämbetet i Köpenhamn.

I regel stadgades, att den gesäll, som äktade en mästares dotter eller änka, skulle äga företrädesrätt och slippa undan med halva kostnaden för mästerskapets vinnande. Sålunda hade i 1669 års allmänna skråordning föreskrivits: »Mästaresöner och de som taga till äkta mästareänkor och döttrar vinna ävenså ämbetet som andre, allenast uti omkostnad skonas med halvparten mindre». En liknande bestämmelse upptogs i 1720 års allmänna skråordning.

När jag har lärt mitt yrke slut, då ska’ jag klå varenda gut!

Sen ska’ jag fria till min mästers fränka; om det slår slinte, tager jag en verkstadsänka. Gud hjälpe mig och sig förbarme!

Änkorna ärvde mästarerättigheterna efter sina män. I de båda allmänna skråordningarna hade detta uttryckligt fastslagits, ty där hette det: »Mästareänka må uphålla hantverket och verkstaden, så länge hon sitter änka och sig ärligen förhåller, utan något ämbets besvär». Åldermannen var skyldig att skaffa henne arbetare »eftersom lägenheten och tillfället medgiver». Enligt 1720 års skråordning skulle hon t. o. m. kunna bli befriad från skyldigheten atterlägga kvartalsavgiften till ämbetet, nota bene om hon befanns vara fattig.

Ämbetets skyldighet att hjälpa mästareänkan till rätta, då hon önskade en gesäll, tycks i Tyskland ha uppfattats så, att hon hade rätt att på annans verkstad utpeka den gesäll, som föll henne bäst i smaken. Man får den uppfattningen av en skildring, som en svensk gesäll lämnat från en kondition i Cassel på 1840-talet. Han har skildrat sina vandringar i en liten skrift med titeln: Minnen från gesällåren under skråtiden eller Resa till fots genom en del av Sverige, Danmark, Tyskland, Ungern och Kroatien åren 1832—41. Hela skildringen är författad på vers. 1 Cassel arbetade denne gesäll hos en dansk mästare vid namn Bielefeld. Där trivdes han utmärkt, men så en vacker dag gjorde en mästareänka anspråk på, att han skulle flytta till henne. Vi böra låta honom själv berätta om detta äventyr:

Sex månader var jag här1, trivdes hela tiden, Förtjänte mycket guld, gav också mycket ut;

En änka vore här, vars man var nyss avliden, Gesäll behövde hon och fick den ock till slut, Men saken vore knepig: den änkan ville ha, Den måste också dit, hos henne arbete ta.

Hennes verkstad var bra, men hennes rykte illa, Därutav kom det sig, att ingen ville dit;

1 Hos Bielefelds.När valet föll på mig, jag vore färdig trilla Baklänges av stolen, »då reser jag med flit». Herr Bielefeld han tyckte, att jag försöka må. »Jag ej till henne flyttar, jag reser hellre då».

Den gesäll hon ville ha, mästaren ej fick neka, Som ordningen var sådan, att den måste gå. Jag en gång yttra ord: »Med mig hon ej skall

leka

Om valet hennes föll på mig, jag reser då». Hon säkert fått det veta, ty valet föll på mig, Men jag skall neka, och hon klaga, rätten fick

hon sig.

Så blev det då beslutat, att jag skulle flytta, Bielefeld då skulle skaffa sig en ann';

Oktober månad var, jag därav droge nvtta, Bästa tiden inne, jag får arbete kan,

Till Frankfurt an der Main jag lät mitt pass

visera,

Kom också riktigt dit, erfaren nu, med mera.

Eftersom ämbetena voro inringade, d. v. s. öppna för endast ett mindre antal yrkesutövare, stego änkorna högt i kurs. När en gesäll önskade bliva mästare, gällde det för honom att få tag i en mästareänka i syfte att äkta henne. Att han därvid icke fick följa sitt hjärtas bud, måste han finna sig i. Att änkan med hänsyn till sin ålder kunde ha varit hans mor fick inte verka avskräckande. Det gällde att se praktisktpå äktenskapet, att låta förståndet och inte känslorna råda. Ämbetet framför allt! Änkan fick

— som den danske kulturhistorikern Troels-Lund anmärker — en välbehövlig medhjälpare i den unge mannen och han en kunnig medhjälpa-rinna till den ofta betydande verksamhet, han strax övertog. Särskilt i ett hänseende var ordningen god, säger Troels-Lund. Antingen det gällde en gård, en affär eller ett hantverk, så avstannade icke verksamheten på grund av dödsfall utan hölls uppe genom giftermål. Den unge mannen mognade fort under dessa förhållanden. Om dagen vimlade det av arbete och ansvar; om natten vimlade det av styvbarn, stundom av flera kullar, i stugans himlasäng och slagbänkar. Även om inte allt var som det borde vara, eller som den unge mannen kunde önska sig det, så utvecklades han likväl till en duktig karl, som väl en gång kunde — menar Troels-Lund — välja sig en ny medhjälparinna och hoppas på en glad ålderdom med en ung hustru helt efter sitt hjärta.

Men det kunde ju också hända, att denna förhoppning kom på skam. Ofta inträffade det, att det blev motparten, som fick välja sig en ny hjälp och ännu en gång eller två äkta en ung gesäll...

Ur den bekanta bokbindaresläkten Kidrons hävder — tecknade av Arvid Hedberg — kan ett exempel anföras, som ger stöd för detta antagande.En av denna släkts manliga medlemmar, Eric Kidron, upptogs i Stockholms bokbindareämbete år 1732 och erlade därvid som inträdesavgift »allenast 5 daler silvermynt, eftersom han är en mästareson och därtill med äktar avlidne bokbindaren monsieur Petter Söderlings änka».

. Änkans flicknamn var Maria Christina Reen. Hennes bröllop med Eric Kidron ägde rum den 13 juni 1732. Redan efter två års äktenskap med Kidron var hon återigen änka, men en annan bokbindaregesäll anmälde sig som spekulant på såväl henne som ämbetet. Den 2 december 1735 stod hon alltså brud för tredje gången, nu med bokbindaremästaren Johan Hult vid sin sida.

På den tiden var det brukligt, att någon strängade sin lyra till brudparens lov. Vid detta tillfälle hade

bröllopskvädet författats av vigselförrättaren, en släkting till den hädan-gångne Kidron, komministern i Ladugårdslands-församlingen Erich Kidron. Det var inte utan att denne försökte vara litet uddig mot bruden. Efter att ha prisat det yrke, inom vilket brudgummen hade vunnit mästerskapet, fortsatte skalden:

Q:

Lärda Werlden, min Herr Hult, kunnen I be-

tiena,

Therför är Ert wisthus fullt och behövs ei läna, Eder Ädla Reen ock kan sig i hushåll skicka, Hon är mera klok än grann, övd' mer än ung

flicka.När man läser fortsättningen av kvädet, kan man inte värja sig för den misstanken, att kom-ministern-släktingen-skalden gärna ville låta bruden förstå, att hon inte borde räkna med att än en gång få träda i brudstol. Kvädet slutade nämligen med ett

Gud välsigne deras bo uti äktastandet sist dem tage upp till ro uti himlalandet.

Denna fromma önskan underströks i »Bröl-lops-Lagets votum», som lydde:

Så många vi här ä*, så önska vi av hjärta, att ingen olycksstorm på dessa blåsa må. Vårt brudepcir, O! Gud! fräls från all nöd och

smärta,

Och när de fara hän, så tag dem bägge två!

Bröllopslagets bön gick i uppfyllelse. År 1755 lämnade Hult och några dagar senare även hans maka det jordiska. Båda begrovos på vällovliga bokbindareämbetets bekostnad.VI. Gesällståndets förfall. — Fri-måndagsfirandet.

Med de allmänna skråordningarna år 1669 och 1720 hade man sökt råda bot mot en del av de missförhållanden, som uppstått till följd av mästareämbetenas egoistiska och mono-polistiska strävanden. Ursprungligen voro ämbetena i regel slutna, d. v. s. antalet ledamöter hade medelst bestämmelser i skråordningarna begränsats mer eller mindre snävt och godtyckligt. Myndigheterna hade direkt gynnat en sådan ordning. Så var framför allt förhållandet under Karl IX regering. Men även i de fall, då ämbetena saknade myndigheternas stöd för den stängda dörrens politik, visste de råd att hålla mästerskapsaspiranterna på avstånd. Detta skedde bl. a. genom ett rigoröst tillämpande av bestämmelserna om mästerprovens avläggande. Omkostnaderna för tillträdet till ämbetena voro ofta så stora, att kompetenta gesäller endast av den anledningen nödgades avstå från mästerskapet. Därtill kom, att mästaresönerna, såväl på grund av hävd som med stöd av skråordningarna, åtnjöto förmånsrätt till mästarerättigheterna. Ja, t. o. m. den gesäll, som gifte sig meden mästareänka eller mästaredotter, favoriserades på de gesällers bekostnad, som icke vågade eller fingo tillfälle att sätta hjärtat i pant hos ämbetet.

I 1669 års allmänna skråordning förbjöds uttryckligt slutna ämbeten: »alltså skall ej heller någon skrå vara sluten till något visst tal av mästare, utan må därav inkomma och tilltagas så många som redeligen och väl det lärt hava». För att underlätta tillträdet till ämbetena föreskrevs vidare, att de med mästerskapets vinnande förbundna kostnaderna icke finge överskrida ett visst belopp. Mästerprovet eller mästerstycket skulle utföras efter av vederbörande ämbetes ålderman och bisittare i samråd med magistraten bestämd modell, och sedan det uppvisats inför ämbetet finge »intet onödigt och fåfängt ratande» förekomma. Den som ville bli mästare skulle emellertid ha arbetat som gesäll minst tre år. Om magistraten och ämbetet funno den sökande »duglig och i sitt hantverk svars-god», kunde denna tid förkortas. Något vand-ringstvång skulle icke få förekomma.

1720 års allmänna skråordning förbjöd vid vite upptagande av avgifter för bestridande av kostnaderna för gästabuds hållande i samband med inträde i mästareämbete. Samtidigt stadgades, att därest ett i enlighet med skråordningarnas bestämmelser förfärdigat mästerprov icke kunde avyttras, skulle vederbörande ämbete inlösa detsamma till sitt fulla värde.Dessa välbetänkta och icke minst med hänsyn till gesällernas svåra ställning

nödvändiga reformer föllo inte mästarna i smaken. I riksdagen restes en kraftig opinion till förmån för kravet på åtgärder mot den tilltagande konkurrensen inom yrkena, och år 1734 fann regeringen för gott att förklara, att »till undvikande av fattigdom och bönhaseri» skulle mästarerättigheter icke beviljas flera »än magistraten och vederbörande ämbeten nyttiga och nödvändiga pröva». Detta lär ha haft till följd, att många fullt kompetenta gesäller avvisades, då de med stöd av gällande skråordning sökte mästerskap, och att man ännu mera ogenerat än förut gynnade sådana, som gifte sig med mästareänkor eller mästaredöttrar. Reaktionen mot dessa missbruk av skrårättigheterna uteblev emellertid icke. Kommerskollegium följde med sträng uppmärksamhet ämbetenas förehavanden och vände sig slutligen, år 1772, till konungen med en skrivelse, vari ifrågavarande missförhållanden skarpt påtalades. Kollegium framhöll, att ämbetenas avspärrningspolitik icke blott hade framkallat fattigdom bland mästarna själva utan även minskat gesällernas flit och yrkesskicklighet, eftersom de efter utbildningstidens slut icke kunde räkna med att få förvärva mästarerättigheter. Många skickliga gesäller hade demoraliserats, andra hade övergivit sitt yrke eller rest ur landet i avsikt att, trots gällande förbud däremot, kvarstanna där. Föräldrar, som hade varit måna om att sörja för sina söners framtid, hadeavskräckts från att sätta dem i hantverkslära. Kommerskollegium ansåg, att roten till det onda var att söka i 1734 års kungliga resolution, som hade berövat gesällerna deras i lag grundade rättigheter, och hemställde om rättelse härutin-nan. Samtidigt föreslog kollegium strängare kontroll över ämbetenas handhavande av rätten att bestämma om mästerprovens utförande samt vissa åtgärder i syfte att uppmuntra gesällerna att träda i äktenskap. En gift gesäll skulle sålunda äga företrädesrätt till mästerskap framför en ogift, om de i övrigt voro lika kvalificerade. Vidare skulle den i allmänna skråordningen bestämda gesälltiden — minst tre år — förkortas med ett eller två år, om den mästerskapssökande kunde styrka sin yrkesskicklighet.

Dessa reformförslag godkändes av höga vederbörande men torde ha vunnit föga beaktande i praktiken.

Politiskt sett var det huvudsakligen inom borgareståndet, som skråväsendet hade sina drabanter. Där hade man föga sinne för de svårigheter, gesällerna nödgades dragas med. Mot ett betänkande angående åtgärder till förekommande av gesällers utflyttning och kvarblivande på främmande ort, som ständernas sekreta handels- och manufakturdeputation avgav år 1756, gjorde borgareståndet bl. a. den invändningen, att emigrationen ingalunda hade sin orsak i svårigheten att vinna mästerskap inom landet, utan fastmera däri, att gesällerna, »särdeles de som av ungdomen ej haft någon synnerligeneducation eller äga något att vedervåga», trott sig i utlandet »fritt få utöva deras s. k. ge-wohnheiter, med frimåndagars hållande, skänke-bud, välkomster, depositioner och wexationer med mycken annan dylik fåfänga, därom de av de här varande tyska gesäller underrättas». Man behövde däremot ej frukta, att borgares och mästares söner, ävensom »de gesäller, vilka äro av annat hederligt folk», icke skulle återvända till hemlandet från sina i yrkesutbildningssyfte företagna vandringar. Det tvång, som gesällerna fingo lida under sitt arbete hos svenska mästare, innebar — menade borgareståndet — endast att de ej finge, när helst de funno för gott, »löpa från den ena mästaren till den andra och dymedelst giva anledning till vecko- eller arbetslönens stegring» eller avfolka den mästares verkstad, som lade sig vinn om att »hålla sitt folk i ordning».

Detta borgareståndets uttalande åberopades av Stockholms stads borgerskaps femtio äldste, då de ett tjugotal år senare vände sig till överståthållaren med en klagoskrift över hantverkeri-ernas betryck. Enligt denna skrivelse hade flertalet ämbeten i huvudstaden råkat i ett synnerligen bekymmersamt läge på grund av bönhase-riets utbredning, i sin tur förorsakat av ämbetenas oförmåga att bereda gesällerna utkomstmöjligheter. Av en till klagoskriften fogad tabell över i staden bosatta hantverksmästare framgick, att endast 710 mästare befunno, sig i så pass goda omständigheter, att de förmåddeerlägga skatt. Icke mindre än 419 karakteriserades som »avsigkomne» och 1.115 som bön-hasar. De sistnämnda voro särskilt talrika inom perukmakare- och linvävareyrkena. I förstnämnda yrke konkurrerade 150 bönhasar med 51 »ärliga» mästare, av vilka 30 voro »avsigkomne», d. v. s. utfattiga. Av de 196 utövarna av linvävareyrket voro icke mindre än 171 bönhasar. Snickareyrket var det nästan lika illa beställt med. Där funnos 148 bönhasar, 48 »avsigkomne» och endast 37 något så när välsitu-erade mästare. Målareyrket var ävenledes svårt hemsökt av fuskare. Där funnos 63 bönhasar och endast 31 »ärliga» mästare, varav 19 voro »avsigkomne». De mest betydande ämbetena voro skomakarnas och skräddarnas. Skomakareämbetet räknade 210 medlemmar, av vilka 80 voro »avsigkomne».

Skräddareämbetet hyste 160 »ärliga» mästare, men 50 av dem befunno sig i ett sådant nödläge, att de ej kunde erlägga skatt. Inom vardera av dessa yrken opererade ett hundratal bönhasar.

Hos de mästare, som förmådde erlägga skatt, torde i genomsnitt endast två gesäller ha varit sysselsatta. Många hade inte råd att hålla sig med någon gesäll alls utan fick nöja sig med en lärling. De gesäller, som inte kunde erhålla arbete inom ämbetena, tvingades antingen att driva omkring på landsvägarna eller att söka sin lycka hos s. k. frimästare eller som bönhasar. Häröver klagades det allmänt i de memorial, som de olika ämbetena hade ingivitEn snickare i sin verkstad. Oljemålning av Pehr Hilleström, 1800.till borgerskapets äldste. Vi finna en drastisk skildring av dessa förhållanden i bokbindareämbetets memorial.

»Ämbetets mästerskap utgör» — meddelade detta ämbete — »29 med 4 änkor och de tvenne, som icke kunna bibehålla sina verkstäder, utan arbeta hos andra. Mästerskapet måste hålla sig med sina verkstäder eller öppna salubodar, där det oftast händer, att då en lantman är uti boden och tänker handla en bok kommer fuskarens utskickade och rycker honom i rocken, sägan-des kom handla med mig, och då bonden handlat med fuskarens utskickade, kommer hem, kan oftast hända, att boken har fallit utur bandet, var skall han då taga rätt på den som sålde boken? Ty fuskarna hava sina utskickade på alla torg, vid alla stränder, i alla husen, på källare och kaffehus; vad skall då den skattskvl-dige borgaren leva utav? Av karaktären?»

Att komma till rätta med dessa missförhållanden var lättare sagt än gjort. Mästareämbetena, energiskt understödda av borgareståndet och välsignade av prästeståndet, kämpade modigt för sina gamla privilegier, medan Kommerskollegium, uppmuntrat av adelns och böndernas outtröttliga kamp för en friare näringspolitik, sköt den ena bräschen efter den andra i skråväsendets urmodiga förskansningar. Gesällståndets betryck spelade härvidlag visserligen en underordnad roll, men det utgjorde likväl ett tacksamt argument mot skråpolitiken. Gesällvand-ringarna hade faktiskt urartat och blivit en tunga för allmogen, på vilken försörjningen av de kringströvande arbetslösa gesällerna i hög grad övervältrats. Det hjälpte inte, att Stockholms stads borgerskaps femtio äldste så sent som åt 1811 gingo i god för, att vandringarna alltjämt voro önskvärda ur yrkesutbildningens synpunkt, att de bidrogo till att giva gesällerna ökad erfarenhet och kännedom om olika arbetsmetoder

— de sociala och moraliska vådorna voro allt för iögonenfallande, för att man i längden skulle kunna stå till svars med att ingenting göra mot dem. Diskussionerna om botemedlen drogo emellertid långt ut på tiden. Utredningskvar-narna malde sakta även på den tiden. Slutligen trodde man sig ha funnit en lika enkel som effektiv lösning av problemet: gesällerna borde ställas under tjänstehjonsstadgan!

Detta uppslag vann gehör vid riksdagen år 1823 och föranledde en framställning till konungen från adel-, präste- och bondestånden, medan borgareståndet, mindre av nitälskan om gesällernas frihet än av omtanke om mästarnas skråprivilegier, fördömde detsamma.

Sex år senare framlade sistnämnda stånd ett eget förslag till »förordning angående hant-verkerierna i riket». Enligt detta skulle gesällerna anställas mot kontrakt för en tid av minst tre månader och med en månads uppsägningstid. Om en gesäll uppsade sin tjänst eller blev uppsagd, skulle han senast åtta dagar efter det han lämnat tjänsten skaffa sig en annan an-

Skråtidens gesäller. 10ställning, vid risk att i annat fall bliva av ämbetets ålderman beordrad till arbete hos den mästare, som »ville honom antaga mot vanlig veckolön på minst tre månader». Om gesällen tredskade och vägrade att efterkomma åldermannens befallning, skulle anmälan därom göras hos magistraten, med rätt för den att ålägga gesällen »att inom kort tid skaffa sig lagligt försvar». Om inte detta hjälpte, skulle gesällen behandlas som — lösdrivare! Under tjänstetiden skulle han — hette det — vara från husaga fri-kallad. Detta uttryck tyder på, att man ansåg det husbondevälde, som skråordningarna hade tillförsäkrat mästarna, innebära rätt för mästaren att tillgripa husaga för disciplinens upprätthållande. I praktiken torde väl emellertid denna rätt knappast ha kunnat tillämpas på andra än lärlingarna. En rättskaffens gesäll lät sig nog inte behandlas på det sättet. Men enligt borgareståndets förslag, skulle däremot vederbörande ämbete vara bemyndigat att tilldela varning och ådöma böter, i det fall gesällen visade sig försumlig eller gjorde sig skyldig till förseelse mot gällande ordningsföreskrifter. Böterna skulle uttagas av avlöningen. Svårare förseelser skulle anmälas »till laga åtal».

Gesällvandringarna skulle vara tillåtna, men den vandrande skulle inte få uppehålla sig längre på vägen än som vore absolut nödvändigt. »För tiggeri och annat under vägen av honom förövat oskick ansvare han enligt lag och allmänna författningar», hette det slutligen.I detta »reformförslag» återspeglades hantverksmästarnas uppfattning om den tidens arbetarefråga. Den skilde sig inte nämnvärt från den, som adeln, prästerna och bönderna hade givit uttryck åt, då de rekommenderade tjänste-hjonsstadgan som botemedel mot »gesällers besvärliga och ständigt överklagade kringstrykande».

Bland förkämparna för kravet på tjänstehjons-stadgans anlitande märktes ingen mindre än biskop Esaias Tegnér. Då han år 1832 författade Växjö domkapitels yttrande i frågan om fattigvårdens ordnande, betecknade han de vandrande gesällerna som »lättjan i sin vederstyggligaste ehuru privilegierade skepnad». Man torde emellertid ha anledning att ifrågasätta objektiviteten hos hans högvördighet, då han påstod, att dessa människor brukade »avvisa varje erbjudande om arbete med undanflykter och varje vägran om understöd med otidigheter». Helt visst gjorde han sig skyldig till en orättvisa, när han tillämpade detta omdöme över lag. Det fanns naturligtvis åtskilliga om vilka det hårda omdömet med fog kunde användas, men med det stora flertalet förhöll det sig nog så, att de ingenting hellre önskade än att få bliva i tillfälle att försörja sig med hederligt arbete. Biskop Tegnér utlät sig vidare: »Botemedlet mot detta oskick vore lätt funnet, om det endast finge begagnas. Det bestod däri, att hela denna lösa svärm sattes, icke på tukthusen, som i alltfall icke kunde rymma dem, utan under tjänste-hjonsstadgan. Detta har också vid flera riksdagar varit påyrkat men blivit med tapperhet avslaget såsom ett ingrepp i städernas välfångna privilegier. Dessa den svenska näringsfrihetens irrande riddare stryka därför ännu alltjämt omkring obehindrade och förpassade. Från stad till stad, från krog till krog kringföra de i all sin maklighet sin arbetsföra lättja och sin vämje-liga liderlighet».

Kommerskollegium kunde ej heller finna någon annan utväg att komma tillrätta med dessa missförhållanden. I sitt stora reformförslag av år 1836 förordade ämbetsverket, att gesällerna skulle anställas mot kontrakt för en tid av högst tre år och minst tre månader. Därest icke sådant kontrakt upprättats skulle tjänstehjons-stadgan lända till efterrättelse, »såväl med avseende på uppsägning och avflyttning som övriga förhållanden mellan arbetaren och idkaren». Gesäll som med ord, åthävor eller gärning förgick sig mot arbetsgivaren eller som vårdslöst eller illa utförde sitt arbete skulle vara underkastad »samma ansvar och påföljd, som för enahanda fel eller förbrytelse av tjänstehjon är i tjänste-hjonsstadgan bestämt». Vid vite av 6 riksdaler 32 skilling banco skulle arbetslös gesäll och annan hantverks- och fabriksarbetare inom fyra dagar efter arbetslöshetens inträdande anmäla sig hos polismyndigheten. Denna skulle föra en förteckning över de arbetslösa, vilken skullekostnadsfritt ställas till deras förfogande, som önskade taga kännedom om densamma. Kommerskollegium underkände alltså mästareämbetena och gesällskapen som arbetsförmedlare. Syftet med ifrågavarande föreskrift skulle tydligen vara att ställa de arbetslösa un'der polisuppsikt.

Äldermännen i de stockholmska mästareämbetena hyste en djupare medkänsla och hade en sundare och riktigare syn på detta sociala problem än biskopen och Kommerskollegium. På tal om tjänstehjonsstadgan förklarade de i ett gemensamt yttrande år 1831, att anlitandet av denna vore att bota ett ont med hälften värre; »det vore att utsläcka sista gnistan av ambitionens heliga eld och skulle säkert påskynda ett totalt sedefördärv ibland denna medborgareklass».

Mot gesällvandringarnas urartning ingrep slutligen regeringen, då den två år innan skråväsendet avskaffades utfärdade förordningen till inskränkande och ordnande av gesällvandringen. Huruvida innehållet och tillämpningen av denna hade den beräknade effekten med avseende på ambitionens stärkande och sedefördärvets bekämpande bland gesällerna lämnas därhän. Att den inte förmådde förhindra gesällståndets sociala sammanbrott kan däremot anses som säkert.

Om orsakerna till det sedefördärv, varöver man länge och med rätta hade klagat, voro me-ningarna mycket delade. Åldermännen i Stockholm nödgades i sitt i det föregående omnämnda yttrande medgiva, att »superiet i allmänhet och brännvinssupandet i synnerhet» hade tilltagit pä ett oroväckande sätt, även om de inte ville utan vidare skriva under påståendet, att denna osed särskilt hade brett ut sig bland gesällerna. »Emellertid» — hette

det i deras utlåtande — »supa även våra gesäller, och vi tro, att denna böjelse, denna lättsinnighet hos dem huvudsakligen kommer ifrån den mörka framtid, som hantverkeriernas nuvarande tillstånd i fäderneslandet visar dem». Statsmakternas fientliga åtgärder mot skråväsendet hade, menade de, haft till följd »hantverkeriernas nedsättande även i den allmänna opinionen»; gesällen, som såg sin mästare i en »nedtryckt och missaktad ställning», hade förlorat hoppet på en ljus framtid, blivit liknöjd och börjat »döva sin förtrytelse med brännvin». Yrkena hade rekryterats av »fattiga barn, utan uppfostran och goda grundsatser». Blott de fäder, som saknade förmåga att låta sina söner studera eller att »underhålla dem som militär», lämnade sina söner till verkstäderna, där ingenting annat än arbete och torv-tighet väntade dem. Svårigheten att upprätthålla husbondeväldet över gesällerna, sedan de tillåtits att hyra sig bostäder ute i staden, hade även bidragit till fyllerilastens utbredning och det därmed förenade ekonomiska, sociala och moraliska förfallet.Att förhållandena verkligen voro synnerligen bedrövliga framgår av en skildring av tillståndet inom Ogifta skomakaregesällskapet i Stockholm, som Överståthållareämbetet lämnade i en skrivelse till regeringen i början av 1800-talet.

Gesäller på värdshus. Kopparstick av A. Böner, 1700-talet.

Om man får tro denna skildring, hade fylleriet under de senaste åren tilltagit så kraftigt inom detta gesällskap, att få av dess medlemmar voro skuldfria och kunde »visa sig i egna, snygga kläder». — — »Mången är» — skrev Överståthållareämbetet — »skuldsatt hos sin mästare, utan arbetshåg, smutsig och nedlägger gärna den ofta genom tvångsmedel vunna arbetsförtjänsten på krogarna i stället för att användadem till kläder eller skulders betalande. På besparande för framtida behov tänka ganska få».1

I motiveringen till sitt år 1836 avlämnade förslag till ny förordning angående hantverkerierna etc. pekade Kommerskollegium på skråväsendets egen urartning som en av de främsta orsakerna till här berörda förhållanden. Ämbetsverket klandrade mästarna för deras försummelse att sörja för lärlingarnas utbildning; lärotiden användes i allmänhet »lika mycket för verkstäl-

1 Arbetarnas skuldsättning hos arbetsgivarna var ganska vanlig även sedan skråväsendet hade avskaffats. Knut Hellberg anför i sitt arbete »Eskilstuna. En svensk märkesstad» några drastiska exempel därpå. Ur gamla Eskilstunatidningar har han hämtat följande annonser:

»En plåtslagaregesäll, som kan smida litet av varje och icke häftar i skuld till högre belopp än 50 rdr banco, erhåller kondition hos P. O. Asplund.»

»Tvänne uti filning kunnige arbetare, som icke häfta

i för stor skuld, erhålla kondition nu genast hos 77?. Munktell.»

»Tvänne skickliga, ej i stor skuld varande slipare-arbetare kunna genast få förmånlig kondition hos Victor H el j estrand.»

Belysande för den tidens arbetareförhållanden är vidare följande annons i Eskilstuna Allehanda år 1851:

»Förlorat. En gesäll, som kännes vid namnet Carl Josef Spångberg, bortgick i början av denna vecka. Den, som honom tillrättaskaffar, erhåller nöjaktig vedergällning hos C. O. Öberg.»

Dylika annonser om »förlorade» arbetare voro inte ovanliga på den tiden.lande av hushållssysslor som vid hantverket». Gesällernas uppförande mot lärlingarna lämnade också mycket övrigt att önska. Därför hände det ej sällan, att ynglingar, som uttjänat sina läroår och av sina mästare anmäldes till upptagande i gesällskapet, »saknade både tillräcklig underbyggnad i yrket och sedlighet samt vana vid ordning och arbetsamhet». Det vore därför ej underligt, att många unga män ej på nyttigt och hedrande sätt begagnade sig av den frihet att råda över sig själva, som de såsom gesäller ansågo sig äga obestridlig rätt till. »Härav låter ock förklara sig» — fortsatte Kommerskollegium — »att ett icke obetydligt antal gesäller årligen tilltalas för liderlighet, annan förseelse och brott; att överallt klagas över gesäller, som sysslolösa kringstryka landet och besvära lantmän genom tiggerier och pockande, till vinnande av föda, kläder och härbärge, som att det oskick allmänt inrotat sig, att gesäller anse för en skam att offentligt bära hantverksarbeten. Under sådana förhållanden måste det inträffa, att flera gesäller,

som uthållit föreskrivna läro- och tjänsteår, så förfalla och nedtryckas av fattigdom, att de bliva urståndsatta att söka mästerskap».

Även Kommerskollegium klagade över, att »bemedlade och bildade personer» icke vågade sätta sina söner i lära inom hantverkerierna, vilket hade haft till följd, att nästan uteslutande »fattiga och okunniga barn» sökt sig dit. För-övrigt förebråddes mästarna för deras »täta be-sök på källare och värdshus», ett oskick som i sin tur hade tvingat dem att skaffa sig nödiga inkomster genom att oskäligt pressa upp pri* serna på deras varor eller att fuska med arbetet.

Vad nu särskilt angår superiet torde detta till en del åtminstone kunna förklaras med den gamla, egendomliga seden att fira frimåndag eller, som man också brukade säga, blå måndag. De lärda tvista om, hur denna sed uppkommit. En del forskare ha satt den i förbindelse med måndagens mytologiska betydelse hos de gamla germanerna, som på söndagen och måndagen firade sol- och månguddomligheternas fest. Andra ha sökt dess ursprung från det katolska fastlagsfirandet under medeltiden. Då lära nämligen måndagarna under fastan ha varit fridagar. Kyrkorna voro klädda i blått, och detta säges ha givit upphovet till det särskilt i Tyskland använda uttrycket blå måndag. Den egentliga blå måndagen lär ha varit måndagen före fastan. Med tanke på den förestående fastan festade man den dagen riktigt grundligt. Hantverksmästarna voro inte de, som försummade tillfället att göra sig en glad dag, och deras gesäller följde gärna mästarnas exempel. Den långa arbetstiden inbjöd direkt därtill. En teori rörande frimåndagsfirandet går också ut på, att hantverkarna, särskilt skomakarna och skräddarna, i regel hade så många beställningar att effektuera, att arbetet ofta måste fortgå undernatten till och t. o. m. in på söndagen. Som ersättning för den helt eller delvis förlorade sön-dagsvilan fingo gesällerna ledigt på måndagen. Då låg det nära till hands att söka vederkvickelse vid ölstånkorna på krogarna eller i gesällhärbärgena. Och sedan man väl fått smak på det sättet att återhämta krafterna, ville man naturligtvis gärna använda det så ofta som möjligt. Gesällskapen höllo förresten med förkärlek sina sammanträden på måndagarna.

Nåväl, hur nu denna sedvänja än må ha uppkommit är det ett faktum, att den i hög grad bidrog till att bringa gesällståndet på förfall. De med hänsyn till den oskäligt långa arbetstiden välmotiverade frimåndagarna förvandlades till veritabla supdagar, vars värde såsom vilodagar blev mycket problematiskt. De användes ofta på ett sådant sätt, att man nödgades re-kreera sig på tisdagen och var ändå besvärad av »kopparslagare», då arbetet skulle taga sin början på onsdagen. Superiet verkade demoraliserande och skapade olust för arbetet. Det låg naturligtvis en våldsam överdrift i följande strof ur en visa, som brukade sjungas av vandrande gesäller så sent som för en halv mansålder sedan, men på en och annan rättskaffens gesäll var den utan tvivel tillämplig:

Måndagen är en frivillig dag,

Tisdagen skall vi supa,

Onsdag då super mästarn och jag,Torsdagen är vi sjuka,

Fredagen gör vi alls ingenting,

Lördagen träder sabbaten in,

Söndagen får vi vila!1

Frimåndagsfirandet föranleddes icke blott av den långa arbetstiden. Samvaron med mästaren och dennes familj var inte alltid ägnad att tillfredsställa gesällens anspråk på glädje och trevnad. Mästaren var kanske en tvärvigg, som det inte var lätt att göra tillags, och mästermor var måhända ej heller god att tas med. Att gesällen under sådana förhållanden längtade efter ett trevligare sällskap och för den skull besökte krogen, där han — låt vara en kort stund — kunde känna sig fri och oberoende, var ganska naturligt.

Om måndags morgon, när jag uppvaknar, frågar min mästerman hur jag mår.

Fram kommer gamla mor, dundrar och svärjer, pojkar, gesäller åt verkstaden går.

1 En variation av denna strov är följande, som kallas Skräddaregesällens visa:

Måndagen skålar mästarn och jag,

Tisdagen är det samma lag —

Onsdagen gör man alls ingenting Torsdagen syr man ett litet sting,

Fredagen dansar man golvet ikring,

Lördagen då går ju sabbaten in.

Söndagen ska man sova sig mätt.

— Så tycker jag veckan går ganska lätt.Då blev jag helt disperasande, på mej mina stövlar drog.

Se'n gångar jag mig uppåt krogen, tager mig en sup eller två.1

1 En gammal sockerbagaregesäll har upptecknat följande variation av denna visa, vilken brukade sjungas så sent som på 1880- och 90-talen:

Söndagsmorgonen, när som jag vaknade, flickan hon frågade huru jag mår.

Därefter sattes fram både glas och buteljer, kom, gosse lille, och tag dig en tår!

Mandagsmorgonen, när som jag vaknade, mästaren frågade huru jag mår.

Därefter kommer käringen, svärjer och dundrar, pojkar, gesäller mot verkstaden går.

Häröver blev jag så rysligt förargad, drog stövlarna på mig i hast och gick.

Så gungade jag mig till de mina kamrater, frågade dem, om de flera penningar har.

Ännu, ännu, ännu, ännu — ännu så har vi riksdalerna sju.

Kom låtom oss gå till den närmaste krogen, taga vi oss en sup eller två.

Vi supa, vi rumla, vi dricka, vi sjunga, så rumla vi om tills dagen den gryr.

Da var det tid för den glade gesällen att taga sin ränsel på ryggen och gå.

Ajö alla hökar, ajö alla krökar,

ajö alla vackra flickor, som känner mitt namn.

Ajö med dig, du min huldaste flicka,

jag kommer aldrig igen mer till dig!I en tysk skräddarevisa heter det om samma sak:

Am Montag, am Montag, da machen wir einen blauer Feiertag, da gehen wir zum Kartenspiel und trinken ein Glas Wein und Bier.

Kurasche! Plomatium! Blamasche!

Schneider, lustig Blut!

Schönes Schni — Schna — Schneiderblut!

Även om mästarna för egen del inte hade någonting emot att »ta sig frimåndag», tyckte de naturligtvis inte om, att gesällerna på detta sätt slösade bort tiden. I såväl skråordningarna som gesällartiklarna infördes därför efter haiid bestämmelser om förbud för gesällerna att fira frimåndag. En av de äldsta bestämmelserna härom i vårt land finna vi i skräddarnas skråordning från början av 1500-talet. Där heter det: »Ingen skräddare skall giva sina drängar eller svenner hel måndag eller halv vid ett pund vax för den som det gör». I början av 1700-talet togo myndigheterna på allvar itu med saken. År 1714 påkallade Strängnäs prästerskap ständernas uppmärksamhet på densamma, och år 1718 förbjöds genom en kunglig förordning allt frimåndagsfirande. Samtidigt stadgades, att den som gjorde sig skyldig till överträdelse av detta förbud skulle uttagas till — krigstjänst. Då den allmänna skråordningen reviderades år 1720 infördes följande bestämmelse: »Gesäller oclimästersvenner skola sig hos sina

mästare väi och redeligen förhålla i deras verkstad och arbetet icke försumma, varken genom fri måndag, spatsergång eller annan fåfänga på någon annan söknedag; gör det någon och försummar därigenom en dag arbete för två och så framgent och böte två daler silvermynt till ämbetslådan och sexton öre silvermynt till de fattiga, och vare mästaren förpliktad detta, så ofta det händer, att giva åldermännen och bisittarna tillkänna vid böter två daler silvermynt till ämbetslådan; men i fall gesällen genom sin försummelse och spatsergång förorsakar mästaren någon märkelig beviselig skada, bör han förutan bemälte böter den uppfylla».

Med uttrycket »annan fåfänga» torde ha avsetts bl. a. den gamla seden att följa de vandrande gesällerna till stadsporten, där några glas tömdes till den bortdragandes ära och välgång. Även deltagande i s. k. fastlagsspel lär ha inbegripits i förbudet. Sedan lång tid tillbaka hade nämligen gesällerna brukat fira fastlagsmån-dagen med varjehanda upptåg, vilka för övrigt forekommo långt in i vår tid. Man spökade ut sig på olika sätt, drog i procession från gård till gård och åstadkom mer eller mindre lyckade spektakel, spelade, dansade, åt och drack. Ett mycket vanligt nöje bestod i att »slå katten ur tunnan». Redan år 1669 ingrepo överståthållare och råd i Stockholm mot denna »fåfänga» och varnade vid straff »gesäller, lärdrängar och andra uti varjehanda ämbeten här i staden vid dennanu tillstundande fastelagstid uppstiga ifrån sina verkstäder och arbete och föröva sådana vederstyggliga apespel som för detta skett är».

I anslutning till den i det föregående återgivna bestämmelsen i 1720 års allmänna skråordning föreskrevs år 1722 i instruktionen för »Quarter-Uppsynings-Männerne», d. v. s. i polisinstruktionen i Stockholm, att det ålåg denna ordningsmakt att övervaka, att gesällerna in-funno sig i rättan tid på verkstäderna. Polisen skulle, med andra ord, se till, att inga gesäller drevo omkring sysslolösa eller uppehöllo sig på krogarna eller i härbärgena under den tid, då de borde vara i arbete.

Effekten av dessa ingripanden från myndigheternas sida synes emellertid inte ha varit mycket att hurra för. Under de strider om skråväsendet, som utkämpades i riksdagen i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet, återkom man ständigt med klagomål över gesällernas arbetsförsummelser. Kommerskollegium fann sig också föranlåtet att i det förslag till ny förordning angående hantverkerierna etc., som det framlade så sent som år 1836, intaga en så lydande bestämmelse: »Varken å måndagar eller andra söckendagar i veckan må gesäll eller annan, utan idkarens vetskap och samtycke, avhålla sig från arbete, och om förbehåll därom göres i de kontrakter, varom ovan säges, vare sådant ogilt». Arbetsgivaren skulle vara skyldig att »hålla sina gesäller och andraarbetare av vad ålder som helst till gudsfruktan, nykterhet och sedlighet; och bör i sådant avseende idkaren jämväl föranstalta, att de som hos honom arbeta och ej förut kunna läsa, skriva eller räkna quartuor species samt förvärvat nödig kristendomskunskap för att begå Herrans Heliga Nattvard, därom erhålla undervisning å de dagar och timmar, som idkaren bestämmer».

Kommerskollegium tog i samband härmed upp frågan om ordningen på gesällhärbärgena. Den där utövade krogrörelsen hade »lämnat gesällerna ett av dem ej obesparat tillfälle att därstädes förnöta tiden på ett sätt, som både i fysiskt och moraliskt avseende skadat dem». Härbärgena borde därför förvandlas till inrättningar, där sjuka, medellösa gesäller finge vård och friska gesäller, som saknade arbete, kunde under kortare tid få bo kostnadsfritt eller emot så billig avgift som möjligt. Servering av mat, utskänkning av starka drycker, samt anordnande av samkväm och dans borde förbjudas. Att åtgärder i den riktningen icke saknade fog för sig, visade de uppträden som hade förekommit i Ogifta skomakaregesällskapets härbärge vid Lilla Nygatan på 1820-talet och för vilka gesällskapets krogfader och åltgesäller hade varit åtalade vid poliskammaren.

Frimåndagsfirandet var emellertid en allt för djupt rotad sedvänja eller, om man vill, ovana för att det skulle låta sig avskaffas medelst

Skråtidens gesäller. Hförordningar och polisingripanden. Gesällståndet betraktade det som ett, man frestas nästan att säga, heligt privilegium. Omkring detta slog man vakt långt efter det skråväsendet hade avskaffats. 1 en år 1918 publicerad skomakarevisa heter det:

Önskar ni få reda på skomakarens bedrift: inte sköter bispen om så faslit många stift, inte bottnar dykaren så ofta som jag gör, aldrig har en guldsmed gjort en klack som jag

den gör.

Klacka, klacka, pligg, pligga och stå i, dessemellan sy så måndan bliver fri.

Tiden snurrar på. Kalvar bliva skor:

— evigt läder åt nya skor.

Kanske det rent av fortfarande finns en och annan »rättskaffens gesäll», som anser, att det hör till människans oförytterliga rättigheter alt då och då få »ta sig en fri måndag» ...Anlitad litteratur.

Ambrosiani, Sune: Från de svenska skråämbetenas dagar. Stockholm 1920.

Berg, R.: Snedkerlavet 1554—1904. Livet i en dansk Haandvaerkerorganisation gennem 350 Aar. Köpenhamn 1904.

Berg, R.: Det danske Haandvaerks Historie. Köpenhamn 1919.

Berg, R.: Haandvaerkerliv i Hellig og Sogn. Köpenhamn 1926.

Berg, Wilhelm: Samlingar till Göteborgs historia. Stockholm 1882.

Frisius, Fridericus: Der vornehmsten Kiinstler und Handwercker Ceremonial-Politica. Leipzig 1708— 1716.

Grenover, Flenrik: Fra laugstiden i Norge. Kristiania 1924.

Gumbel, Hermann: Alte Handwerkerschwänke. Jena 1928.

Hansson, Sigfrid: Ur skomakareyrkets historia. En studie över skråväsendet. Stockholm 1919.

Hansson, Sigfrid: Svenska träarbetareförbundets historia 1889—1923. Stockholm 1925.

Hedberg, Arvid: Bokbindare-bokförare i Sverige 1500

— 1630. Pro Novitate, del II. Stockholm 1914.

Kletnming, G. ESkrå-Ordningar. Stockholm 1856.

Langenfelt, Gösta: Blå måndag I historiens ljus. Tidskriften Fackföreningsrörelsen, årg. V, band II. Stockholm 1925.

Lindström, Henry: Näringsfrihetens utveckling i Sverige 1809—36. Göteborg 1925.

Lundell, J.: Om handtverksskrån, näringsfrihet och arbetets organisation. Lund 1846.Löfgren, Albert: Det svenska tenngjutarehantverkets historia. Stockholm 1925.

Mummenhoff, Ernst: Der Handwerker. Monographien zur deutschen Kulturgeschichte VIII. Leipzig 1901.

Nielsen, Carl P. och Berg, R: Danmarks Bogbindere gennem 400 Aar. Köpenhamn 1926.

Nielsen, L. Chr.: Blaa Mandag eller Fri-Mandag. Nogle Kulturhistoriske undersogelser til forstaaelse av Haandvaerkerlivet under Lavstiden. Odense 1907,

Nyrop, C.: Om Forholdet mellem Mestere og Svende i Lavstiden. Föredrag ved det 5te danske Industrimode den 21de Juli 1885. Saertryk af Industrimodets Beretning. Odense 1885.

Nyrop, C.: Kjobenhavns Tommerlav. Industrihistoriske Meddelelser. Köpenhamn 1887.

Nyrop. C.: Haandvaerksskik i Danmark. Nogle Akt-stykker samt nogle oplysninger om Handwärks-gebrauch und Gewohnheit. Köpenhamn 1903.

Nyrop, C.: Nogle Gewohnheiter. Et tillaeg til »Haandvaerksskik i Danmark». Köpenhamn 1904.

Onkel Adam (C. A. Wetterbergh): Får gå! Norrköping 1844.

Pedersen, Lauritz: Haandvaerksskik i Helsingorske Lav. Hälsingör 1917.

Troels-Lund: Dagligt Liv i Norden. IV. Köpenhamn 1903.

Wessel, Nils: Svenska typografernas historia. Minnesskrift, utgiven med anledning av Svenska Typografförbundets 30-årsjubileum. Stockholm och Oskarshamn 1916.

Wissel, Rudolf: Des alter Handwerks Recht und Gewohnheit. Berlin 1929.

(Öberg, P. J.): Minnen från gesällåren under skråtiden eller En resa till fots genom en del af Sverige, Danmark, Tyskland, Ungern och Kroatien åren 1832—41. I versform af En arbetare. Landskrona 1873.